Բագին

PAKINE
2016
ԹԻՒ 3

Գրականութիւն - Արուեստ - Իմացական Աշխարհ

Խմբագրական

«Բագին»ի այս թիւը իր ընթերցողներուն կը ներկայանայ Կարէն Պետրոսեա-
նի՝ մեղուներու աշխարհէն ներշնչուած՝ պաստառներով եւ քանդակներով: Կեն-
սոլորտը, որ հասարակաց բնակավայրն է բոլորին, ճնշման տակ է մարդ
արարածին հետզհետէ գերիշխող ներկայութեան: Այդ պատճառով է, որ վերջին
տարիներուն ականատեսն ենք բնութեան անդառնալի կորուստներուն, ինչպէս՝
մեղուներու գաղութներուն ու պարսերու թիւերուն կրած յանկարծակի անկումին,
հետեւաբար՝ բեղմնաւորման կարօտ բնութեան: Սակայն Կարէն Պետրոսեան
գնահատելով վտանգուած մեղուներուն ստեղծագործական ուժն ու կազմակերպ-
ուածութիւնը, իր կտաւները կը զետեղէ անոնց փեթակներուն մէջ, որպէսզի անոնք,
իրենց բեղմնաւորման աշխատանքով, աւարտեն կամ պարզապէս նորովի ստեղ-
ծեն այդ պաստառները:

Վիճակագրական տուեալները ցոյց կու տան, որ վերջերս մեր լեզուն ալ, բա-
նաստեղծին բառերով, «կորսուող բնաշխարհ»ի տպաւորութիւնը կը ստեղծէ: Հի-
մա, երբ ազգովին դարձած ենք աշխարհաքաղաքացիներ, հայերէնն ալ ակամայ
վերածուած է սեփականութիւնը հետզհետէ նեղցող շրջանակի մը: Միևչդեռ հիմա
է, որ պէտք ունինք ստեղծագործ մեղուներու, որոնց գրչի ու մտքի ժրաջան ու նո-
րոգող աշխատանքը բեղմնաւորէ մեր լեզուին ամբողջական կտաւն ու ի յայտ բե-
րէ անոր մշտանորոգ ընդերքը: Անոնք, որոնք լեզուն կ՚ընկալեն իբրեւ զուտ
հաղորդակցական միջոց, կը մոռնան անոր իսկական էութիւնը: Լեզուն ստեղծա-
գործ է կամ պարզապէս չէ:

Այս առումով ուշագրաւ է բանաստեղծուհի Թենի Արլէնի պարագան: Ան նա-
ւարկելով դուրսէն ներս, ոչ միայն կ՚իւրացնէ լեզուն եւ կը դառնայ անոր հարա-
զատ բնակիչը, այլ նաեւ զայն կը դարձնէ իր բերնին հարազատ ստեղծագոր-
ծական կաւը: «Բագին»ի այս թիւին մէջ Յակոբ Կիւլլիւճեան լաւագոյն ձեւով կը
ներկայացնէ անոր ճանապարհը:

Այս թիւին մէջ տեղ գտած են նաեւ Գէորգ Փալանճեանի լուսանկարային հա-
կազդեցութիւնը եւ Թագուհի Ղազարեանի մեկնաբանական մօտեցումը Գրիգոր
Պըլտեանի նոր լոյս տեսած *Ինչ որ չես տեսներ* գիրքին: Արձակով եւ բանաստեղ-
ծութեամբ կը ներկայանան «Բագին»ի երկարամեայ աշխատակիցները՝ Մարու-
շը եւ Յարութիւն Պէրպէրեանը, ինչպէս նաեւ երիտասարդ բանաստեղծ Արամ
Մամիկոնեանը: Վերջապէս թիւը կ՚ամբողջանայ Շաւարշ Միսաքեանի յուշագ-
րական հատորին նուիրուած Վարդան Մատթէոսեանի եւ Շուշանեանի *Ալեկոծ
տարիներ*էն մեկնած Վիգէն Թիւֆէնքճեանի գրութեամբ, որ կը պարզէ գրողին
«մերկ դէմքը», անոր «եսագրութիւնը»:

Բագին

ՅՈՒԼԻՍ-ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2016 ԾԶ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 3

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Խմբագրական 1

Ինչպէ՞ս կարդալ | Մարուշ Երամեան 5

Կրկնուող շարժումներ
(Ծնունդներ եւ քանդումներ) | Յարութիւն Պէրպէրեան 10

Բանաստեղծութիւններ | Արամ Մամիկոնեան 14

Սողոմնէ | Յակոբ Կիւլլիւճեան 20

Բանաստեղծութիւններ | Թենի Արլէն 25

ինչ որ տեսայ | գէորգ փալանճեան 32

Խմբագիր | Սոնիա Քիլէճեան-Աճէմեան
Փոխխմբագիր | Նորա Բարսեղեան
Ձեւաւորում | Անոյշ Ակներեան **Էջադրում** | Գօգօ Յաւանճեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Քրիստիան Բատիկեան
Մարուշ Երամեան
Վիգէն Թիւֆէնքճեան
Յակոբ Կիւլլիւճեան
Աւետիս Յաճեան
Վարդան Մատթէոսեան
Շաղիկ Մկրտիչեան
Արքմենիկ Նիկողոսեան
Արամ Պաչեան
Սեւան Տէյիրմէնճեան
Միրնա Տուզճեան
Յարութիւն Քիւրքճեան

«ԲԱԳԻՆ»

Կողքի քանդակը Կարէն Պետրոսեանի
Կտորներ կառուցուած բնութիւնից - 6, 2015

Ինչ որ տեսնուեց
(Գրիգոր Պըլտեան Ինչ որ չես տեսներ) | Թագուհի Ղազարեան 45

Վազգէն Շուշանեանի «մերկ ղէմքը» | Վիգէն Թիւֆէնքճեան 57

Շաւարշ Միսաքեանի վերայայտնուած յուշագրութիւնը |
Վարդան Մատթէոսեան 66

Կարէն Պետրոսեանի «Պատերազմ եւ խաղաղութիւն»ը 75

Մահ, զոհողութիւն եւ ջնջում | Էրիք Տելհն 77

Հրատարակութիւն՝ Համազգայինի Կեդրոնական վարչութեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղզոյեան կեդրոն, Բ. յարկ
E-mail: pakln@hamazkayin.com
Հեռ. 00961 1 241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան» տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի Գրատարած,
Շաղզոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ

Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս. (01) 260329
Փոստարկղ. 80 1096 Պուրճ Համուտ
E-mail: print@hamazkayin.com

Ջնջում-17, Կարէն Պետրոսեան

Ինչպէ՞ս կարդալ

ՄԱՐՈՒԾ ԵՐԱՄԵԱՆ

Գիրք մը, օրինակ

Գիրքին կողքը կարդալու պէտք չկայ. ատիկա ըրեր ես արդէն ցուցափեղկէն դիտած ատենդ կամ գրախանութին մէջ, գրաւուեր ես անոր ձեւաւորումէն եւ գներ ես զայն: Կամ եթէ բարեկամ մը տուեր է, ստիպելով, որ կարդաս՝ «շատ աղուոր է», - թէեւ այս պարագային յստակ չէ, թէ «աղուոր» ճիշդ ի՛նչ կը նշանակէ, հակառակ աղջկան մը համար ըսուած «աղուոր»ին, - առեր ես գիրքը, չես սիրած կողքը եւ վերադարձուցեր ես բարեկամիդ «աղուոր է, այո՛» ըսելով, այս անգամ «աղուոր»ը ծռմռելով բերնիդ մէջ, ինքնաբեր կերպով: Ահա թէ ի՛նչ կը նշանակէ կողքը, լաւ կողքը, աղուոր կողքը:

Յետոյ կը կարդաս գիրքին ետեւ դրուած կարծիքները – անշուշտ եթէ գիրքը անգլերէն է, կամ նոր հրատարակուած արաբերէն. հայերէն գիրքերը տակաւին չորդեգրեցին այս սովորութիւնը – կը դիրքաւորուիս ըստ անոնց, գիրքին թեր կամ դէմ, - աւելի լաւ է, որ դէմ ըլլաս, որ ընթերցումը աւելի հետաքրքրական ըլլայ, չիյնաս մորփէոսին գիրկը, բառերու օրօրին յանձնուած եւ ունենաս մէկը, այս պարագային ձայն մը, վիճաբանելու համար:

Յետոյ կարդալ մանրամասնութիւնները՝ ո՞ւր, ե՞րբ, ո՞ր հրատարակչատունէն եւ այլն: Կարեւո՞ր են ասոնք: Կարեւոր են այնքան, որ ուշացնեն հանդիպումը գիրքի մարմնին հետ, լարեն եւ յետոյ միայն նետեն այդ հաճոյքին գիրկը:

Անշուշտ եթէ գտնես խոստացուած հաճոյքը:

Եւ հոն ալ կ՛աւարտի արկածախնդրութիւնը:

Ճի՞շդ:

Ո՛չ, սխալ. որովհետեւ յոյսը, որ մարդ կոչուածին միակ մարդկային գիծը մնացեր է, կը ստիպէ, որ ամբողջ ծէսը սկիզբէն սկսիս, այն պահէն, երբ աչքդ կ՛իյնայ ցուցափեղկին ետեւ սպասող գրաւիչ կողքին, կը հրաւիրէ, կը խոստանայ, երբեմն նոյնիսկ կ՛աղաչէ, որ առնես զինք, բանաս, տիրես:

Եւ յիմարաբար կ՛իյնաս նոյն ոլորապտոյտին մէջ:

Նոյն ոլորապտոյտին մէջ կ՛իյնաս, բայց ոչ յիմարաբար, այլ սիրով, որովհետեւ անոնք քու սիրածներդ են, որոնք ուրիշի մը համար չեն լքեր քեզ, եւ ընկերներդ են, որոնք չեն գաղթեր, եւ զրուցակիցներդ են, որոնց հետ կը վիճիս, բայց որոնք քէն չեն պահեր:

Գիրքեր կան հոն, դուրսը, բարեկամի մը գրադարանին մէջ կամ գրախանութի

ՄԱՐՈՒԾ ԵՐԱՄԵԱՆ

Բանաստեղծուհի եւ արձակագիր, «Բագին»ի խմբագրական խորհուրդի անդամ: Ծնած է Հալէպ: Շրջանաւարտ է Հալէպի Քարէն Եփիփէ ազգային ճեմարանէն: Դոկտորական թէզը պաշտպանած է «Մանուկ Աբեղեան»ի անուան գրականութեան ինստիտուտի մէջ, նիւթ ունենալով «Սփիւռքահայ բանաստեղծութիւնը 1965-1995»: Ունի պատմուածքներու երկու եւ քերթողութեան վեց գիրքեր, որոնցմէ վերջինը լոյս տեսած է Երեւան, 2015-ին: Ներկայիս կը դասաւանդէ Գահիրէի Գալուստեան-Նուպարեան վարժարանէն ներս, իբրեւ երկրորդական բաժնի հայոց լեզուի եւ գրականութեան դասախօս:

մը մէկ անկիւնը, որոնք քեզի կը սպասեն: Սպասողներու հսկայ բանակ մը, ցանկացողներու հսկայ բանակ մը. եւ դուն է, որ պիտի ընտրես: Մօտենալ, նայիլ, շօշափել, վար դնել, ետ վերցնել ... ընտրել ինչպէս որ սիրտդ կ՚ուզէ, ընտրել ազատութեամբ մը, որ բնաւ, երբեք չէ եղած, չես ունեցած, չես ապրած:

Հիմա ունիմ այն տխուր նախազգացումը, որ կը գրեմ նոր Աթլանթիսի մը, ջրամոյն ըլլալիք աշխարհի մը մասին, որովհետեւ իւրաքանչիւր գիրք, երկու փոքր կամ մեծ դարպաս-կողքերու մէջ սեղմուած աշխարհ մըն է, ուր կը մտնես, նոյնիսկ եթէ կարդացած միլիոներորդ գիրքդ ըլլայ, կը մտնես հիացումով, զարմանալով, ինչպէս ճամբորդ մը պիտի դիտէր Ալասքան կամ Սահարան, Հառաչանքի կամուրջը կամ Ազատութեան արձանը, հիանալով տեսքին, շինութեան թեքնիքին, բնութեան ճոխութեան: Բայց գրքաշխարհը ա՛լ մոռցուած ցամաքամաս մը կը թուի ըլլալ, կամ նոր Աթլանթիս մը:

Սիլիոներորդ գիրքը ... պիտի կրնա՞ս հասնիլ հոն, կարդացած գիրքերուդ ա՛յդ թիւին: Բայց ինչպէ՞ս պիտի պահես հաշիւը անոնց:

Պիտի չպահես, ճիշդ այնպէս, ինչպէս
«պիտի որ
Սիրաբանած աղջիկներուդ թիւը ճշգրիտ չգիտնաս»:

Աչքե՞ր

Մանաւանդ աչքերը: Ինչպէ՞ս կարդալ աչքերը:

Ասիկա չի նմանիր գիրք կարդալուն, ուր տեսքը կրնայ յաճախ կարեւոր դեր ունենալ: Ո՛չ, միայն գեղեցիկ աչքերը չեն, որ կը գրաւեն: Երբեմն սովորական զոյգ մը աչք, սովորական դէմքի մը վրայ, այնպիսի թափանցող եւ քնքուշ նայուածքով կը գրաւէ, որ ինքզինքդ Զարիֆեանի խեղդուող թիթեռը կը զգաս:

Այստեղ շատ կարեւոր է շաղկապը՝ ԵՒը, առանց որուն «թափանցիկ»ը շատ խիստ պիտի ըլլար (կը յիշե՞ս նախակրթարանի տնօրէնուհիիդ նայուածքը), իսկ «քնքուշ»ը՝ շատ ... ձանձրացուցիչ:

Աչքերը հոգիին հայելին են, այլ խօսքով՝ անոնց մէջ կրնաս կարդալ աչքերու տիրոջ հոգին: Ճի՞շդ: Ո՛չ, սխալ. որովհետեւ նախ պէտք է որ այդ հայելիին մէջ նայողը ինքզինքէն զատ այլ բան տեսնելու ատակ ըլլայ, եւ երկրորդ՝ *այդ* լեզուն կարդալ իմանայ:

Այդքա՞ն դժուար է եղեր աչքերու լեզուն կարդալը: Նոր լեզու մը սորվելու չափ, թէեւ կը թուի, թէ մայրենիին պէս մեր կաթին հետ խմած ըլլալու էինք նաեւ աչքերու լեզուն:

Ըռնել նայուածքը պահ մը, երկա՞ր պահ մը գոնէ, սուզուելով մինչեւ յատակ, կամ պարզապէս սուզուելով, փորձելով երբեմն պղտոր ջուրերու մէջ յստակ բան մը տեսնել, բաներ տեսնել՝ վախ թերեւս ու կասկած, հիասթափութիւն, երբեմն յոյս ...

Այս լեզուն, սակայն, այլ տարբերութիւն մը ունի այլ լեզուներէ՝ հոս զրոյց չկայ. կայ լուռ դիմում մը, որ երբ տեղ հասնի եւ հաւանութիւն գտնէ, պատասխանը կու գայ որպէս արարք: Ու երբ լուռ դիմումի եւ պատասխան արարքի զրոյցը դադրի, երբ մարդիկ սկսին բառերու բաբելոնին մէջ իյնալ, այն ատեն հարցերն ու խնդիրները կը սկսին:

Սէր մը

Ինչպէ՞ս կարդալ սէր մը, օրինակ:

Կը սիրէ՞: Չի՞ սիրեր: Ապրիմ-մեռնիմը նուազագոյն օգուտն իսկ չի կրնար տալ: Որո՞ւ հարցնել ուրեմն: Սրտի՞դ, որ շատ յաճախ կը խաբէ քեզ «այո՛» ըսելով, մինչ մնացեալ բոլորը «ո՛չ» կ՛ըսեն:

Ինչո՞ւ այնպէս չէ, որ երբ «այո՛» ըսես, շուրջիններդ, մանաւանդ հարազատներդ եւ մտերիմներդ «այո՛» հասկնան եւ «այո՛»իդ հաւատան:

Ինչո՞ւ այնպէս չէ, որ մարդիկ հաւատան «այո՛»ին այո ըլլալուն, եւ «ո՛չ»ին ոչ ըլլալուն, որովհետեւ ստիպուած պիտի ըլլան մտածելու՝ «այո՛ ըսաւ, բայց արդեօք ո՞չ ըսել կ՛ուզէր կամ ամբողջովին այլ բան մը»:

Տակաւին ինչո՞ւ այնպէս է, որ սիրածներդ կ՛ուզեն լրիւ կարդալ քեզ, բայց չեն ուզեր, որ բաց գիրք ըլլաս իրենց համար:

Ինչպէ՞ս պիտի կարդան ուրեմն առանց գիրքը բանալու, ափերուն մէջ առնելու, կեդրոնանալու:

Ուրեմն պիտի չկարդա՞ն եւ միայն պիտի ձեւացնե՞ն, թէ կը կարդան քեզ:

Ինչպէ՞ս կարդալ սէր մը օրինակ ...

Հեռաւոր սէր մը

Ինչպէ՞ս կարդալ հեռաւոր սէր մը:

Paradox – յարակարծիք, երբ սէր հասկացողութիւնը մօտութիւն, մտերմութիւն կ՛ենթադրէ. կարդալը՝ նոյնպէս եւ աւելի:

Ուրեմն՝ ի սկզբանէ անկարելի, բառերու այս կապակցութիւնը՝ հեռաւոր սէր մը կարդալ:

De facto սակայն կարելի, որովհետեւ կա՛յ, եղա՛ծ է նման բան պարզ այն պատճառով, որ գալիքին մէջ հանդիպելու, մօտենալու յոյսը կայ «սէր»ին մէջ, որ միշտ իրերաձգտում է:

Բայց մինչ գալիքը, մինչ հանդիպումը, ինչպէ՞ս կարդալ հեռաւոր սէր մը:

Շատ հեշտ է՝ հեռաձայն, message, viber, whatsapp, skype եւ այլ հազար ձեւ ու միջոց:

Եւ ժամանակը, ժամանակը՝ ծառայ ու տիրակալ ամենայնի. կը թուի, թէ մե՛նք ենք տէրը մեր ժամանակին, բայց շատ ուշ կը զգանք, որ վերջին խօսքը ի՛րն է:

Կարդալ հեռուի սէրը ժամանակ տրամադրելով, դիմանալով ժամանակային տարբերութեան մէկ ցամաքամասէն մինչեւ միւսը, փորձելով հեռուէն եկող բառը

ճիշդ հասկնալ, չկորսնցնել անոր շեշտը, ընկերակցող նայուածքը, բայց մանաւանդ առանց իյնալու մեկնաբանելու գայթակղութեան մէջ:

Եւ ինչպէս որ իւրաքանչիւր գիրք ենթակայ է ընթերցողին մեկնաբանութեան, ըստ անոր տարիքին եւ կենսափորձին, ճիշդ նոյն տարողութեամբ հեռաւոր սէր մը կարդալու յաջողութիւնը կը պայմանաւորուի կարդացողին փորձառութեամբ, բայց աւելի ու մանաւանդ հին «գիրքը» նոր շունչով կարդալու իր կարողութեամբ:

Կար ժամանակ, երբ հեռուի սէրերը լռութեան մէջ կ՛ուռճանային. կապուելու միջոցներ չկային, շատ շատ նամակ մը, որ ամբողջ ամիս մը թափառելէ ետք ովկիանոսներու, ծովերու եւ ցամաքի վրայ, հասցէատիրոջ պիտի հասնէր:

Կը յիշեմ ժամանակին Հալէպի մէջ տարածուած «հեռակայ նշանտուքներ»ը, որոնք կը կատարուէին փեսայի մը բացակայութեան կամ անոր պատկերային ներկայութեամբ, երբ փեսային լուսանկարը կը դրուէր հարսնցուին կողքին, որովհետեւ դուրսերը աշխատող կամ ուսանող փեսացուն զինուորագրուելու վախով չէր ուզեր Հալէպ գալ:

Հիմա համացանցային տարբեր միջոցներու շնորհիւ կարելի է նոյնիսկ «միասին» պտըտիլ, գնումի երթալ, ամբողջ կիրակի մը միասին անցընել եւ ...

Եւ անշուշտ կարդալ հեռաւոր սէրը ինչպէս ժամանակին, վերմակիս տակ, կիսամութին մէջ կը կարդայի «Վարդարանը» ու կը տրուէի հեռու, տակաւին չկայացած երազներու:

Եւ ի՞նչ կը մնայ այս ամբողջէն ետք, երբ կը կարդաս գիրքը, կը հասնիս վերջին էջին, կը փակես զայն, եւ կը մնայ ափսոսանքը լաւ ընթերցումի մը աւարտին:

Բայց սէր մը, թէկուզ հեռաւոր, գիրք չէ, ու երբ կը սորվիս անոր տառերը հեգել, տողերուն վրայ եւ տողերուն միջեւ կարդալ, անոր էջերը դո՛ւն կ՛աւելցնես, դո՛ւն կը գրես՝ ամէն օր նոր էջ մը, նոր գլուխ մը:

Նոր, անվերջանալի ընթերցում ...

Լռութիւն մը

Լռութիւնը լեզու է՞, թէ չէ:

Եթէ երաժշտութիւնը լեզու է, ինչպէս լեզու է թուաբանութիւնը,

եթէ կայ երաժշտութեան տեսակ մը, ուր լռութեան իւրաքանչիւր տեւողութիւն (օ-էն մինչեւ թրիփլ քրոշը) ձայնի մը չափ կարեւոր տեղ ունի,

ուրեմն պէ՛տք է ըլլայ նաեւ լեզու մը, որ ... լռութիւն կը կոչուի:

Այս լեզուն ալ, որեւէ լեզուի նման իր բարբառները ունի՝ փարիզեա՞ն, թէ քէվէքուա, եգիպտակա՞ն, թէ սուրիական:

Ճիշդ այդպէս ալ լռութիւնը՝ սիրոյ խորունկ պա՞հ, թէ ատելութեան անհատնում տառապանք, անխօսելի ցա՞ւ, թէ ուրախութեան պապանձում:

Ան որ մէջն է, գիտէ՛, կ՛ապրի՛, կը զգայ: Մեկնաբանումի ո՛չ մէկ կարիք:

Բայց դրսեցին, որ կը դիտէ, պիտի կարենա՞յ երբեւէ կարդալ լեզուն, որ կը կոչուի լռութիւն, որ մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ ծուարած կը սպասէ, ինչպէս մեզի կը սպասէին մեր մանկութեան հրէշները, բոլորն ալ մեր մահճակալներուն տակ, մութին պահուըտած:

Հրէշ, այս լռութիւնները, որոնք կախարդական գոլորշիներու նման անտես ու անհոտ կը թափանցեն մտերմութիւններէ ներս եւ ի՜նչ հաճոյքով կը քանդեն եղածկառուցուածը. կը մնաս կարծես մե՞րկ, որովհետեւ մտերիմդ երկրորդ մորթդ եղեր էր, թէ՞ կը զգաս բանտարկուած, առանձնութեան ներքնախուցերուն մէջ:

Բայց ի սկզբանէ կայ ու կը մնայ միւսը, այն խորո՜ւնկ ու լայնածաւալ երանութիւնը, որուն մէջ կը ծփան սիրահարները աչք-աչքի, առանց զգալու անկումին վախը, առանց մտածելու մութին, մահճակալներուն տակ ծուարած հրէշներուն մասին, աղօթելով, որ լուռ երանութեան այս պահը երկարի, երկարի, երկարի՜ ...

Ինչպէ՞ս կարդալ լռութիւնները, ներսէ՞ն, որպէս քուրմը անծանուցում կրօնի մը, թէ՞ որպէս օտար հանդիսատես, անտարբեր եւ հետաքրքրիր:
Հասկնալու համար պէտք է ապրած ըլլալ փուշէ պսակը լռութիւններուն:

Մարմին մը

Եւ դեռ՝ ինչպէ՞ս կարդալ մարմին մը:
Թէեւ կ՚ըսեն, թէ նիւթեղէն բաները հաշուելը շատ աւելի դիւրին է, քան հոգեկաններն, բայց մարմին մը կարդալը, ընկե՛ր, դժուար է, թերեւս նոյնքան դժուար, որքան հոգի մը կարդալը:
Ինչպէ՞ս կարդալ ուրեմն:
Գիրքի՞ պէս, սկիզբէն սկսելով եւ էջ առ էջ իմացումը ծաւալելով:
Թէ՞ կարդալ դէմքի մը կամ նայուածքի մը պէս, բռնելով ծանօթ, մտերիմ կայծը, որ կը բռնկի ու կը մարի, պահ մը, կարճ պահ մը միայն լուսաւորելով ամբողջ ներաշխարհ մը:
Ո՞ւր է այս ընթերցումին սկիզբը. ափե՞րը, որոնք կրնան այնքան տարբեր բարբառներ խօսիլ ու շփոթի մատնել. եւ ափերը կարդալ ոչ թէ ճակատագիր կարդալու պէս, այլ՝ ճակատագիր փոխելու պէս:
Թէ՞ սկիզբը աչքերն են, այդ դաւանենգ հայելիները, որոնց եթէ վստահիս, կրնաս նաեւ ընկղմիլ, կամ ծով թափուիլ, որպէս աւելորդ պարէն ...
Ինչպէ՞ս կարդալ անծանօթ մարմին մը, որ մերկ կը կենայ էութեանդ դիմաց, կարծես ասպարէզ կարդալով՝ ահա՛ ես, ամբողջովին մերկ, կարդա՛ ու հասկցիր զիս, եթէ կրնաս ...
Թերեւս աւելի ճի՞շդ է կարդալ աչքերը փակած, միայն ափերուն վստահելով, պրայլ կարդալու պէս:
Բայց նախ պէտք է կոյր ըլլալ ու յետոյ՝ պրայլ կարդալ իմանալ:

* * *

Ի վերջոյ՝ ինչպէ՞ս կարդալ:
Ընդհանրապէս:

Կրկնուող շարժումներ

(Ծնունդներ եւ քանդումներ)

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Բանաստեղծ, գրական-վերլուծական յօդուածներու հեղինակ, տասնամեակ մը ամբողջ եղած է «Բագին»ի խմբագիր ու ապա խմբագրական կազմի երկարամեայ անդամ եւ աշխատակից: Օճած է Հալէպ: Աւարտած է Պէյրութի Հայկազեան համալսարանի անգլիական գրականութեան եւ Մոնթրէալի Մըքկիլ համալսարանի մանկավարժութեան բաժանմունքը, արժանանալով Մագիստրոս կոչումին: 1980-ական թուականներուն փոխադրուած է Մոնթրէալ, ուր մինչեւ օրս՝ Ս. Յակոբ ազգային վարժարանէն ներս, կը դասաւանդէ հայ գրականութիւն: Հեղինակն է բանաստեղծական չորս հատորներու՝ *Կորիզ* (1979) , *Ոսպնեակ* (1984), *Անցման եղանակ* (1993) եւ *Սահմաններ* (2007):

Քանդումներու ձայներ յաճախ ես կը լսեմ՝
փլող պատեր, ինկող քարեր,
օրերու հետ դատարկուող շրջանակներ պատուհանի...
Այո, երբեմն մղձաւանջներուս
մէջ ղեռ կը պայթին սուլոցներ ռումբի,
ու չեմ հասկնար
ասոնք կը հասնին արդեօք անցեալէ՞ս
թէ խուլ ձայներ են ժամանակէ մը դանդաղ մօտեցող:
Դեռ աշնանային հաւասարումին՝
խոր տխրութիւնը կը պարուրէ զիս
գալիք մահերուն,
սառած անձրեւի պատանքներուն տակ
խեղդուող ճիւղերուն,
որոնք այդ բեռին ա՛լ չեն դիմանար
ու ճարճատումով կը գահավիժին:
Իսկ գարնան, յաճախ,
պայթող ծիլերու ուրախ խինդին հետ,
զուարթ ձայներու վարակող, շնչող,
կենդանացնող շառաչին կողքին
կը լսեմ նաեւ
անձայն մօտեցող դաւը սարքուած,
որ մարմնին մէջ իրենց կը կազմաւորուի՝
ժամանակին հետ միշտ քայքայելու զիրենք լռակեաց:

Ահա կը գրեմ, բառերս կ՚աւրեմ
կամ կ՚աւելցնեմ,
կը փորձեմ բռնել անհասկնալին,
ինձմէ խուսափած:
Դիակներ կ՚իյնան իրարու վրայ,
մարմիններ կ՚իյնան իրարու վրայ,
եւ բառեր կ՚իյնան, զիրար կը սրբեն,
շերտեր կ՚աւելցնեն
եւ նոր քաոս մը կարծես կը կազմեն,

որմէ ամէն կեանք կը սկսի արդէն,
սակայն նորովի:

Երկրաշարժներու աւերը վայրագ
հայրենիքիս մարմնին վրայ
կարդացած եմ ու տխրած:
Հրաբուխներու կարմրաւուն լաւան հոսող
ովկիանոսին մէջ՝ տեսած եմ վախով,
նաեւ՝ զմայլած:
Սակայն վայրագ մոլուցքը մարդուն,
նմանին հանդէպ,
չեմ հասկցած երբեւիցէ ...

Խրամներու մէջ, սարալանջերուն
կ՚իյնան զինուորներ:
Կիրճերու խորքին, Եփրատի ափին,
անապատի մէջ
սպաննուած են կիներ ու ծերեր,
իսկ երեխաներ սովահար ինկած
այրող արեւին շողերուն ներքեւ,
խլուած են, տարուած
անանուն վայրեր. իրենց նոր անուն
տրուած, պարտադրուած
եւ մէկ այլ լեզու
եւ այլ ինքնութիւն ...

Նոյն ահաւոր շրջանն է կեանքի,
որ կը կրկնուի լուռ երկինքին տակ:
Դարձեալ կը տեսնեմ եւ կ՚արձանագրեմ՝
մարմիններ կ՚իյնան իրարու վրայ,
կը փլին պատեր, կը ռմբակոծուին քաղաքներ հսկայ,
միւս կողմէ դանդաղ նոր շէներ կու գան
տեղ գրաւելու փոխանակ հիներուն:
Կը դիտես հեռուէն Անին ամայի,
որուն կեդրոնին տասը դար առաջ, պիտի ուզէիր
տուն մը ունենալ,
իսկ Պէյրութը քանի՞ անգամ քանդուած եւ վերաշինուած է ...
Դեռ Պերլինի ու Լոնտոնի ռմբակոծուած
եւ հրդեհուած պատկերները փողոցներուն
պաստառին վրայ հեռատեսիլի՝
կը տողանցեն շրջագիծին մէջ
սեւ ու սպիտակ

վաւերագրական յայտագիրներու,
որը սակայն երբեք հեռու չի դարձներ
դաժան, անհեթեթ ողբերգութիւնը
անոնց քայքայման:
Այո, անոնք կառուցուած են այսօր դարձեալ,
սակայն քանի՞ մարմին այնտեղ
մնացած է փողոցներուն տակ պերճագեղ:
Մանկամարդ, զուարթ նոր դէմքեր կու գան
փոխարինելու մեռնող-սրբուող
դէմքերն մարդկային,
եւ ես նոր բառեր կու գամ քանդելու,
աւելցնելու ինկող կամ մեռնող բառերու վրայ՝
հասկնալու շրջածիրը այս կրկնուող շրջանակին
խանգարուած, դարձող ձայնապնակին,
որը չի կրնար ինքզինք սրբագրել:

Ջուրը կը մաքրէ, սակայն կը սրբէ–
կ՚անհետացնէ ինչ որ այնտեղ կար,
կամ իր հետ բերած տիղմին տակ խորունկ
կը թաղէ դանդաղ ինչ որ կառոյց էր
կամ շունչ կենդանի:
Հրդեհը կ՚այրէ,
իր բոցերուն տակ
մշտադալար շոճիները կը վերածուին
հսկայական վառ ջահերու,
սակայն նոյն ատեն
այրող ծառերէն նոր հունտեր կ՚իյնան
նոր անտառներ ստեղծելու –
նոյն քայքայիչ-վերածլող
շարժումը միշտ բարբառելու,
իսկ երբ հրդեհին
չի յաջորդեր ուժը նորոգող
եւ միմիայն անապատներ կը կազմուի՞ն ...:

Ճարճատող գիրքեր, պատանդուած մագաղաթներ,
բաբիրոսներ,
Աղեքսանդրիայէն Պերլին, Հայաստան
(տարբեր դարերու, շէներու մէջ այլ,
հրկիզումներու
նոյն պատմութիւնը ոչնչացնող),
դժբախտաբար, գիրքը այրած
վերածլող բոյսին պէս չէ,

կրնայ ի սպառ անհետանալ:
Դեռ կը հաւաքեմ
գետնի տակ պահուած
խունացած, փխրուն, իրարու փակած
էջերն Չարենցի ձեռագիրներուն,
կը դնեմ կողքին
այրած Նիճուէէն պեղուած, փրկուած
բեւեռագիր աղիւսներու դէզերուն հետ,
եւ աղօթքներ կ՚արտասանեմ,
մոգական բառեր կը փորձեմ գտնել
գարնանային անձրեւներուն տակ
եւ կը սպասեմ որ բոլորն արթննան,
վերակազմուին ...
Բայց չեմ գտներ
բռնագրաւուած ձեռագիրները Բակունցի,
ոչ ալ վերջին գրուածքները Վարուժանի
Չանղըրիի մէջ կորսուած:

Յարալէզներ կը լզուըռտեն
մարմինները
մարտի դաշտերուն
ինկած մատղաշ զինուորներուն
եւ կաղկանձելով, յաճախ յուսահատ,
կը վերադառնան իրենց որջերուն:
Դեռ ծամերու տեղ
ծաղիկներ իրենց գլխուն ունեցող
աղջիկները,
որոնց շուրջը թիթեռնիկներ կը դառնան միշտ,
կը համբուրեն զիրենք ահա
խորունկ կարօտով եւ կը գուրգուրան,
զանոնք կը տանին դանդաղ լուալու
ջուրերուն մէջ Արածանիի:

Յայտնութենական տեսիլներու մէջ
միմիայն ձայնս յաճախ կը լսեմ,
եւ կը կարդամ բարձրաձայն
բառերը լեզուիս՝ տակաւ նուազ գործածուող,
կ՚ուզեմ հաւատալ ղեռ հրաշքներու,
եւ դողդողալով մոմ մը կը վառեմ
տօնին յարութեան:

գորգոն մեդուսա

ԱՐԱՄ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

ԱՐԱՄ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

Օնած է 1991-ին: Դարմանական բուժում ուսանած է Երեւանի Մ. Հերացիի անուան պետական բժշկական համալսարանի հոգեբուժութեան բաժնին մէջ: Գործերը տպագրուած են «Գրեթերթ» (gre-tert.am), «Ինքնագիր» (inkna-gir.org), «Գրանիշ» (granish.org), «Մշակութային» (cultural.am) եւ այլ գրական պարբերականներու ու կայքերու մէջ: 2016-ին լոյս տեսած է անոր բանաստեղծու-թիւններու առաջին ժողովածուն՝ *Օձաձոր ջուր*:

ճիշդ է, ճիշդ է ուսերիս հորիզոնականն առանց պարանոցի,
ու էլ օձ ձայները ներս չեն սողոսկի,
ես պարտուղների սերնդից եմ,
քո թառափային բերանն ինձ զսպաշապիկ չի հագցնի,
աստծուց զուրկ, ոսկորներից ծանրացած,
նա, ով քարշ է տալիս ինքն իրեն հետ՝ դէպի սկիզբը, որ նորից ծնուի

դու նա ես, ում հետ կեանքը յայտնւում է մի պահ, ապա անհետանում,
ո՞ւր են քո հիասքանչ բառերը,
ինքնասպանի դեղահատերը,
ու աչքը,
որ դիտում է ալիքների մեղմ նահանջը ափերից,
ու բերանի զիգզագը,
որ կախ է ընկած, ապշած է, յուսահատ,
այլեւս սահուն յիշողութիւններ են
ոտաբոպիկ խեցգետինների ու մերկ ջրիմուռների մասին

ես կտրած վէրք եմ,
իմ դատարկուող մարմինը տառապում է իր գոյութիւնից,
ու հիմա, երբ ինձնից արտահոսում է ծովերի մութ կապոյտն ու չար պոէզիան,
աչքս ռենտգէն է, երկնքում մարդ չկայ,
բայց ես հայելու պէս միշտ հաւատարիմ կը մնամ իմ պատկերին,
թէեւ աւելին, աւելին կարող էի լինել, քան սա՝
քարանձաւային արնախում չղջիկ

եւ յետոյ լաւագոյն մարդիկ ճշմարտութիւններ չունեն,
մինչդեռ վատերը լցուած են դրանցով,
գոյնից՝ ձեւ, ձայնից բառ են պահանջում, եւ փոյթը չունեն մի մարդու,
որ անցնելիս գետնին գագտուսի ստուեր է գցում,
մի քանի ժամ՝ յատկացուած սիրոյ
ու մի ամբողջ կեանք՝ լքելու համար,
ես իրերի դանդաղ աղաւաղումն եմ
ու արեան ցուրտ հոսքը քո երակներում

դարձիր ժայռի խոնաւ շնչառութիւնն ու սիրիր քարը, այն կենդանի է
եւ իմ համբոյրը,
եւ այս լեզուն, որ գողանում է վերջին բառերը քո շուրթերից,
եւ այս սիրտը՝ ռմբակոծուած, խորտակուող նաւ մարմնիս ովկիանում,
յետոյ ձեռքերիս անվթար վայրէջքը ուսերիդ,
յետոյ դիակային առկայծումը աչքերիս

երբ կեանքն աւարտուի,
ինձ ափով երկար զբօսանքի հրաւիրիր

կովը գրանդչեսթըրի մարգագետնում

անդորր, որը գերազանցում է ըմբռնելու ունակութիւնը
Թոմաս Էլիոթ

չխկո՛ց, իմ հսկայ գուլիվերեան մարմինը կողպուած է թակարդում,
ձախ կոպիս դժոխային լռութիւնն ու գլխիս չար, կոտոշաւոր եռաժանին
ինձ ինչ-որ չափով դեռ ողջ են պահում՝
իլու թռիչքի մասին օրէնքներին ու կործանումի մանրամասներին,
իլու ոտքերիս թաքուն սպիներին, որ հրեշտակի համբոյրից են մնացել

թւում է՝ բոլոր թռչուններն իմ թեւերով են թափահարում,
թւում է՝ ձեռքերս լուսնոտ մակընթացութիւններ կարող են ստեղծել,
հսկայ գարշելի կեղծիք, որ թունաւոր նետերով
բերաններից հիացմունքի բացագանչութիւններ է որսում,
բառը սուտ է կամ թեքուած, ասես մի ուսին նաւ է հանգրուանել

հիմա իմ մէջ ամէն ինչ լուռ է՝ ծածկուած մոռացութեան թաւ շերտով,
միջիս տղայիկը մեռաւ, պենելոպեն ցած նետուեց աշխարհի բոլոր
կամուրջներից,
ես աւելի ծեր եմ, քան այս միայնակ մոլորակը,
ու բաժանման պէս հատու,
որ փողոցով անցնելիս իր ետեւից լապտերներն է հանգցնում

ինչ-որ ձեռք տարածում է ինձ երկնքով, ասես դանդաղ երազ լինեմ,
որ համաճարակի պէս տիրում է քաղաքին ու որ հաստատ վերջին գարնան
մասին չի,
կայծակնային անկում, որը խորթ է թեւերիս,
ու նրանք իրար կը սպանեն մինչեւ մէկը չյաղթի,
ի՞նչ գետ է սնում իմ ձախ քներակը,
ու դեռ որքա՞ն կը տեւի ծեր ֆլամինգոների հոգեվարքը այս երաշտի ժամին

էս ինչ արեցի, էս ինչ արեցի,
գլուխս չինական գոգաւոր սափոր է դարձել՝ աստծոյ աճիւնով լցուած,
խոտերի մեղմ տարուբերումը դեռ ողողում է ներքաններս երազներով,
բայց ես յոգնել եմ աննպատակ ամսից, օրացոյցային կեանքից,
օ՜, շուտով, շատ շուտով կոպերս ժայռի ողջ անշարժութիւնը կը ներծծեն

փիթըր փեն

մահը ներկայէս զարմանալի արկած է
Ջէյմս Մեթիու Բերրի

մարմինս ճեղքող ճիւղերը
հազարաւոր մարիամների ձեռքերն են

երկինքն ինքը վիրահատական սեղան է,
որի վրայ կապկպում են ձեռուոտս
ու երազներ ներարկում

օ, սէրը,
արմատախիլ բառերը,
որ մի ժամանակ լեզուիս էին աճում,
պահ տուեցի բուժքոյրերին

շուտով բերանս մահացու խառնարան կը դառնայ,
որի հսկայ կապարէ կտուցից արիւն է ժայթքում

ու գիշանգղի ճիչ,
կիսամեռ թռչնային անդրի՝
թեւերն անփութօրէն խաւարին գամուած

նա, որ դժոխքային կտտանքներ է սիրում
ու հիասքանչ սվաստիկա

պատռիր գետերի հունը,
անուրհիսի մարդ,
յետոյ՝ ստուերս՝ ներքաններիս նեարդերով կարուած

քո կարմիր լպրծուն ընկերքը
սահուն դէպի ինձ է լողում, որ նորից ծնի
ոստրէի պէս փակ էի,
մարմինս՝ յատակին բերանքսիվայր նետուած,
էսպէս ես աւելի բնական եմ
ես փամփուշտ եմ՝ դէպի մահը կրակուած,
թռիչք, որ ցնցում է փոշին աստղերի

ինքնասպան ընթացք,
երկնքի մոխրագոյն կտաւին՝
արեան հոծ բիծ

* * *

դու զգում ես, թէ ինչպէս է ժամանակը դանդաղ արտագրում քեզ,
երբ պարապ մի օր է,
պատուհանի մօտ մի սիկարէթ է յօրանջում մատներիդ արանքում,
երբ մենակութիւնը՝ ոտքը տանիքից կախ,
թղթէ ինքնաթիռներ է բաց թողնում բարձրութիւնից,
երբ վերջին լուրն է հեռանում՝ հրեշտակի պէս թեւերը տանիքներին քսելով

մինչ երկարում են ժամերը, մազերդ, գրողի տարած հարբուխը,
դու կարթը նետում ես աստղերի մէջ ու տանիքին պառկած մտածում կեանքի մասին,
թէ ինչպէս ամէնը ցնորք էր, կորուստ ու պոէզիա,
դատարկութիւն՝ գլխարկի տակ, վերարկուի մէջ

իսկ ի՞նչ, եթէ մեր ունեցածը դառնում է պոէզիա ու հեռանում,
մի կեանք՝ գրուած սխալ քերականութեամբ,
որ կարելի է մի կողմ դնել կամ թողնել սեղանի վրայ ու դուրս գալ երկար զբօսանքի,
յիշել տանիքը, կղմինտրները կարմիր,
վերմակն աստղազարդ գիշերուայ,
ու այն ամէնը, ինչն այս գիշեր կարող էր պառկել կողքիդ
կատարեալ բացակայութեան մէջ,
եթէ փոքր ինչ ներողամիտ լինէիր կամ աւելի հանգիստ կամ աւելի ներդաշնակ

սա միայն մի մասն է օտարութեան,
որ մի ամբողջ քաղաքի տարողութեամբ է,
իսկ մոլորութիւնը գեղեցիկ է ու տրամաբանուած,
երբ կանգնում է մայթեզրին, ծխախոտ վառում, նայում ետ,
ու դու վազում ես նրա ետեւից՝
հատ-հատ շրջանցելով ջրափոսերն աստղերի,
որ մնացել են կիրակի օրուայ անձրեւից յետոյ,
երկնքում մայիսեան հրավառութիւն է, պատերազմ, երաժշտութիւն, մահ,
ես նորից չեմ ուշանայ, դու չես սպասի դատարկ կանգառում
իմ անմշակ սիրտ, փշոտ դաշտավայր,
կաս դու, կայ երեւանը, ու կայ այս տեսակը հիասթափութեան,
որ շերտ առ շերտ թափւում է տանիքներին,
իսկ մնացածը բառեր էին եւ այլն,
ինչպէս կաթիլներն էին խփւում պատուհանին ու թափւում ցած,
երբ պարապ մի օր է,
երբ ճերմակ դղրդոցով մի նոր առաւօտ է բացւում հորիզոնում՝
ոչ մի բանի մասի

Գլխուկ-7, կտրեց Մեսրոպեան

Սողոմէ

ՅԱԿՈԲ ԿԻՒԼԼԻՒՃԵԱՆ

Ծնած է արեւելք, մեծցած՝ հարաւ, ներկայիս կապրի հիւսիս-արեւմուտք: Մասնագիտացած է տնտեսագիտութեան եւ գրականութեան մէջ, այս վերջինի դոկտորական աւարտաճառը գրելով Գրիգոր Նարեկացիի մասին: Ներկայիս UCLA համալսարանի հայագիտական ուսմանց դասախօս է:

Բանաստեղծութիւնը կամ ընդհանրապէս գեղարուեստական գրականութիւնը կարե՞լի է սփիւռքի մէջ:

Նախ եւ առաջ վերի հարցադրումին մէջ գործածուած եզրերուն առնչութեամբ հարկ է կատարել կարգ մը լրացումներ: Սփիւռքը չէ գլխագրուած, որովհետեւ հարցումը կ՛ուզէ մտածել ընդհանրապէս սփիւռքներու, եւ ոչ՝ յատուկ անունին մասին այն կարողական երկրին, ուր կ՛ապրինք շատերս: Կ՛ակնարկէ վայրի մը, ուր ծնած ըլլալու է գրողը, եւ որմէ առժամաբար պէտք է զանցառել միջինարեւելեան հայկական կեթթոները, այսինքն այն համայնքները, որոնք կ՛անգիտանային իրենց շրջակայ ընկերութիւնը եւ յաջողած էին իրենք զիրենք լեզուականօրէն եւ մշակութապէս փակել ցանկապատի մը ետին:

«Սփիւռքի մէջ ստեղծել»ը գոնէ այս անգամուան համար կը սահմանափակուի անոնց, որոնք ծնած են կամ գոնէ մեծցած միջանցքային վայրերու մէջ, ուր մօրենական լեզուին ու շրջապատի՝ փողոցի, դպրոցի, համալսարանի, գործատեղիի եւ անշուշտ ընթերցումներու լեզուին միջեւ իրենց տարուբերումը հարցական չէ, այլ ամենօրեայ ու անխուսափելի փորձառութիւն: Իսկապէս միջանցքային սփիւռքցիներ:

Միւս կողմէ, այս պարագային նախադրեալներէն մէկն ալ այն է, որ այդ սփիւռքը աղէտի մը հետեւանքը եղած ըլլայ: Եւ ուրեմն թերեւս հարկ ըլլայ ետ բերել գլխագիր Սփիւռքը:

Որդեգրում եւ հայրագրում

Հայերէն գրող միջանցքային սփիւռքցիի սովորական ըմբռնումէն ընդհանրապէս դուրս մնացած են անոնք, որոնց համար հայերէնը ժամանակագրականօրէն առաջին՝ այսինքն կեանքի առաջին քանի մը տարիներու մայրենի լեզուն եղած չըլլայ: Անձեր, որոնք որդեգրած ըլլան հայերէնը չափահաս տարիքին, երբեմն իրենց սահմանումով՝ «վերադարձած» հայերէնին, թէեւ առարկայականօրէն հայերէն սկիզբ մը չկայ իրենց կենսագրութեան մէջ ուր կարելի ըլլար «վերադառնալ»: Որդեգրումը կը պատահի ընդհանրապէս համալսարանական տարիքին, քսան տարեկան հասակէն ետք, եւ բացառելով վերջերս քիչ մը տարածուած օգտապաշտ՝ ակադեմական կամ այլ միտումներով կատարուած իւրացումը լեզուին, ատիկա կատարողները իրենց հասկացողութեամբ վերադարձ մըն է որ կը կատարեն իրենց ծնողներու, նախնիներու կամ տոհմածառի ճիւղերէն սոսկ մէկը հանդիսացող հայկական աւանդութեան: Այս ծիրին մէջ, որդեգրումը իրա-

կանութեան մէջ մայրագրում կամ հայրագրում մըն է:

Կայ սակայն երկրորդ մակարդակ մը, ուր հայրագրումը ըստ էութեան ապագային հեռարձակուող նպատակ մը, ստեղծագործական միտում մը կ՚ենթադրէ: Լեզուն իւրացնողը ատիկա կը կատարէ լեզուով գրելու, ստեղծելու թաքուն թէ բացայայտ նպատակով, որ արդէն եթէ ոչ որդեգրումի, այլ որդեծնութեան, մանկագործութեան գաղափարին է որ կը հակի: Ենթական անցեալը չէ միայն որ կը հալածէ, այլ զայն իւրացնելով կ՚ուզէ սնել իր ներկան եւ հետք մը ուրուագրել դէպի ապագայ:

Ցնորական թուի վստահաբար վերի պարագան: «Օտար» ծնած հայու, կամ «կէս», «քառորդ»՝ նոյնիսկ «մէկ ութերորդ հայ»ու մասին շատ կը խօսուի վերջերս (չակերտները անհրաժեշտ են խնդրականացնելու համար կոտորակային ինքնութեան գաղափարը): Այդպիսի անձ մը ուրեմն նախ հայերէնին բարեկամանայ, յետոյ ալ հայերէն ստեղծէ՞:

Ցնորակա՞ն: Թերեւս այդպէս ըլլայ: Բայց եթէ այդ կարելիութիւնը իբր ցնորք մերժուէր, տրամաբանական հետեւութիւնը պիտի ըլլար այն, որ հիմնովին ցնորական պիտի ըլլար նաեւ Սփիւռքի մը մասին մտածելը ասկէ երկու-երեք սերունդ ետք այնտեղ, ուր կը միտին յանգելու (եթէ ոչ հանգելու) գրեթէ բոլոր սփիւռքները, այսինքն Արեւմուտք: Ասիկա՝ որովհետեւ առանց ստեղծագործ լեզուի պիտի չըլլայ այն, ինչ որ կայ. այսինքն պիտի ըլլայ, բայց միայն իբր յուշ, յիշատակ, ուսումնասիրելի ու պեղելի հնագիտութիւն: Մեռեալ առարկայ: Առաւելագոյն պարագային՝ Սփիւռքի մեծ հաստատութեան մը կողմէ այսպէս թէ այնպէս առաջադրուած «Legacy Center» մը Երեւանի մէջ, այն ալ հաւանաբար անգլերէնով:

Այնուամենայնիւ կան անձեր, որոնք կատարած են հայրագրումի եւ որդեգրումի աշխատանքը: Անոնցմէ թերեւս ամենէն նշանակալից պարագան «Բագին»ի ներկայ թիւին մէջ լոյս տեսնող փունջ մը գրութիւններու հեղինակ Թենի Արլէնն է:

Արլէնին ու Առաքելեանին միջեւ

Թենի դուստրն է Թիմ Արլէնի եւ Թէմմի Շօուալթէրի: Մեծ հայրն է, որ Առաքելեան մականունը փոխած է Արլէնի: Ծնած է ու մեծցած Գալիֆորնիա, հեռու հայկական շրջանակներէ, Ռիվըրսայտէն մինչեւ կեդրոնական Գալիֆորնիոյ Սան Լուիս Օպիսփօ քաղաքը: Հայերէնի բացարձակապէս անտեղեակ, քսան տարեկանին է միայն, որ կը տեղափոխուի Լոս Անճելըս, եւ UCLA համալսարանի մէջ կը սկսի արեւմտահայերէն լեզուի եւ գրականութեան դասընթացքներու, հետեւելով իր զոյգ աւագ եղբայրներու քայլերուն, բայց հիմնականին մէջ անհատական մղումով: Արդէն իսկ բանաստեղծական բացառիկ տաղանդի տէր ըլլալով, շուտով կը սկսի գրել նաեւ հայերէնով եւ դէպի լեզու «վերադարձ»ը կ՚ըմբռնէ որպէս ստեղծագործական՝ արարումով ինքնացումի գործընթաց:

Հրատարակուած քերթուածները, որոնք մէկ մասը կը կազմեն իր արտադրութեան, գրեթէ բոլորն ալ գրուած են հայերէնի ուսումնառութիւնը սկսելէն 15-20 ամիս ետք, ինչ որ անշուշտ ենթադրած է ժամանակի նշանակալից ներդրում, լուրջ կեդրոնացում լեզուի իւ-

րացման եւ բառապաշարի նրբութիւններու վրայ, ու ի հարկէ սիրահարութիւն՝ լեզուի եւ գրականութեան: Գրութիւնները թարգմանութիւններ չեն անգլերէնէ, ընդհակառակը, ստեղծուած են հայերէնով ու յետոյ թարգմանուած անգլերէնի՝ ստուգելու համար ըսել ուզուածին ճշգրտութիւնը: Այդ իմաստով ալ աննշան խմբագրութենէ անցած են ատենին: Գրուած են օրը օրին, 2012-էն 2013, գլխաւորաբար դասարանային ընթերցումներու եւ վիճարկումներու ներշնչումով: («Պատումը»՝ Գր. Պըլտեանի «Ծեղուածք» գրութենէն ետք. «Գիշեր»ը՝ Սալվաթորէ Քուազիմոտոյի եւ Ջուլալ Գազանճեանի «Գիշեր»ներէն եւ Սարաֆեանի շարք մը քերթուածներէ ետք. «Հայ լեզուի խնդիրը»՝ 1911-ին *Ազատամարտ*ի մէջ Դ. Վարուժանի նոյն վերնագրով գրութեան հետքով. *Տեղատուութիւն եւ մակընթացութիւն*ը՝ պարզ է, Նիկողոս Սարաֆեանի համանուն գիրքի ընթերցումէն ետք): Քերթուածներու մէջ կայ հասուն մտածողութիւն եւ գաղափարներու նրբիմաստ խաղ: Օրինակ մըն է միայն «Գիշեր» բանաստեղծութիւնը, ուր կ՛ակնարկուի գրողի անհատնում ճիգին՝ ըլլալու ինքզինք ու ըլլալու ինքնիր եւ իր լեզուին տէրը, ստեղծելու իսկապէս, ինչ որ կը պատահի հասնելէ ետք ստեղծագործական «գիշեր», այսինքն թօթափելէ ետք արտաքին այն բոլոր «լոյսերն» ու տուեալները, որոնք կ՛աղօտեն ու կը շփոթեն օրինակումին եւ արարումին միջեւ երերող սահմանները:

Թենի Արլէն լեզուէն սկսելով է, որ ուղեւորութիւն մը կը կատարէ դէպի հայկական ինքնութիւն, այնպէս ինչպէս ինք պիտի հասկնար ու սահմանէր ատիկա: Նախ՝ իր մերձարեւելեան եւ հիւսիսափրիկեան ուսմանց մասնագիտացումը լքելով կ՛անցնի բաղդատական գրականութեան, ուրկէ Պսակաւոր Արուեստից տիտղոսով կ՛աւարտէ UCLA-ի շրջանը 2013-ին: Չի դադրիր սակայն որոնելէ իրեն համար ամենէն հարազատ վայրը: Ֆրանսայի հարաւը եւ ամերիկեան Ինտիանա նահանգը տարբեր ձեռնարկներու մասնակցելէ ետք 2015-ի կիսուն կ՛ընդունուի դոկտորականի ծրագրին՝ Միշիկընի համալսարանի (Էնն Արպըր) բաղդատական գրականութեան բաժանմունքէն ներս, նպատակ ունենալով կեդրոնանալ ֆրանսական խորհրդապաշտ գրականութեան եւ այդ շարժման հայկական արտայայտութիւններու առնչութիւններուն վրայ:

Ատկէ անմիջապէս առաջ, Նոթրը Տամ համալսարանի աստուածաբանական դասընթացքներուն իբր ունկնդիր հետեւելէ յետոյ, երկար մտորումներէ ետք կ՛որոշէ կրօնական իր պատկանելիութիւնն ալ շեղել դէպի Հայ Եկեղեցին, ուր մկրտուելով 2015-ի Յունիսին կ՛ընտրէ անուն մը եւս՝ Սողովմէ:

Սողովմէ, Սալոմէ, Սուլամիթա կամ Շուլամիթ, Թենիի սիրած բանաստեղծական դարուն յայտնի դարձած էին տարբեր արուեստագէտներու գլխաւորաբար խորհրդապաշտ նկրտումներով գործերուն մէջ (յատկապէս ԺԹ. դարու երկրորդ կէս), ուր աստուածաշնչական այդ կերպարը կը վերածուէր ինքնաճպատակ գեղեցկութիւն կամ աւելի ճիշդը՝ արուեստ մարմնացնող տիպարի:

1991-ին ծնած Թենիի կողմէ Սողովմէի որդեգրումը յարացուցական է, յատկապէս իր կողմէ հայերէնի եւ հայութեան պատկանելիութեան որդե-

գրման ընդհանուր հոլովոյթի շրջարկին մէջ: Սողովմէի տիպարները գրեթէ ոչինչ ունին ի նկատի որպէս պարտք ու պարտաւորութիւն, ընկերային սեղմում, հարկադրութիւն եւ պարտականութիւն: Կ՚ուզեն առինքնել, զգլխել միայն գեղեցկութեամբ: Հրաւէր մըն են յանճնուելու գեղեցիկի տիրութեան: Հաճոյքի ու վայելքի խնդիր: Այսինքն՝ ենթակայէն մեկնող ընտրութեան, որն էր Թենի Արլէնինը լեզուական, ստեղծագործական եւ այլ մարզերու մէջ:

Ցնորականը իրականի կարելիութեան վերածելու հիմնական ձեւը, ըստ երեւոյթին, կը կայանայ հայերէնը՝ այսինքն հայերէնով մատուցուող լեզուական արտադրութիւնը ընտրելի ընծայելու մէջ: Ընթերցողը լուրջի առնող մտածում, վերլուծութիւն, ստեղծագործութիւն, քերթողութիւն: Լուրջի առնել կը նշանակէ լրջօրէն հրապուրել, ընտրելի առարկայի ներյատուկ արժէքին վրայ կեդրոնանալ, ատիկա *ստեղծել այսօր*:

Թենի Արլէն՝ 1991-2015, դադրեցաւ ստեղծելէ Սողովմէն որդեգրելէ ամիս մը ետք, «քաղաքէ մ՚ուրիշ քաղաքի միջեւ» փոխադրութեան ճամբուն վրայ (*):

(*) Ներկայ գրութեան մէջ դիմադրած եմ փորձութեան՝ ենթակայական զեղումներով միջամտելու եւ մրոտելու իրաւունքը բացառիկ կարողութեան տէր գրողի մը եւ իր ընթերցողներուն որ զիրար ճանչնան միմիայն գրականութեան ընդմէջէն: Էջատակին միայն համարձակութիւնը կ՚ունենամ խօսելու այն էական կորուստը, որ եղաւ պայծառագոյն մտքէ մը անդին՝ քաղցրագոյն հոգիի մը, որ իբրեւ ուսանող ամբողջովին յանձնուեցաւ, երկու տարի եւ ապա մինչեւ վերջ, առաջնորդուելու դասախօսի մը կողմէ որ պիտի այլայլէր պատասխանատուութեան առջեւ՝ ընդմէջ այդ վստահութեան եւ դիմացը բողբոջող, բացուող եւ արտադրող ապշեցուցիչ մտքին ու տաղանդին:

Вебір Цяпёла

Պատումը

ԹԵՆԻ ԱՐԼԷՆ

Վայրկեաններըը ուժով կը հարուածեն:
Վայրկեաններ,
եւ իրենց վաղանցիկ երջանկութիւնը, ցաւը,
վաղանցիկ ուրախութիւնը, մինակութիւնը:
Անկումէն ետք լռութիւնն է
որ կը փորձէ զսպել:
Անկումէն ետք կայ վայրկեանը առանց ձայնի:
Կը մեռնինք լռութեան ընդմէջէն:
Փոշիի պէս որ պատուհանի յեցուկին կ՚իյնայ
եւ կամաց կամաց կը հանգչի.
փոշին անշարժութեամբ եւ ժամանակով
վայրկեանները կը թաղէ,
պատմութիւնը կը թաղէ:
Բառերուն ջնջումը.
կեանքի անիմաստութիւն.
եւ աշխարհ փշրանքներու կը վերածուի:
Երբ յանկարծ—խօսելով—
Բառերուն ծնունդը.
աշխարհի վերածնունդը:
Բառը, շունչը բերանէն
փոշին կ՚արծարծէ
եւ պատուհանի յեցուկը կը պարզէ:
Լռեցուած պատումը պատմուած է:
Մենք կ՚ապրինք պատմողներէն
որոնք ձայն մը կու տան,
որոնք շունչ կու տան
հսկայ լռութեան մէջ:

Բանաստեղծութիւն

Չայն մը չունիմ արձակին համար:
Արձակը, իր անթերի մտածումներով,
իր գուշակելի կէտադրութիւնով, իր գծակերպ շարժումով.
բառերը էջին մէկ կողմէն միւսը կը քալեն,
անոնք կատարելաբար լուսանցքներու միջեւ
կը սկսին ու կը վերջանան:
Բայց բանաստեղծութիւնը փափուկ պար մըն է:
Բառեր եւ գիրեր էջին մէջտեղէն
կը պարեն
վեր
ու
վար.
ան կ՚արտայայտէ
միտքս—
խախտած
կեանքս—
փափուկ պար մըն է,
վեր
ու
վար:

Բառեր

Եւ մանաւանդ
կեանքը մենակեաց է:
Բոլոր շողշողուն հանդէսներէն ետք, դուն
խօսակցութիւններէն ետք առանց իմաստի,
խոստումներէն ու սպասումէն ետք,
պարապ սենեակի մէջ կը գտնես դուն քեզ:
Անշշուկ շնչառութիւնդ, շփոթած խորհուրդներդ.
աշխարհի կայտառութիւնը մեռած է,
եւ դուն -
դուն ես
դուն ես:
Աչքերդ կը գոցուին եւ աշխարհի թատրոնը կ՚աներեւութանայ,
աչքերդ կը բացուին եւ դերասան ես,
եւ յանկարծ ամբոխի մէջ – դիմակներ ունիս.
դիմակներ
որ դէմքեր կը ծածկեն:
Բայց ինչպէ՞ս կ՚ըսես դիմակներուն.
մենակեաց
միայնակ
կտրած:
Բառերը քարերու պէս կ՚իյնան,
յոգնած եւ օթեկ եւ անվարժ
բերանէդ:
Բերանդ,
այդ նկուղը ուր բառեր կը խառնուին
իմաստով, յիշողութիւնով, մոռացութիւնով:
Մոլորած անգործածութենէ,
բառերը օդին մէջ ուրուականներու պէս կը քալեն:
Այս բառերը, անտեսանելի,
մխիթարութիւն չեն կրնար ընծայել:

Անվերջ սկիզբ

Կեանքիս պատմութիւնը պիտի չվերջանայ մահուանս հետ:
Երբ ծնայ, պատմութիւնս սկսաւ:
Մարդիկ կ՚ըսեն մեզի որ «օր մը, պիտի մեռնինք»:
Բայց ճիշդ չէ: Մեր կեանքերը շրջանակներու պէս են,
նոր պատմութիւններ եւ նոր սկիզբներ
կու տան ամէն բանի որու դպչինք:
Ամէն բառ որ կը խօսինք, քիչ մը նոր սկիզբ է.
ամէն բառ որ կը գրենք, քիչ մը նոր սկիզբ է.
ամէն բառ որ կը կարդանք, նոր խորհուրդ մը կամ մտմտուք մըն է մեր միտքերուն մէջ:
Միւսներուն նոր սկիզբներ կու տանք խօսելով եւ գրելով:
Երբ մեռնինք, մեր հետքերը կը շարունակուին այս կեանքին մէջ եւ ուրիշ մարդոց մէջ:
Ուրեմն, մահը բնաւ չի գար մեզի:

Միտքս

Միտքս հանգստանալ փորձեց,
հանդարտ ըլլալ փորձեց.
հեռու լեռներ տարի զայն,
դէպի ցորենի դաշտերն ու կապոյտ ծովերը առաջնորդեցի զայն:
Պղատոն, Նիցչէ, եւ Քանթ անոր կերակրեցի,
եւ ան նկարիչներ ու հեղինակներ ու բանաստեղծներ խմեց:
Բայց ասոնցմէ միշտ շուտով հեռու վազեց.
դուն. քեզի վազեց:
Որովհետեւ երկու լեռներու պէս են ուսերդ,
մազդ ցորենին գոյնը ունի,
աչքերդ աւելի կապոյտ են քան թէ ծովերը,
միտքդ արդէն փիլիսոփայութիւնով եւ բանաստեղծութիւնով լեցուն է:
Այսպէս, ամէն տեղ ուր միտքս թափառի՝ քեզի դարձեալ կը յարի:

Արծաթէ սանդուխը

Համբերատար, ուշադիր, լռիկ.
լուսինը:
Իր կլոր աչքերով արծաթէ պարաններ կը ցաթէ
դէպի գետին՝ լիճին, անտառին:
Լուսինը մութ գիշերուան մէջ կը յայտնաբերէ հանդարտ ճամբորդը,
մեղմ ծփանքները,
քնացող ծառերը:
Յաւիտենական պահապան մը:
Այս գիշեր անօթի աչքերով կը վազեմ:
Կեանքը կորսուած է անբացատրելի հարցումներու մէջ,
փայլուն լոյսերու մէջ,
կերպընկալ դղեակներու մէջ:
Այս գիշեր աչքերս վեր կը նային—
երկու լուսիններ որ կը հանդիպին լուսնին—
եւ կեանքը կ՚աներեւութանայ
անտեւականութիւնը կ՚իյնայ
եւ մնայունը կը փայլի:
Եթէ այս արծաթէ պարաններէն արծաթէ սանդուխի պէս կարենայի մագլցիլ,
պատասխանները պիտի ունենայի՞:

Գիշեր

Գիշերը հանդարտ էր:
Մեղմ առուի մօտ խորունկ կը քնանայի:
Երազներ կը նուագէին մտքիս մէջ ջութակի մը պէս.
յանկարծ, գետինը քայլափոխներու ձայնէն արթնցայ:
Ան իմ քովս էր:
Իր շունչը ծաղիկներու նման էր,
իր մորթը առուի մամուռին պէս կը բուրէր:
Երբ խօսեցաւ, բառերով չխօսեցաւ,
իր բառերը աստղերու պէս ձեռքերուս մէջ ինկան:
Երկինքներ ստեղծեցի այս աստղերով:
Ես եմ արարիչը, ես եմ տէրը:

Ձարթնում

Կարելիութիւնը բնաւ չարթնալու:
Կեանքս այս պզտիկ սենեակն է,
գիրքերով ու ճաշերով ու լռութիւններով:
Դուրսը ամբողջ ապակի է
կ՚ըսէին ինծի ամէն օր:
Քայց յանկարծ պատուհանը կը բացուի,
եւ աշխարհն այնտեղ է ինծի համար:
Եւ այս ձայները
այսօրուան ձայներ են,
իսկ ես անզօր եմ:
Մեռած ձայները չեմ կրնար լսել այլեւս,
այն հին ձայները որոնք
հոգիս կը կերակրէին
այդ սենեակին մէջ:
Ապրողները հոս են խօսելու համար
կը փսփսաս,
կեանք տալու քեզի:
Ուրեմն *խօսէ՛, խօսէ՛*
կը կանչեմ սենեակէս:
Գիշերը կու գայ
մութ խորհուրդի մը պէս:
Ձայները պիտի խօսի՞ն
գիշերէն առաջ:
Սպասումը, անդորրութիւնը—
կարելիութիւնը—տանջա՞նք—բնաւ չարթնալու:

Հայ լեզուի խնդիրը

Հայ լեզուն տարիներով կը վերապրէր: Իր գոյութիւնը կը վտանգուէր, իր տունը կը խորտակուէր: Բայց կ՚ապրէր: Հայ լեզուն մոլորական հովուն պէս կը ճամբորդէր լեռներուն միջեւ, գետերուն քով, ծովերուն վրայ: Ան հիմա կ՚ապրի տարբեր վանքերու մէջ, քաղաքի մէջ, գիւղի մէջ, ագարակի մէջ: Բայց ինչի՞ համար: Ըսելու «տո՞ւն», «ճա՞շ», «մա՞յր», «հա՞յր», «խոհանո՞ց»:

Թէ՞ ըսելու «բնութիւն՝ մայրը որ ինծի կեանք տուաւ»: Կիրքով ըսելու՝ «ինչո՞ւ հոս եմ»:

Տեղատուութիւն եւ Մակընթացութիւն

Կրնամ խօսիլ բառերով որոնք իմաստ ունին: Երբ մանուկ էի, «ես քեզի կը սիրեմ», «յոգնած եմ», «անօթի եմ», միայն մէկ բան կը նշանակէին: Բառերը բառեր եղող բառեր էին բառեր էին:

Բայց կեանքը կը շարունակէ եւ հիմա երկու աշխարհի միջեւ կը գտնուիմ: Կեանքէս տեղատուութիւնը եւ մակընթացութիւնը յոյս եւ մահ կու տան: Ընկերներ, մեկուսի պատուհանը... աղմկոտ ճաշկերոյթները, լուսինը... խօսակցութիւնները, թէյամանին շոգին:

Ինչ որ ստեղծեմ, այն եմ ես: Սակայն բառերով չեմ կրնար ստեղծել: Ինչպէ՞ս ստեղծեմ կոտրածը: Երբ «վարդ մը» կ՚ըլլայ «վարդ մը վարդ մըն է որ վարդ մըն է» կ՚ըլլայ «վարդ մը est une rose is a rose»: Կեանքիս տեղատուութիւնն ու մակընթացութիւնը ստեղծող մը կը ստեղծեն եւ ստեղծագործութեան գործիքները կը ծամածռեն:

Եւ դուն: Դուն դուն ես, ես ես եմ, եւ anyway that a word is spoken, a word is written, a word is expressed, la création reste déformée, arbitraire, որովհետեւ դուն ես եւ ես եմ, եւ մեր աշխարհները կոտրած են:

ինչ որ տեսայ

գէորգ փալանճեան

[լուսանկարներու շարք ըստ Գրիգոր Պըլտեանի «Ինչ որ չես տեսներ» գրքի]

Թեթեւ, բոպիկ, երբեմն շուարուն քայլերով, մատներով, ձայնով ցած կը մօտենաս, ըլլայիր կարծես, գիշերաշրջիկ, կը փսփսաս. վայրը ես եմ, եւ կը ձգես ըսեմ երազի լացով. մանկութիւնդ ես: Կը ժպտիս երբ դէմք չունիս. վայրը մանկութիւնն է, կ'ըսես, կ'ըլլաս կարմիր փէշը ծովային խոտերուն վրայ, կը բռնկիս, կը պոռաս, կը բռնկիս իրիկուան արեւու հորիզոնէն. կը գրեմ քեզ կարօտին ու վախին, մարմնիդ ջնջուող, անապրելի, անկենդան տաքութեան մէջ:

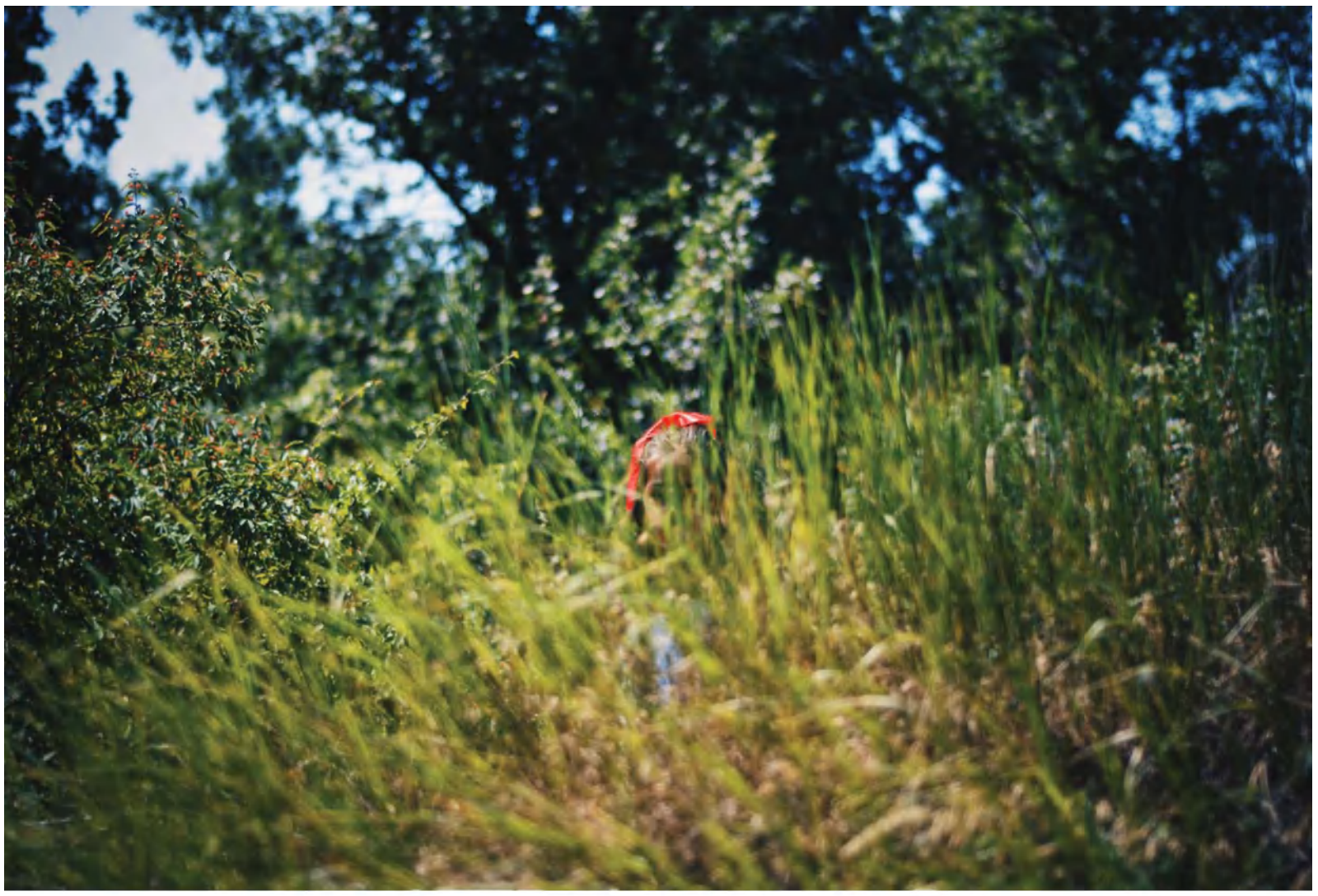

Աւարտած՝ կը տեսնեմ քեզ, կը դիմակալեմ, հոն՝ ուր էիր խոտերուն վրայ, պահուըտող, գրեթէ ան-
երեւոյթ, մինչ կարմիր ժապաւէնը, կանաչութեան օրօրուող բարձրութեան վրայ կը մատնէր քեզ, կը
դողար, կը վէտվէտէր թիթեռնիկի կամ երկինքէն ինկած, պատռուած թռուցիկի մը թերթին նման (...):

(...) Կը մօտենամ ուշացող դանդաղութեամբ, խոտերը կը խլրտին, կը շարժին, պիտի աղմկեն, կը նայիմ անոնց խռովքի թափառող խաղաղումին, թող հանդարտին, թող ծփանուտ օրօրուին ու սիգան, մինչ հեռուէն հոտդ կը թափանցէ, կը բխի, մարմնական սիրուըտուքէ փախած հոտդ: Մատ մը առաջ կ'երթամ ուր կայ բոյսերու բարակ սղոխումին մէջ՝ շուքդ, մօտիկ շնչառութիւնը, գրեթէ շօշափը կայ սրունքիդ ողորկութեան, որ խածի (...).

(...) կարմրեցար, առանց ճչալու, չլացիր. կը հեւամ, կը դողամ երբ յանկարծ կանաչ լոյսին մէջ կեցար, մորմենիի փշոտ, անանցանելի թուող թաւալին ետին, ապահով, հեռու, ականջներէդ կեռասներ կախած, վիպային, խնդացող, մեծ, շատ մեծ, ամուսնութեան գացող ու մեռնող աղջկայ մը պէս, խոհուն ու թեթեւ:

(...) Եւ խօսեցանք բոլորովին անծանօթ բարբառ, թեթեւոտն ու բարձրագնաց ենթալեզու մը, վանկերը կ'անցնէին, կը տանէին մեզ չես գիտեր ո՞ր մանկական պարտէզը՝ պահուած փշալարերու ետին, ար-գիլուած: Ի՞նչ էր որ կը բանար մարմինդ թեթեւ ու զով, ի՞նչ գալիք, որ կ'աւետուէր, կը ճառագայթէր շրթներէդ: Այրուածքդ կանաչ: — Չիթենիներու ճամբա՞ն: Հոն պատմութիւն չունինք եւ հիմա կ'ուզես պատմեմ:

Որքան խօսիմ կը դադրիմ քեզ տեսնելէ: Չէի տեսներ, ինչպէս երբ դէմք չունեցար: Կը խօսիմ, կը մխրճուիմ մէջդ: Բռնուած՝ այս անճշմարիտ ու անսուտ խոստովանութեամբ, որ իմ փորձառութիւնս է քեզմէ: Կը կառչիմ քեզի, ըլլալու բերնիդ մօտ, մօտիկ: Բայց պատերն ի վեր պատկերներդ կը դնեմ, քով քովի կու գան, հեգնանքով, առանց ամօթխածութեան, վախով յանկարծ որ կը մերկացնեմ քեզ քնարական ի՛նչ զեղումի մէջ: Կը կառչիմ անունիդ, կարծես կենսաբեր շունչ ըլլաս: Կարծես ըլլայի՞ր: Չկաս (...):

(...) Պզտիկ, տափակ գարշապարներ ունէիր, երբ կը քալէիր տաքցած խիճերուն վրայէն: Ի՞նչն է որ քեզ կ'ընէ դուն, անմտածելի: Քերթուած մը ճապուկ ու վառ իր ռիթմով կիսատ հայրենի:

Սրունքներէդ վեր փէշդ կը հաւաքէիր, կրունկներէդ մին կը բարձրացնէիր հողէն, կը փորձէիր կանգնիլ բթամատիդ վրայ, կ'ուզէիր քեզ պահէի օդին մէջ, գտնէիր հաւասարակշռութիւն, յետոյ պիտի սաւառնէիր, ծիծեռնակ թափառող գարնան քաղաքին վրայ, գիրքերուն կռունկն էիր կանգնած թռիչքին մէջ, թիթեռնիկը թրթռացող, շրջուող դուն քու վրայ, սրունքդ միշտ մերկ ու բարձր, վարանող, գնայուն նորէն, եւ դուն ամբողջ անծանօթ ու դիւթող մարմին, պոչաւոր աստղ որ սրբեց երկինքը ծննդեան: — Գետին կ'իյնայիր՝ ամբողջ աշխարհը հետդ շրջելէ ետք: Ծանրութեան կեդրոն՝ ո՛չ մէկ վայրի համար:

Կը խօսիմ, կը ցանկամ մօտիկութիւնը որ կը դառնայ անմատչելի, բարձր, ապաստաներ ես սանդուխի մը կատարին, կը թառիս, ձեռքերդ, բազուկներդ կը բանաս թռչելու փորձի մը մէջ: Կը խնդաս: — Կը թուէիր եկեղեցիի պատկերին կապտաւուն հրեշտակը, կրակէ սանդխամատի մը վրայ կեցած, եւ արգիլող տղուն ելքը վեր (...) Մեծցար, մարմին առիր, բանտարկեցին քեզ թափանցիկ պատի ետին: Քողարկուեցար: Յետոյ մեռար: Կարելի՞ է բացայայտել, այնքան սուտ, այնքան ճշմարիտ կը թուիս, մահացու կերպով ցանկալի: Թերեւս միշտ մեռեալ մը կը սիրեմ:

Պէտք է շարունակեմ, դիմեմ դէպի ետ որքան յառաջանամ ու տարագրուիմ քեզմէ, մտայ սենեակէդ, որ տանիմ քեզ մինչեւ մահդ: Արձակես զիս քեզմէ, վերադարձնես ինծի մանուկի մարմինը որ խլեցիր, այն որ երբեք չի վերադառնար, գիտեմ: Խե՜նթ, խե՜նթ ես, պիտի ըսես: Տղա՛յ: Տանիքները կային տակաւին, փողոցէ ու մարդոցմէ վեր, չարութենէ, բարութենէ, օրէնքէ վեր՝ ուրկէ իբրեւ թէ երկնքին, արեւամուտին իրիկուան փոփոխութիւնները պիտի սերտէինք, լճացող գետը, ծովը, լեռներուն մանիշակագոյնը՝ ջրուած պարտէզներու զովութեան մէջէն: Կը պահուըտէինք վախին մէջ, հովէն դողահար, մտիկ կ'ընես մարմնիդ շօշափին՝ որեւէ շնչառութենէ անդին: Փէշիդ կարմիր հոտը կը մնայ ինկած՝ ոտքերուդ եւ ահա նորէն շոյանքը այրած՝ սեւցած սրունքներուդ, որոնց հեռաւոր, անմատչելի կամարին կը պահուըտէր բացուածքը մարմնիդ: Անկոչելիդ: Կը սպասէինք, միսի անկարելի ու վիրաւոր հպումներու ետին, բանի մը որ չեկաւ: Որեւէ հարկ չկայ կորուստը շարունակելու:

~

Չնայի՞ս, կարծես այն պահն է երբ պիտի ամրան շապիկը ձգես, մերկըննաս, կ'արգիլես որ աչքերս բանամ, շօշափեմ մորթդ հեռուէն, կը ստիպես որ չմտածեմ երբ ձեռքս տանիմ կողիդ: Եւ յետոյ, մէկէն, նայէ՛, կարծես այն պահն է երբ կը յայտնուիս, զմայլելի, անէութենէն:

~

Որքան խօսիմ այնքան կը բացակայիս եւ որքան լռեմ այնքան կը կորսնցնեմ քեզ բառերուն մէջ չըսուած: Միայն խօսքի բաւիղն է դեռ որ կը կապէ զիս քեզի: Իսկ խօսքը քուկդ է: Խօսքը կը պատկանի ոչ ոքի: Որքան խօսիմ կը պատկանիմ քեզի: Խելայեղօրէն ո՛չ ոքի:

~

Սակայն վերջապէս պէտք է ընդունիմ քեզի, ի քեզ հասնիմ: — Լսէ՛ — վերջին անգամ, առաջինի անորոշութեամբ, առանց մոռնալու, այսքան գիշերներու ընդմէջէն, անդոհանքէս, գտնելու քեզի համար գոնէ մէկ վանկ — ձեռքիդ արիւնող մորմի հատիկ մը, հատիկի մը արեւակը օդին, տեսնես զիս որպէսզի մեկնիս: — Հոն էիր, միշտ, տեղ մը, մորթիս տակ կամ քովս, անտեսանելի ստուեր, մօտս, ամեն շարժումի հետ, ամեն դէմքի սանձարձակ դէպքին մէջ յայտնուող, կրկնաստուեր: Նոյն վայրենութիւնդ, ընտանութիւնդ ըմբոստ: Սակայն պէտք է նայիմ որ մոռնամ ու չմոռնամ քեզ: Տագնապը սաստկանայ, լուծուի: — Թերեւս ամեն սէր ընդմիշտ սէր է ծննդեան հողի, աւետում, բայց սարսափելի, խոստումը՝ քու ընծայուող, արգիլուած մարմնիդ, որուն հոտը զիս տարաւ պարտէզէ պարտէզ, անապատէ անապատ, մինչեւ Արտաձոր, Մուշ, Տիգրանակերտ ու Կարս, կը հաշտեցնէ զիս թերեւս հողի յիշողութեան, պարտութեան, անկումին՝ ինծի հետ, թերեւս նաեւ, գիտե՞ս, որեւէ յարութեան: — Ամեն սէր թերեւս մերձեցումն է նուագուն մարմնիդ, որմէ ծնայ մարմնիս մինակութեան: Եւ հիմա թո՜ղ որ այսքան արթնութենէ, տքնանքէ, անյիշողութենէ ետք, այս քու իմ աղէտիդ ընդմէջէն ըսեմ՝ պէտք է մեռնէիր, տարփելի:

Գլխոց-1, կարեն Պետրոսեան

Ինչ որ տեսնուեց

(Գրիգոր Պըլտեան, Ինչ որ չես տեսներ)

ԹԱԳՈՒՀԻ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

«*...մի՛ կարդար, տե՛ս*»,-ասում է հեղինակը՝ ընթերցողին յանձնելով իր նոր գիրքը՝ վերնագրուած *Ինչ որ չես տեսներ*: Ինքը՝ հեղինակը պնդում է, որ «*դժուար ասելիին կամ լռելիին*» այս գրքի մասն են կազմում[1], ես պիտի յաւելեմ՝ դժուար տեսանելիին կամ անտեսանելիին է գրքի շարժիչ ուժը: Այստեղից էլ ահա հակասութիւնը. գիրքն ինքն իրեն ներկայացնում է իբրեւ մի բան, որը տեսանելի չէ՝ *ինչ որ չես տեսներ* (գրքի առաջին բառերը՝ վերնագիր), հեղինակն ընթերցողից ակնկալում է այդ ինչ-որ բանը տեսանելու կարողութիւնը՝ «*մի՛ կարդար, տե՛ս*» (գրքի վերջին բառերը) (ԻՉՏ-էջ 187): Հակասութիւնը հեղինակի եւ գրքի միջեւ է. եւ ահա ընթերցողը կանգնած է այս հակասութեան առջեւ՝ իմանալով, որ ընթերցել այս գիրքը նշանակելու է փորձ անել տեսնել անտեսանելին: Այսինքն՝ կատարել փորձ, որը մեծ հաւանականութեամբ դատապարտուած է ձախողման, բայց ընթերցման գայթակղութիւնն էլ արդէն իսկ այնքան մեծ է, որ փորձուած ընթերցողը չի կարող մերժել այսպիսի մի մարտահրաւէր: Ի վերջոյ, անտեսանելին տեսանելու փորձն էլ իր առաւելութիւնն ունեցող գործընթաց է, որը ենթադրում է, որ տեսանելու փորձ կատարող իւրաքանչիւր մէկը (ընթերցողը) հնարաւորութիւն ունի տեսնել միւսներից բոլորովին տարբեր մի բան: Ու քանի որ գիրքը նոր-նոր է յայտնուել ընթերցողի սեղանին, ուստի, լինելով այդ անտեսանելի տեսանելու փորձ անողների առաջիններից մէկը, պիտի փորձեմ տեսանել այն «Ինչ որ չեմ տեսներ»՝ առանց կողմնակի տեսողութիւնների կամ ուրիշներին երեւացած պատկերների ազդեցութիւնների:

Այսպիսով, Գրիգոր Պըլտեանի *Ինչ որ չես տեսներ* ժողովածուն այլեւս իրողութիւն է: Դիտաւորեալ չնշեցի «բանաստեղծական» ժողովածուն, որովհետեւ գրքում տեղ գտած ստեղծագործութիւնների ժանրի հարցը քննարկելի է: Ժանրի հարցը, սակայն, միակը չէ, որ հետաքրքրական ու քննարկելի է դարձնում այս գիրքը, որն ընդհանուր առմամբ գրուել է աւելի քան երեք տասնամեակ առաջ եւ մինչ այս

ԹԱԳՈՒՀԻ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Օնած է 1991-ին, Արշալոյս գիւղը: Աւարտած է Երեւանի պետական համալսարանի Հայ բանասիրական բաժանմունքը, ապա նոյն բաժանմունքին «Նորագոյն գրականութեան պատմութեան եւ գրաքննադատութիւն» ամպիոնի մագիստրատուրան: Գրականագիտական եւ քննադատական յօդուածները տպագրուած են ելեկտրոնային և տպագիր մամուլին մէջ:

[1] Պըլտեան Գրիգոր, *Ինչ որ չես տեսներ*, Երեւան, 2016, էջ 185: Յետագայ շարադրանքում սոյն գրքից արուած մէջբերումների էջերը կը նշուին տեղում՝ ԻՉՏ յապաւումով:

Գրիգոր Պըլտեանի *Ինչ որ չես տեսներդ* մեր օրերի իրողութիւն է, քանի որ այն գրական-մշակութային շարժման մէջ է մտել մեր օրերում եւ նրա ազդեցութիւններն ու գործառոյթը գրականութեան պատմութեան ընթացքի մէջ տեսանելի է դառնալու, նիւթականացուելու է սկսած իր առաջին հրատարակութիւնից:

միայն մի քանի փոքրիկ պատառիկներով է լոյս տեսել:[2] Ասել է թէ՝ գործ ունենք թեքսթերի հետ, որոնք աւելի քան երեսուն տարի առաջ կայացած իրողութիւն են եւ միայն այսօր են ներկայացւում ընթերցողին, որտեղից էլ հարց է առաջանում. արդեօ՞ք այս գիրքը ուշացած չէ: Բայց միթէ՞ որեւէ գիրք երբեւէ կարող է «ուշացած» լինել, ուրեմն՝ գուցէ աւելի ճիշդ կը լինի վերաձեւակերպել հարցը. ի՞նչ գործառոյթ կարող է կատարել 2016 թուականի Հայաստանի Հանրապետութիւնում 1970-80-ականների Ֆրանսիայում գրուած գիրքը: Պատահական չէր Ֆրանսիայում գրուած լինելու հանգամանքը նշելս եւս, քանի որ գիրքը քննարկելիս պէտք է նկատի ունենալ դրա գրման վայրն ու ժամանակը, այսինքն՝ գրական միջավայրը, որի ծնունդն է գիրքը: Բայց այդ գրական միջավայրն, ի հարկէ, ամէնից առաջ՝ աշխարհագրական, ժամանակագրական, պատմական, մշակութային միջավայր լինելուց առաջ, գրողի գեղագիտական հայեացքների միջավայրն է: Դրա համար էլ գրքի մասին բուն խօսակցութիւնը կը ցանկանայի սկսել այն հարցից, թէ առհասարակ ի՞նչ է ինքը՝ հեղինակն ինքը ակնկալում գրականութիւնից, ո՞րն է նրա նպատակը գեղարուեստական թեքսթ ստեղծելիս, եւ ո՞րն է գրքի տեղը Գրիգոր Պըլտեանի գեղարուեստական գրականութեան համակարգում:

Բայց մինչ այդ անդրադառնանք նախ այն հարցին, թէ ո՞ր ժամանակին է, ի վերջոյ, պատկանում այս գիրքը: Ինքս իմ առաջադրած հարցին սպառիչ պատասխան տալ չեմ յաւակնում, այլ, աւելի շուտ, ուզում եմ քննարկել, թէ ո՛ր ժամանակին է աւելի շատ պատկանում գիրքը՝ 1970-80-ականների Ֆրանսիայի՞ն (կամ սփիւռքահայ գրականութեանը), թէ՞ 2016-ի Հայաստանի Հանրապետութեանը: Առաջին հայեացքից գուցէ տարօրինակ հնչող այս հարցը ամենեւին էլ աւելորդ հարցադրում չէ ոչ միայն այս, այլեւ ցանկացած գրքի պարագային, քանի որ ցանկացած գիրք որոշակի միջավայրի ու ազդեցութիւնների ծնունդ լինելով ինքն էլ դառնում է որոշակի միջավայր ձեւաւորող եւ որոշակի ազդեցութիւնների աղբիւր: Ուստի, կախուած գրքի բնոյթից (այն մինչ այս գոյութիւն ունեցող՝ աւելի հաւանականօրէն իր հետ միաժամանակ գրուած, թեքսթերի պարզ կրկնութի՞ւն է, թէ՞՝ ոչ), «ժամանակավրէպութեան» հարցը կարող է դուրս գալ: Ի հարկէ, այս հարցին վերադառնալու եւ քիչ թէ շատ բաւարարող պատասխան տալու համար, անհրաժեշտ է նախ կատարել

[2] Ինչպէս նշուած է գրքի առաջաբանում, մինչ այս լոյս էին տեսել միայն գրքի «Հատուածներ հօր» շարքից որոշ հատուածներ՝ 1979-ին՝ գծանկարիչ Ասատուրիի գործերին կից, 1986-ին՝ «Կամ»- 3-4 համարներում եւ 1993-ին՝ առանձին գրքով:

գրքի ներքին կառուցուածքի քննութիւն: Սակայն առանց գրքի ներքին կառուցուածքի քննութեան էլ կարելի է գոնէ մօտաւորապէս ասել, որ Գրիգոր Պըլտեանի *Ինչ որ չես տեսներդը* մեր օրերի իրողութիւն է, քանի որ այն գրականութեան շարժման մէջ է մտել մեր օրերում եւ նրա ազդեցութիւններն ու գործառոյթը գրականութեան պատմութեան ընթացքի մէջ տեսանելի է դառնալու, նիւթականացուելու է սկսած իր առաջին հրատարակութիւնից: Չէ՞ որ ոեւէ մէկը յստակօրէն չի կարող պնդել, թէ ինչպիսին կը լինէր գրականութեան պատմութեան ընթացքը, եթէ որեւէ գիրք լոյս տեսնէր իր լոյս ընծայումից երեք-չորս տասնամեակ առաջ կամ յետոյ:

Մէկ այլ հանգամանք, որին կարեւորութիւն եմ տալիս, գրքի առաջին հրատարակութեան վայրն է: Նախորդ դարի 20-ականներից արեւմտահայ գրականութեան աւանդոյթների հիման վրայ ձեւաւորուած կայ հայերէնով ստեղծուած գրականութիւն, որը բնութագրելու համար ստեղծել ենք «սփիւռքահայ գրականութիւն» եզրոյթը: Այս՝ չափազանց ընդգրկուն եզրոյթի տակ հասկացուող գրականութեան սահմանները չափազանց երերուն են: Սի կողմից այստեղ ներառուած են ո՛չ միայն արեւմտահայերէնով, այլեւ արեւելահայերէնով գրուած թեքսթերը (օրինակ իրանահայ գրականութիւնը), միւս կողմից՝ որոշ տեսաբաններ սրա տակ ներառում են ծագումով հայ օտարագիր հայ հեղինակների (այս հարցը գոնէ հեշտ վիճարկելի է, եթէ գրականութեան պատկանելութեան հարցը լուծում ենք ըստ լեզուի պատկանելութեան), մէկ այլ խնդիր էլ դառնում է Հայաստանի պետական տարածքներից ներս ապրող, ստեղծագործող եւ իրենց գրքերն այստեղ լոյս ընծայող հեղինակների հարցը, որոնք գրում են արեւմտահայերէնով (վառ օրինակ է Լեռ Կամսարի օրինակը): Այսպիսով, կարելի է բախուել այն հարցին, թէ արդեօ՞ք ի վերջոյ «սփիւռքահայ գրականութեան» հարցը չի լուծուում ըստ աշխարհագրական տեղի եւ ոչ թէ ըստ մշակոյթի եւ գրական աւանդութեան: Որպէսզի տպաւորութիւն չստեղծուի, թէ անիմաստ ու երկար ծամծմում եմ արդէն բազմաթիւ անգամներ չարչրկուած հարցը, պիտի ասեմ, թէ սա որքանով է կապուում այստեղ առաջադրուած իմ հարցին: Արդէն բաւական երկար ժամանակ է Գրիգոր Պըլտեանի գրքերը լոյս են տեսնում Հայաստանում. սա վերաբերում է թէ՛ տեսութեանը, թէ՛ գեղարուեստական արձակին: Բնական է, որ այդպիսի մի հանգամանքը չէր կարող անհետեւանք անցնել եւ այսօր արդէն տեսանելի է վերջին մի քանի տարիների ընթացքում Պըլտեանի ունեցած դերը (ազդեցութիւնը) հայաստանեան թէ՛ տեսական մտքի, թէ՛ գեղարուեստական արձակի

Այսօր մենք գտնուում ենք այնպիսի մի գրական ընթացքի մէջ, երբ արեւելահայերէնով եւ արեւմտահայերէնով ստեղծագործող հեղինակներն աւելի շատ են իրար կարդում, քան երբեւէ, եւ դա, բնականաբար, ունի իր դրական արդիւնքը, քանի որ սրանք փոխադարձաբար ազդելու են (ազդում են) միմեանց վրայ:

վրայ: *Ինչ որ չես տեսների* սպառողը ամէնից առաջ դառնալու է հայաստանեան ընթերցողը եւ, յամենայն դէպս գոնէ նախնական պլանում, ենթադրելի է, որ Պըլտեանի նոր գիրքն իր առաջին ազդեցութիւնները կ՚ունենայ ոչ միայն սփիւռքահայ, այլեւ արեւելահայերէնով գրուող բանաստեղծութեան ընթացքի վրայ: Սա է պատճառը, որ հակուած եմ

Պըլտեանն էլ առիթի դէպքում չի խուսափում նշել, որ իր համար բանաստեղծական տեքստերը ազգին, կրօնին, պետութեանը ծառայող գործիքներ չեն, տեքստը լուծում է տեքստային հարցեր, իսկ մնացած գործառոյթները, եթէ կան, ուրեմն՝ յարակից են կամ առաջանում են ինքնըստինքեան:

գրքի տեղը տեսնել ոչ թէ անցեալ դարի 70-80-ականների սփիւռքահայ (ֆրանսահայ) գրականութեան մէջ, այլ ամէնից առաջ ժամանակակից հայ գրականութեան մէջ: Միտումնաւոր կերպով չեմ տարանջատում արեւելահայերէնով եւ արեւմտահայերէնով ստեղծուող գրականութիւնները, որովհետեւ կարծում եմ, որ այսօր մենք գտնւում ենք այնպիսի մի գրական ընթացքի մէջ, երբ արեւելահայերէնով եւ արեւմտահայերէնով ստեղծագործող հեղինակներն աւելի շատ են իրար կարդում, քան երբէ՛ք, եւ դա, բնականաբար, ունի իր դրական արդիւնքը, քանի որ սրանք փոխադարձաբար ազդելու են (ազդում են) միմեանց վրայ:

Հետաքրքիր զուգադիպութեամբ (կամ դիտաւորութեամբ) անցած տարուայ ընթացքում «Ինքնագիր» գրական հանդէսը համացանցում վերահրապարակեց նաեւ Գրիգոր Պըլտեանի «*Ֆրանսիական ժամանակակից բանաստեղծութիւն*» յօդուածաշարը, որը, եթէ չասեմ, որ լաւագոյնս ներկայացնում է 1970-ականների ֆրանսիական պոէզիան, ապա առնուազն լաւագոյնս ցոյց է տալիս, թէ գրական ինչպիսի մթնոլորտում էր (ինչ էր ընթերցում, ինչպէս էր ընթերցում, ինչպէս էր պատկերացնում պոէզիան եւ ինչ էր ակնկալում պոէզիայից) հեղինակը մօտաւորապէս նոյն ժամանակամիջոցում, երբ գրւում էին քննարկուող ժողովածուի մէջ ներառուած տեքստերը: Ռեմոն Քընօ, Ֆրանսիս Պոնժ, Իւ Բոնըֆուայ եւ Ժագ Փրեւեր. ահա Պըլտեանի սելեկցիան 1970-ականներին ֆրանսիական բանաստեղծութեան մասին խօսելիս: Որպէսզի մանրամասնօրէն կանգ չառնեմ հեղինակներից իւրաքանչիւրի ստեղծագործութեան վրայ, աւելին՝ որպէսզի թեքսթս չվերածուի Պըլտեանի յօդուածաշարի պարզ վերաշարադրանքի, այստեղ պարզապէս նշեմ այն կարեւորագոյն կէտերը, որոնցով ֆրանսիական պոէզիայում աչքի ընկնելը նկատելի ու գնահատելի էր դառնում Պըլտեանի համար: Այստեղ էական եմ համարում հէնց Պըլտեանի ընթերցումը, քանի որ այս հեղինակների՝ իմ սեփական կամ այլ տեսաբանների ընթերցումը պակաս օգտակար կը լինէր Պըլտեանի բանաստեղծութեան եւ բանաստեղծութեան նկատմամբ ունեցած հայեացքի մասին խօսելիս: Ռեմոն Քընօյին Պըլտեանն առանձնացնում է յատկապէս լեզուական աշխատանքի եւ լեզուական փորձարարութեան

տեսանկիւնից «*Լեզուի վրայ եղած աշխատանքը չի կենար միայն բառերու կամ շարահիւսական կանոններու մակարդակին*», ապա յաւելում «*բառախաղ, նմանաձայնական բառախաղ, կատակ, բառի գեղծում, «սխալ» ուղղագրութիւն, խօսակցական լեզուին պատկանող կտրատումներ, քերականական խախտումներ, «անպատկառութեան» բոլոր լեզուական տեսակները կը նկատուին Քրնոյի մօտ իմաստի արտադրութեան գործօններ*»:[3] Պատահական չէ, որ Քրնոյի այս՝ մի կողմից լեզուական փորձարարութիւնները, միւս կողմից «*կէս-գրական*», «*կէս-մաթեմատիկական*» փնտռտուքները արժանանում են Պղլտեանի ուշադրութեանը, հեղինակն ինքն էլ չի թաքցնում, որ իր համար բանաստեղծութիւնը «*մաթեմատիկական աշխատանք մըն է*», որը հիմնուած պիտի լինի ոչ միայն եւ ոչ այնքան զգացումի, որքան «*մտքի աշխատանքի*» վրայ:[4] Գալով Ֆրանսիս Պոնժին, մինչեւ բանաստեղծական կոնցեպտի առանձնայատկութիւններին անդրադառնալը կ՚ուզէի նշել մի յատկանիշ, որով Պղլտեանն առանձնացնում է հեղինակին. «*Լուացքի մեքենան գրուած է 1943-ին, այսինքն՝ այն օրերուն, երբ ընդդիմադիր բանաստեղծներ (Արագոն, Էլիւար, եւ ուրիշներ) հայրենասիրական ոտանաւորներ կը գրէին*»[5],- գրում է Պղլտեանը: Ասել է թէ՝ Պոնժի բանաստեղծութեան առանձնայատկութիւններից առաջինը թեման է. հեղինակը չի ծառայեցնում գրական թեքսթը հրապարակախօսութեանը (այս դէպքում՝ հայրենասիրական ոտանաւորներ չգրելով): Թերեւս նման մի հեղինակի ընտրութիւնն էլ պատահական չէ, քանի որ ինքը Պղլտեանն էլ առիթի դէպքում չի խուսափում նշել, որ իր համար բանաստեղծական տեքստերը ազգին, կրօնին, պետութեանը ծառայող գործիքներ չեն, տեքստը լուծում է տեքստային հարցեր, իսկ մնացած գործառոյթները, եթէ կան, ուրեմն՝ յարակից են կամ առաջանում են ինքնըստինքեան: «*Եւ Պոնժ բանաստեղծութիւնը փոխարինեց գրութեամբ, առարկան առխաղով, «գեղագիտական հաճոյքը» առխինդով* [6]»:[7] Իւ Քոնըֆուայի բանաստեղծութեան մէջ հեղինակի համար ամենահետաքրքրականը բանաստեղծի «*լեզուէն անդին*» հասնելու ձգտումն է մի կողմից, միւս կողմից՝ տեսութեամբ բանաստեղծութիւն կառուցելն ու տեսութեան եւ բանաստեղծու-

[3] Պղլտեան Գրիգոր, «Ֆրանսական ժամանակակից բանաստեղծութիւն» (2). Ռեմոն Քընօ, http://inknagir.org/?p=5439, 02.10.2016:

[4] Հարցազրոյց Գրիգոր Պղլտեան հետ, Գրութեան մէջ պէտք է լինեն տեղեր, որտեղ լռութիւն է, http://www.1nedia.am/grigor-pltian-intervew, 02.10.2016:

[5] Պղլտեան Գրիգոր, «Ֆրանսական ժամանակակից բանաստեղծութիւն»(3). Ֆրանսիս Պոնժ http://inknagir.org/?p=5639, 02.10.2016:

[6] «Առխաղ» եւ «առխինդ» բառերը ֆրանսերէն «օպժէօ» եւ «օպժուա» բառերի թարգմանութիւններն են, որոնք իրենց հերթին հեղինակային նորաբանութիւններ են ֆրանսերէնի մէջ՝ ստեղծուած Ֆրանսիս Պոնժի կողմից: Առխաղը «նոր սեռի մը ստեղծման մեթոտն է, «նոր հռետորութեան» արտադրած առարկայի խաղին օրէնքը առ ընթերցողն», իսկ առխինդը՝ «գրութենական մաքրացում մը, «քաքարսիս» մը բայց առնուած խաղի, հեգնանքի, ժպիտի ծիրին մէջ եւ ո՛չ ողբերգութեան»: Աւելի մանրամասն տե՛ս նշուած յօդուածում:

[7] Նոյն տեղում:

թեան բախումը. «բանաստեղծութեան *«իսկութեան» մօտեցումը երբ կ՚անցնի յոյցքէն ու տեսութենէն, երբ կը դադրի անմիջական «բանաստեղծութիւն» ըլլալէ, կը՛բախի արգելքի մը*»:[8]

Ուրեմն՝ եթէ ի մի բերելու լինենք վերը թուած բանաստեղծների ստեղծագործական այն յատկանիշները, որոնցով հեղինակները ժամանակին գրաւել էին Պըլտեանի ուշադրութիւնը, ապա կ՚ունենանք մի կողմից լեզուական աշխատանքի կարեւորութիւնը, որը բա-

Իւրաքանչիւր նոր գրքի հետ հեղինակն ունենալու է տեքստային նոր խնդիր, որի լուծումը լինելու է ոչ միայն լեզուական միջոցներով, այլեւ՝ ըստ ֆորմայի:

նաստեղծութեան մէջ կարող է հասնել մաթեմատիկական հաշուարկի, միւս կողմից՝ բանաստեղծութեան, թող թոյլ տրուի ասել՝ «ապակուսակցականացուած» լինելը (ոչ թէ նեղ՝ կուսակցական իմաստով, այլ որեւէ խմբի շահերին չծառայելու իմաստով, կը լինի այդ խումբը՝ կրօնական, ազգային, գաղափարական եւ այլն) եւ, ի վերջոյ, բանաստեղծութեան՝ տեսութեան հետ աշխատելու փորձառութիւնը, այդպիսի հնարաւորութիւնը կամ այդ հնարաւորութեան բացակայութիւնը: Հետեւաբար, կարծում եմ, սխալուած չպիտի լինեմ, եթէ Պըլտեանի բանաստեղծութիւնները (այս դէպքում բոլոր բանաստեղծութիւնները եւ ոչ թէ միայն *Ինչ որ չես տեսներ* ժողովածուն, քանի որ դրանք բոլորն էլ գրուել են համարեա միեւնոյն ժամանակահատուածում) դիտարկեմ ելնելով այս մօտեցումներից: Արդէն ակնյայտ է դառնում, որ *Տեղագրութիւն քանդուող քաղաքի մը համար* ժողովածուից սկսած մինչեւ *Մանտրաները* Պըլտեանի գլխաւոր խնդիրը լինելու է բանաստեղծական ֆորմայի որոնումը («*Ինծի համար սկիզբը ֆորմի պրոբլեմն է*», «*Կ՚ուզեմ ֆորմ մը ստեղծել, որուն հետ միտքս կրնայ հաշտ յառաջանալ*»,-մի առիթով ասում է հեղինակը)[9]՝ մի կողմից, իսկ միւս կողմից՝ գրական լեզուի մէջ բանաստեղծական լեզուի ստեղծումը («*Գրող մը պիտի ստեղծէր լեզու, որ մարդիկ չեն լսօսիր*»,-մէկ այլ առիթով ասում է Պըլտեանը)[10], որը կը լինի միայն այդ ստեղծագործութեան լեզուն: Արդէն իսկ սկզբից պարզ է, որ բանաստեղծութիւնը, կառուցուելով տեսութեան ու լեզուի հաշուին, անընդհատ բախուելու է տեսութեան ու լեզուի պրոբլեմներին, որոնք լուծելու ճանապարհներ փնտռելը կը դառնայ այն բա-

---

[8] Պըլտեան Գրիգոր, «Ֆրանսական ժամանակակից բանաստեղծութիւն» (4). Իւ Բոնըֆուա, http://inknagir.org/?p=6098, 02.10.2016:

[9] Գ. Պըլտեան Մանտրաներ, ընթերցում հեղինակին կողմէ, https://www.youtube.com/watch?v=q16Moeqmmj4, 02.10.2016:

[10] Գրիգոր Պըլտեան *Երջում* վէպի քննարկում, https://www.youtube.com/watch?v=K4skYWkGSzY, 02.10.2016.
«Չեմ սպասեր, որ աստուածները ինձի ներշնչում տան, ստիպուած եմ ստեղծել բան մը, որը նախապէս չկայ լեզուին մէջ»-https://www.youtube.com/watch?v=q16Moeqmmj4, 02.10.2016:

նաստեղծական արարքը, որին գնում է հեղինակը: Ինքը հեղինակը պնդում է, որ իր համար միեւնոյն բանը մի քանի անգամ փորձարկելը հետաքրքրական չէ, եւ բանաստեղծական ամէն փորձարկումից յետոյ ինքը անցնում է յաջորդ ֆորմայի որոնմանը, որը պիտի «*հաշտ ընթանայ մտքին հետ*»:[11] Ուրեմն՝ հէնց այս տեսանկիւնից էլ պէտք է դիտարկել Գրիգոր Պըլտեանի բանաստեղծական փորձառութիւնը: Իւրաքանչիւր նոր գրքի հետ հեղինակն ունենալու է տեքստային նոր խնդիր, որի լուծումը լինելու է ոչ միայն լեզուական միջոցներով, այլեւ՝ ըստ ֆորմայի: Եթէ մինչեւ *Ինչ որ չես տեսներ* ժողովածուն Պըլտեանի բանաստեղծութիւնները հիմնականում վիզուալացւում էին, ապա այստեղ ակնյայտ են արձակին մօտեցող ձեւերը, որոնց մէջ վիզուալականացումը մղուած է երկրորդ պլան:

Մի առիթով Պըլտեանն ասել է. «*Բանաստեղծութիւնը կը հարստանայ արձակով, առանց արձակի բանաստեղծութիւն չկայ, ուրեմն՝ այս երկուքին յարաբերութիւնները լեզուի մէջ կը յայտնուին*»:[12] Բանաստեղծութիւնը արձակի մէջ եւ արձակը բանաստեղծութեան մէջ. ահա թէ ինչպէս կարելի է բնութագրել Պըլտեանի *Ինչ որ չես տեսներ* ժողովածուի ժանրը: Ինչպէս ինքը հեղինակն է ասում մէկ այլ հեղինակի ստեղծագործութիւնների առիթով՝ պատասխանել այն հարցին, թէ որ ժանրին են ի վերջոյ պատկանում ժողովածուում տեղ գտած տեքստերը, կը նշանակի «*որոշադրել ընթացքը գրողական փորձառութեան մը*»:[13] Այս ստեղծագործութիւններին ժանրային վերջնական անուանում տալու յաւակնութիւնը անշնորհակալ գործ պիտի լինի, հետեւաբար, յարգելով տեքստի ինքնանուանումը, դրանք պիտի անուանեմ բանաստեղծութիւն եւ քննեմ՝ ելնելով բանաստեղծական օրինաչափութիւններից, աւելի ճիշդ՝ այն պահանջներից ու ակնկալիքներից, որ հեղինակն ինքն է դնում բանաստեղծական ժանրի առաջ: Դէ իսկ հեղինակի համար սա բանաստեղծութեան ու արձակի սահմանագծին կանգնած ժանր է. «*Բանաստեղծութեան հասնիլ արձակով կամ արձակին մէջ խցկել խնդրուած պատմութիւնը, բայց չմոռնալ ինչ որ կը կոչուի բանաստեղծութիւն՝ զայն լքելով հանդերձ...*» (ԻՉՏ-էջ 186), այսինքն՝ հրաժարում բանաստեղծութիւնից՝ բանաստեղծութեամբ: Ահա հակասութիւն, որին անընդհատ բախուելու ենք այս գրքի ընթերցման ժամանակ, ինչպէս արդէն գրքի վերնագրի ու «յանձնարարականի» հակասութիւնից տեսանք («*մի՛ կարդար, տե՛ս*» *Ինչ որ չես տեսներ*), այնպէս էլ թեքսթի ընթերցման ժամանակ պիտի տեսնենք, թէ ինչպէս է հեղինակը փորձում հրաժարուել խօսքից՝ խօսքերի միջոցով եւ լեզուից՝ լեզուի օգնութեամբ: Այստեղից էլ նաեւ գուցէ այն հակասութիւնը, որ հեղինակն ունի իր թեքսթի հետ. «*Մարդ չի գրեր*

---

[11] Գ. Պըլտեանի Մանտրաներ, ընթերցում հեղինակին կողմէ, https://www.youtube.com /watch?v=q16Moeqmmj4, 02.10.2016:
[12] Նոյն տեղում:
[13] Պըլտեան Գրիգոր, Ֆրանսական ժամանակակից բանաստեղծութիւն(3). Ֆրանսիս Պոնժ http://mknagir.org/?p=5639, 02.10.2016:

այն որ կ՚ուզէ անպայման: Մարդ չի կրնար ալ անպայման ընդունիլ ինչ որ գրեց» (ԻՉՏ-էջ 186). չէ՞ որ գիրքն ամվերջ ընթացք է անխօսելիի մասին չխօսելու անկարողութեան: Գիրքն սկսում է հէնց թեքսթ կազմելու (շարունակելու) անկարողութեամբ, առաջին իսկ հատուածի մէջ կարդում ենք. «*Անկարելի է նախադասութիւնը շարունակել*» (ԻՉՏ-էջ 11), եւ այնուամենայնիւ գիտենք, որ յաջորդ էջերը սպիտակ չեն, եւ հեղինակն ինչ-որ շարունակութիւն գտել է: Սակայն այդ գտնուած շարունակութիւնը ինքն իրենով անվերջ կռիւ է խօսքի հետ. «*կը վախնամ խօսքէն: Աղէտ մը՝ որ կը սիրեմ: Ո՞վ գիտէ ո՞ր բառը կու գայ, ինքն իրեն, քեզմէ անկախ ու սեւեակէն*» (ԻՉՏ-էջ 27), «*ի զուր կը սպասեմ այն բառին, որ կը դառնայ լեզուիս մէջ: Խօսէիր: Խօսք ըլլայիր*» (ԻՉՏ-էջ 31):

Խօսքի, կամ աւելի ճիշդ՝ թեքսթի խորհրդանիշը Պըլտեանի մօտ յաճախ սեւեակն է, որն ի վերջոյ ուշադրութիւն է գրաւում եւ ստիպում այդ թեքսթերն ընթերցել ըստ սեւեակի կամ, որ նոյնն է, ընթերցումը նոյնացնել սեւեակ մուտք գործելու հետ: Ընդ որում սեւեակի-թեքսթ զուգահեռը գալիս է դեռեւս նախորդ գրքերից. «*սեւեակին մէջ անդադար տեղափոխումներ/ փոխդրումներ պատէ պատ/ եւ խօսքի կտորներ հակաղիր/ եւ խօսքի շուքեր զիրար հալածող ու ծնող իրարմէ/ փոխաբերեալ փոխ*»[14]: «*Սեւեակը մաքրել ինձմէ*» (ՀՍՄ-էջ 58) բանաձեւումը, որ տրւում է *Հատուածներ «սեւեակ»ի մասին* գրքում, ինչպէս գրոյցներից մէկի ժամանակ դիպուկ նկատում է Քրիստիան Բատիկեանը պէտք է ընթերցել իբրեւ թեքսթը անձնական զգացումից մաքրելու փորձ կամ արարք:[15] Ինքը Պըլտեանն էլ ընդգծում է, որ իր համար բանաստեղծութեան մէջ զգացումը չէ, այլ միտքը, քանի որ զգացումը մի բան է, որ իւրաքանչիւրի համար ենթադրում է առանձին, անձնական փորձառութիւն, իսկ միտքը կարելի է փոխանցել. «*Միտքը ենթակայ է փոխանակման, իսկ յուզումը՝ ոչ: Կարող ես նոյն միտքը ստեղծել ուրիշի մօտ, բայց նոյն յուզումը չի ստեղծուել չի ստացուի*»:[16] Այսպիսով *Հատուածներ «սեւեակ»ի մասին*ը կարելի է ընթերցել իբրեւ անձնական ապրումից ազատուել փորձող եւ ամբողջութեամբ մտքի աշխատանքի վրայ կենտրոնացող թեքսթ: *Հատուածներ «սեւեակ»ի մասին*ը ամբողջութեամբ սեւեակի՝ անհատից, անձնականից մաքրման եւ սեւեակի կառուցման «մաթեմատիկական հաշուարկի», սեւեակի ճարտարապետութեան պատմութիւն է. «*սեւեակէն նախասեւեակը սեւեակին/ սկիզբը սեւեակին անտեսանելի/ գիծերուն մէջ/ եւ հիմ/ եւ աղիւսում/ եւ շաղախ/ եւ թափանցիկ ճարտարապետութիւն*» (ՀՍՄ-էջ 49), եւ այստեղ ներս մտնող իւրաքանչիւրը (թեքսթի իւրա-

[14] Պըլտեան Գրիգոր, *Հատուածներ «սեւեակ»ի մասին*, Պէյրութ, 198-78, էջ 79: Հետագայ շարադրանքում սոյն գրքից արուած մէջբերումները կը տրուեն տեղում՝ ՀՍՄ յապաւումով:

[15] Բանաստեղծութեան ժամանակը. Գրիգոր Պըլտեան/ Քրիստիան Բատիկեան, https://www.youtube.com/watch?v=xkO2kRe6Vdg, 02.10.2016:

[16] Հարցազրոյց Գրիգոր Պըլտեանի հետ, գրութեան մէջ պէտք է լինեն տեղեր, որտեղ լռութիւն է, http://www media.am/grigor-pltian-imtervew, 02.10.2016:

քանչիւր ընթերցող) հեղինակին է փնտռում, «*սենեակը խոնաւ մութ/ եւ մտնող կը փնտռէք զիս կահերուն վրայ կարասիներուն որոնց մէջ մնայի աճշարժ ամբողջ/իմ հագուստներով ըսելիքով փոշիով/ ստորագրուած* (ՀՍՄ-էջ 61): Սինչդեռ սենեակը դատարկուած է, մաքրուած է հեղինակից ու այն միայն քառակուսիներից եւ թուային հաշուարկներից է կազմուած, այսինքն՝ տեքստից դուրս է թողնուած անձնականն ու մարմնականը. «*սենեակներ սենեակներ/ուր մշակուէր բնակութիւնը անորոշ/ քառակուսիներ ծէսի/ թիւերու արխիւներու վարմեր/ վայրեր/ ուր գրուէր ծննդաբերութիւնը մարմնիս...* (ՀՍՄ-էջ 82), սակայն ի վերջոյ սենեակը լեզուական կաղապար պիտի ստանայ. «*յանկարծ սրընթաց ու մեծցող խորանարդը սենեակին կը մօտենայ կը մօտենայ անպարփակելի կը մտնէ բերնին մէջ լեզուին*» (ՀՍՄ-էջ 93): Սենեակի մոտիվը շարունակութիւն պիտի ստանայ *Ինչ որ չես տեսներ* ժողովածուում: Սակայն, ի տարբերութիւն նախորդի, այս ժողովածուն սենեակը անձնականով լցնելու պատմութիւն է: *Ինչ որ չես տեսները*, կարելի է ասել, Պըլտեանի բանաստեղծութեան այն բացակայող մասն է, որտեղ պիտի դրուէր անձնական ապրումը, եւ այստեղ է ահա, որ տեսնում ենք մարմինը, կնոջը, ցանկութիւնը կնոջ նկատմաբ, անձնական ապրումը, հեռացումը, ցաւը, ի վերջոյ, նաեւ աղէտի թեման, հօր կերպարը, հօր հետ յարաբերուելը (կամ չյարաբերուելը) եւ այլն: Ինչպէս ինքը հեղինակն է նշում, այս գրքում կայ «*քան մը, որ կը պակսէր, Հատուածներ «սենեակ»ի մասին, Վայրերուն, Հակաքերթուածքին. մարմինը. Էրոսը*»:[17] Գրքի միջնամասում տեղադրուած է «*Ագուցում*» վերնագրով շարքը, որն ընդամէնը մէկ բանաստեղծութիւնից է կազմուած, որն ի դէպ միակն է գրքում տեղ գտած բանաստեղծութիւններից, որում առկայ է տողատումը եւ կայ վիզուալացման միտում, հեղինակի վկայութեամբ, «*այս գրքին առանցքային մասը կը կազմէ*»:[18] «*Ագուցում*» շարք-բանաստեղծութեամբ հեղինակը փորձել է հասնել նրան, ինչի մասին ինքը նշում էր գրքի շնորհանդէսի ժամանակ՝ «*սեռայինը, որ գռեհիկ չըլլար*»:[19] Հէնց այս բանաստեղծութիւնը, փաստօրէն, որում գերիշխող է մարմնականը, դառնում է կապող օղակ միւս գրքի միւս շարքերի միջեւ:

Բանաստեղծութիւնը արձակի մէջ եւ արձակը բանաստեղծութեան մէջ. ահա թէ ինչպէս կարելի է բնութագրել Պըլտեանի *Ինչ որ չես տեսներ* ժողովածուի ժանրը:

Միւս կողմից, սակայն, գրքում, որն ըստ հեղինակի բերում է այն, ինչ բա-

[17] Բանաստեղծութեան ժամանակը. Գրիգոր Պըլտեան/ Քրիստիան Բատիկեան, https://www.youtube.com/watch?v=xkO2kRe6Vdg, 02.10.2016:
[18] Բանաստեղծութեան ժամանակը. Գրիգոր Պըլտեան/ Քրիստիան Բատիկեան, https://www.youtube.com/watch?v=xkO2kRe6Vdg , 02.10.2016:
[19] Պըլտեան Գրիգոր, «Ինչ որ չես տեսներ» գրքի շնորհանդէս, Կալումէ, Երեւան, 29. 06. 2016:

ցակայում է միւս բանաստեղծութիւններում՝ մարմնականը, սեռայինը, էրոսը, հակադրութեան մէջ են կինն ու խօսքը («*կարելի չէ բնակիլ բառերուն մէջ առանց տարագրուելու քեզմէ*» (ԻՉՏ-էջ 120)), կինն ու լեզուի օրէնքները («*Իսկ երբ հեռացուցի ինձ քեզմէ <...> խօսք առի ու ոչինչ եղայ. Շուտով ինկանք լեզուի օրէնքին մէջ*» (ԻՉՏ-էջ 117)) կինն ու խօսքը փոխադարձաբար հերքում են իրար («*որքան խօսիմ կը դարձիմ քեզ տեսնելէ*» (ԻՉՏ-էջ 47)) որքան կինը հեռանում է, խօսքն այնքան մօտենում է, խօսքը գալիս է կնոջ հեռացումից յետոյ, խօսքը գալիս է իրրեւ յիշողութիւն, իբրեւ վերստեղծելու, վերստանալու հնար («*այսպէս կը թարգմանեմ քեզ*» (ԻՉՏ-էջ 36), «Կը մնայ ինծի միայն քեզ յօրինել» (ԻՉՏ-էջ 126))՝ միայն խօսքային միջոցներով («*կ՛ուզէիր խօսք առնել անգամ մը եւս, նայիլ այլեւս բառերով ու բառերէն վեր, որոնցմով փորձեցի քեզ բռնել օր մը, գրել տող մը քեզ, որպէսզի բանտարկուիս այս սենեակին մէջ, արգիլել որ դուրս գաս*» (ԻՉՏ-էջ 112), «*Կարելի չէ դուրս գալ սենեակէն արգիլուած*» (ԻՉՏ էջ-123), բառը գալիս է թեքսթից՝ սենեակից անկախ. «*Ո՞վ գիտէ, ո՞ր բառը կու գայ, կուիս հոն, մնաս, երբեք դուրս չգաս*» (ԻՉՏ-էջ 58)) այլեւս կորցրած մարմինը, որի ներկայութիւնը ենթադրում է խօսքի բացակայութիւն, կնոջ ներկայութիւնը միայն լռութեան մէջ է («*մտնել ամբափակ չխօսկանի լռութեանս մէջ*», «*Այսքան երկարօրէն խօսելէ ետք՝ բացուեցայ համրութեան*» (ԻՉՏ-էջ 37), «*Որքան խօսիմ այնքան կը բացակայիս եւ որքան լռեմ այնքան կը կորսցնեմ քեզ բառերուն մէջ չըսուած*» (ԻՉՏ-էջ 61)), խօսքը միաժամանակ ճանաչողութեան («*պատմէ՛ որ ճանչնամ*» (ԻՉՏ-էջ 38)) եւ մոռացումի («*պատմէ՛ որ մոռնամ*» (ԻՉՏ-էջ 38)) տեղն է: Խօսքն ու հաճոյքը փոխադարձաբար հերքում են միմեանց («*հաճոյքը չխօսիլն է*» (ԻՉՏ-էջ 46)) եւ այնուամենայնիւ գործ ունենք հեղինակի անվերջ շարունակական խօսքի հետ, այսինքն՝ հաճոյքի բացակայութեան հետ, լեզուի միջոցով արտայայտուել, կը նշանակի բաժանուել («*լեզուն մեզ բաժնեց իրարմէ*» (ԻՉՏ-էջ 108)), բառի փնտռտուքը դատապարտուած փորձ է, որ գալիս է միացումի պահից յետոյ. «*այդ պահէն սկսայ բառ կորսցնել, բառ փնտռել, երբեք չգտնել*» (ԻՉՏ-էջ 110): Այստեղ արդէն հեղինակը չի կարող մաքրել սեռեակն իրմէ, քանի որ բանտարկուած է սեռեակի մէջ. «*Քանտարկեր ես զիս հոն, սեռեակիս պարապին*» (ԻՉՏ-էջ 42), սեռեակն արդէն այն տեղն է, որտեղ կինն է, մարմինը. «*հնարաւոր է վերադառնալ մեր սեռեակը: Քո՛ւ սեռեակդ*» (ԻՉՏ-էջ 108), «*բրտօրէն քեզ գրկել ու բանտարկել այս սեռեակին մէջ, արգիլել որ դուրս գաս*» (ԻՉՏ-էջ 112), «Կարելի չէ դուրս գալ սեռեակէն արգիլուած» (ԻՉՏ էջ-123), բառը գալիս է թեքսթից՝ սեռեակից անկախ. «*Ո՞վ գիտէ, ո՞ր բառը կու գայ,*

Այսպիսով, Գրիգոր Պըլտեանի *Հնչ որ չես տեսներ* ժողովածուն յատկանում է իրաղարձային լինել հայ գրականութեան համար՝ մի կողմից բերելով իր ազդեցութիւնները ժամանակակից հայ բանաստեղծութեան վրայ, միւս կողմից՝ ամբողջացնելով Գրիգոր Պըլտեանի բանաստեղծական փորձառութիւնն ու դառնալով այդ փորձառութեան պակասող «ազուցումը»:

ինքն իրեն, քեզմէ անկախ ու սեւեռակէն» (ԻՉՏ-էջ 27):

Այս՝ «սեւեռակային» կոնթեքսթում ուշագրաւ է նաեւ գրքի հաւանական վերնագրերից մէկը՝ «*Տուն*»: Կարելի է ենթադրել, որ հեղինակի համար թեքսթսեւեռակներից կազմուած տուն է: Այս առումով հետաքրքիր է նաեւ *Հատուածներ «սեւեռակ»ի մասինից* յետոյ գրուած բանաստեղծական յաջորդ ժողովածուն՝ *Վայրերը*, որ սկսւում է «*Ստեղծել վայրը ուր ըլլալ*»[20] բանաձեւումով նոյնպէս, ըստ էութեան, տեղի փնտռտուք է. սա նշանակում է, որ հեղինակի համար բանաստեղծութիւնը տեղային է, վայր է, որտեղ կարելի է լինել կամ որտեղից կարելի է մաքրուել: *Հատուածներ «սեւեռակ»ի մասին*ում այդ տեղը սեւեռակն է, որտեղից ինքն իրեն մաքրում է, այսինքն՝ ամէնից ինտիմ անկիւնը, որտեղից փորձում է վերացնել անձնականութիւնը, միևչդեռ *Ինչ որ չես տեսներ*ում այդ վայրը տունն է, որի սեւեռակներում նորից լցւում է անձնականութիւնը եւ որտեղ ձեւաւորւում են մարդու ամենաինտիմ յարաբերութիւնները, այդ թւում՝ եւ յարաբերութիւնները ծնողների՝ մօր («*Աքսորի մայր*») եւ հօր (*Հատուածներ հօր*) հետ: Գրքի առանձին մաս է կազմում «*Հատուածներ հօր*» գլուխը, որտեղ սկսում է խօսուել նաեւ աղէտի թեման: Հօր հետ յարաբերութիւնները եւս կառուցւում են խօսքի, դրա բացակայութեան, լռութեան եւ յետոյ նաեւ դրա բացակայութեան խաղարկումներով. «*Չլսեցինք: Յետոյ մեռաւ: Չլսեցինք: Յետոյ հայրիկը մեռաւ: Անկէ ի վեր կը խօսիմ եւ այս խօսքը սկիզբ չունի այլեւս*» (ԻՉՏ-էջ 138), «*...մոլտոուք մը՝ որ երկխօսութիւն է կամ կռիւ՝ լռութեան դէմ քերեւս...*» (ԻՉՏ-էջ 132) «*Կարծես անկարելի էր մեզի խօսիլ ծագումին հետ: Այդ լռութիւնը որ էիր, չէզոք, անդէմք լեզուի մը մէջ: Պարապն էր: Եւ դուն դուն չէիր*» (ԻՉՏ-էջ 150): Հօր թեման եւ մասնաւորապէս հօր լռութիւնը անմիջականօրէն առնչւում է աղէտի թեմայի հետ. «*Համրութիւն՝ որուն ետին կարծես պահուըտեր ես: Գիտէիր, ոչ կարդալ, ոչ գրել: Ե՞րբ պիտի սրուէիր, այդ աւազէ ժամացնակի օրերուն*» (ԻՉՏ-էջ 174) եւ ապա. «*Կը ճնշես, կը ստիպես որ գրեմ ու բացամ համրութիւնդ: Կարծես սորվեցայ կարդալ որպէսզի քեզի վերընծայեմ լռութիւնդ եւ հայրութեանդ երբեք չհասնիմ*» (ԻՉՏ-էջ 174): Այս շարքում է նաեւ, որ առաջին անգամ լինելով հեղինակը օգտագործում է նաեւ հայ բառը՝ իբրեւ բաղկացուցիչ *հայր*-ի՝ «*Հայ/ր*»:

Այսպիսով, Գրիգոր Պըլտեանի *Ինչ որ չես տեսներ* ժողովածուն յաւակնում է իրադարձային լինել հայ գրականութեան համար՝ մի կողմից բերելով իր ազդեցութիւնները ժամանակակից հայ բանաստեղծութեան վրայ, միւս կողմից՝ ամբողջացնելով Գրիգոր Պըլտեանի բանաստեղծական փորձառութիւնն ու դառնալով այդ փորձառութեան պակասող «ագուցումը»:

[20] Պըլտեան Գրիգոր, *Վայրեր*, Փարիզ, 1983, էջ 7:

ՎԱՉԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

Օշական մատենաշար
Սոնթրեալ, Գանատա 2014

Վազգէն Շուշանեանի «մերկ դէմքը»

ՎԻԳԷՆ ԹԻՒՖԷՆՔՃԵԱՆ

Je est un autre.[1]
Arthur Rimbaud

Ընճաւներու պատերուն իր նկարած կամ փորագրած ժայռապատկերներու անյիշատակ ժամանակներէն իվեր, մարդը յար լծուած է իր ներքին եսը շօշափելիօրէն արտայայտելու անդադրում ճիգին: Այդ ժայռապատկերները մեզի կը թելադրեն, թէ մարդուն ապրած բնաշխարհն ու զայն իր հետ բաժնեկցող անասունները զինք կը տպաւորէին ուժեղօրէն. միաժամանակ, եւ աւելի էականօրէն, այդ ներկայացուցչական վերարտադրութիւնները կը մատնեն մնայուն եւ անզսպելի ներկայութիւնը մարդուն մտային պաստառին, այն՝ որուն վրայ կ՚ընկալուին, կ իւրացուին եւ կը մշակուին արտաքին աշխարհի առարկայական իրողութիւններն ու երեւոյթները:

Մարդու մտահայեցողական պաստառը ներքնաբար ապրուող կեանքի մը վառ արտայայտութիւնները կը կրէ: Այդ կեանքը անտեսանելի, բացառաբար միայն մարդուն համար վաւերական էութիւն մըն է (մէկ ուրիշը չի կրնար անոր կենդանութիւնը վկայել), որ կը դեգերի բնազանցութեան սահմաններուն վրայ, եւ որ չի հպատակիր մարդկային բանականութեան ու կամքին: Թաքուն, անհերքելի եւ անպարտկելի մղումներ ուժգնօրէն զիրար կը հրմշտկեն, իրենց թէկուզ ժամանակաւոր դիրքերը գրաւելու այդ պաստառին վրայ: Այստեղէն ալ մարդուն մէջ կը ծնի իր ներքին եսը բանականութեան դրոյթներով փաստարկելու պահանջը: Ինչպէ՞ս վստահութեամբ հաստատել, թէ այդ եսը կայ, կը գործէ, կ՚արտոլորուի: ԺԷ. դարուն, Ընկէ Տեգարթ կ՚առաջադրէր, որ եսին անուրանալի փաստը մտածող միտքն է՝ *cogıto ergo sum*:[2] Անկախաբար իր գոյութենապաշտական եզրերէն, տեգարթեան յղացքը մարդուն կը ծառայէր իբր երաշխաւորական խարիսխ մը,

ՎԻԳԷՆ ԹԻՒՖԷՆՔՃԵԱՆ

Ծնած է Հալէպ: 60-ական թուականներուն հաստատուած է Սոմթրէալ, ուր ուսանած է գրականութիւն եւ մանկավարժութիւն: 2006-ին Universite de Montreal-էն վկայուած է անգլերէնով գրականութեան ճիւղին մէջ Մագիստրոսի (M.A.) աստիճանով, իսկ 2016-ին աւարտած է իր դոկտորական ուսումը (Ph.D.) նոյն համալսարանին մէջ, աւարտաճառի նիւթ ընտրելով կնոջական անհատականութեան կազմաւորումը՝ ամերիկացի գրող Հենրի Ճէյմզի վէպերուն մէջ: Իր մասնագիտութեան գծով դասախօսած է ակադեմական գիտաժողովներու՝ եւ հրատարակած ուսումնասիրութիւններ գրականագիտական հանդէսներու մէջ: Ասպարէգով ուսուցիչ, Թիւֆէնքճեան անգլերէն լեզու եւ գրականութիւն դասաւանդած է

[1] Իր ուսուցչին՝ Ժորժ Իզամպարի ուղղուած 13 Մայիս 1871 թուակիր նամակէն: Տե՛ս Claude Jeancolas. *Les lettres manuscrıtes de Rimbaud: Commentaıres, transcrıptıons et cheminements des manuscrıts, Volume 4*. Paris: Textuel, 1997. 384-86.

[2] *"Je pense« donc je suis."* տե՛ս Rene Descartes, Discours de la Methode: *Dıscourse on the Method: A Bilingual Edıtıon wıth an Interpretive Essay*. Ed. George Hefferman. Notre Dame, Indiana: Universıty of Notre Dame Press. 1994. 32-33.

Université du Quebec a Montreal-ի (1977-2002), եւ Սուրբ Յակոբ Ազգային Վարժարանին մէջ (1981-2010): 2002-ին նշանակուած է այս վերջին հաստատութեան հայերէնով դասաւանդուող ծրագիրներուն պատասխանատու, իսկ 2010-2011 տարեշրջանին՝ վարժարանի տնօրէն: Թիւֆէնքճեան մասնակցած է «Հորիզոն Գրական յաւելուած»ի խմբագրութեան: 2014-էն սկսեալ, անդամ է Համազգայինի Կեդրոնական Վարչութեան եւ այժմ «Բագին»ի խմբագրական խորհուրդին: Թիւֆէնքճեան նաեւ կը գործէ Համազգայինի Մոնթրէալի «Պետրոս Ադամեան» թատերախումբին մէջ իբր դերակատար եւ բեմադրիչ: Իր կրթական, ընկերային եւ մշակութային ազգանուէր գործունէութեան համար, Վիգէն Թիւֆէնքճեան 2014-ին Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Արամ Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսին կողմէ պարգեւատրուած է «Մեսրոպ Մաշտոց» շքանշանով:

որուն վրայ ան կրնար հաշտեցնել իր կառավարելի գիտակցութիւնն ու անհնազանդ ներքին եսը, զանոնք ձուլելու համար միակտուր անօթի մը մէջ, որ ի վերջոյ պիտի սահմանէր զինք:

Տեգարթէն ետք, արեւմտեան փիլիսոփայութեան դիտարկումները փաստեցին, որ մենական, կայուն եւ վախճանական ինքնութեան մը պատկերացումները խաբուսիկ են. որովհետեւ՝ կ՚առարկէին անոնք, մարդուն եւ իր բնական աշխարհին միջեւ սահմանները լպրծուն են: Մարդկային գիտակցութեան հոլովոյթները, սեռերու դերակատարութեան բարեշրջումները եւ ընկերութեան ուժային կառոյցներու յարափոփոխութիւնները, որոնք յաճախ զիրար կը խաչաձեւեն, շարունակաբար կ՚եղանակաւորեն անհատին ինքնութիւնը: Րեմպօ կ՚ըսէր, *C'est faux de dire: je pense:*[3] *on devrait dire: on me pense:* Եսը չի կրնար անկախաբար եւ լոկ ինքնիրմով սահմանուիլ, որովհետեւ մարդը շարունակ ենթակայ է իր ընկերային փոխ-ազդեցութիւններուն եւ կ՚ապրի իր յարաբերութիւններու պարունակին մէջ: Այսպիսով, տեգարթեան *cogito*-ի միատարր ամբողջութիւնը իր տեղը կը զիջի բազմազան ինքնութեան պատկերացումի մը:

Վազգէն Շուշանեանի *Ակնոց տարիներ*ը եսի այդ շերտաւորումներն ու վերի խնդիրներուն ծալքերը պարզող երկ մըն է: Խորապէս գիտակից իր բազմերես ինքնութեան, Շուշանեան իր պատսպարած եսերու գոյակցութիւնը կ՚ամփոփէ հետեւեալ տողերուն մէջ.

> «կեանքս սկիզբէն ի վեր հանգչած է ողբերգական երկուութեան մը վրայ: Մարմնիս խորը, ինքզինքս ճանչնալէս ի վեր, իրար հրմշտկելով ապրած են առնուազն երկու տարբեր մարդիկ,– գաղափարի անուղղայ ու գրեթէ բիրտ, անտարակոյս բուռն զինուորելն եւ անէական զեղեցկութեանց, անհպելի երազներու անյագ ծարաւին: Այս երկու էակներու պարտադիր կենակցութենէն է որ ծագում առած է այս տարօրինակ կեանքը, որ իմս է»: (185)

Իր կառոյցով եւ դիպաշարով, ինքնակենսագրական խորքով այս անաւարտ գործը վէպի մը յատկանիշները ունի: Մուտքին՝ ընդարձակ «Նախաբան» մը, որուն մէջ Շուշանեան կ՚անդրադառնայ երկին բովանդակութեան եւ իր ընտրած նիւթերու արծարծման պատճառներուն՝ որ կ՚աւարտէ հետեւեալով. «Հոս կը վերջանայ այս երկար նախաբանը՝ գրքի մը, որ գուցէ լոյս տեսնելու բախտին պիտի չարժանանայ» (36)[4]: Յայտնապէս, Շուշանեան չէր նախատեսեր, որ իր այս գործը պիտի հրատարակուէր. այդուհանդերձ, իր գրիչէն յորդած են աւելի քան 560 ձեռագիր էջեր, իրողութիւն մը, որ կը մղէ ընթերցողը խորհրդածելու, թէ ինչո՞ւ գրողը չէ հրաժարած այս երկը շարադրելէ ու զայն խնամքով երկու տետրակներու մէջ արտագրելէ, եթէ ամբողջու-

[3] Նոյն նամակէն:
[4] Շուշանեան, Վազգէն. *Ակնոց տարիներ*. «Օշական» մատենաշար. Համազգայինի Գանատայի շրջանային վարչութիւն, Մոնթրէալ, 2014:

թիւնը իր արխիւին մէջ մնալու սահմանուած էր:[5] Ամենայն հաւանականութեամբ, Շուշանեան իր այս երկով կը փափաքէր իր քայքայուած կեանքը յաւերժական ամբողջութեան մը վերածել, միտում մը՝ որ կ՚արտայայտուի «մերկ ղէմքս» տարազով: «Նախաբան»ին մէջ կ՚ըսէ.

> «եթէ ալեկոծ տարիներու տաք հովին մէջէն՝ սուրալով անցնող մարդու մը կեանքը կը պատմեմ, երբեմն բարեհաճօրէն կանգ առնելով է՛ն նրբին անձնական յուզումներուս վրայ, ցոյց տալու համար է մահուան դիմաց **մերկ ղէմքս**:[6] Ի՛նչ ճամբաներէ հասած եմ հոն, ուր կը գտնուիմ այժմ, ի՛նչ անձկութիւններ եղած են բաժինս, ի՛նչ յուզումներ դողահար ձգած են զիս, ի՛նչ խանդավառութիւններ մտրակած են արիւնս, ի՛նչ գաղափարներու բնակարան ընծայած է զրկանքէն խոնջ մարմինս,– ահա՛ գրքիս կարեւոր նիւթերէն մէկը»: (36)

Կարեկցանք թելադրող մտածում մըն է ասիկա գրողի մը հանդէպ, որ մտրակուած իր վերապրելու պահանջէն, գրած է մահը անյողդողդ ու անպաճոյճ դիմագրաւելու կամքէն մղուած: Այս մասին՝ քիչ ետք:

Վերը ըսի, որ *Ալեկոծ տարիներ*ը յուշագրական սեռին պատկանող՝ բայց վէպի մը յատկանիշերով կառուցուած գործ մըն է: Այս երկու երեւութապէս հակադիր մարզերը *Ալեկոծ տարիներ*ը կ՚օժտեն վէպի արդի մօտեցումներուն յարիր տարրերով: Շուշանեան իր կեանքէն իսկական դրուագներ կը պատմէ եւ իրեն ժամանակակից դէմքեր կը ներկայացնէ, անոնց շարադրութեամբ երկին ինքնակենսագրական խորք մը տալով. միաժամանակ, գործին մէջ կան գրական ստեղծագործութեան (fiction) բնոյթով ամբողջ գլուխներ կամ հատուածներ, որոնք հարցականի տակ կ՚առնեն երկին ինքնակենսագրական երակը եւ զայն կը փոխադրեն դէպի յարաբերականութեան ոլորտը, բան մը՝ որ յատուկ է արդի վիպական գործերուն: Այսպիսով, *Ալեկոծ տարիներ*ը հայելին կը դառնայ անոր հեղինակին եսի անմիաձոյլ բովանդակութեան:

Շուշանեան իր այս երկով կը փափաքէր իր քայքայուած կեանքը յաւերժական ամբողջութեան մը վերածել, միտում մը՝ որ կ՚արտայայտուի «մերկ ղէմքս» տարազով:

Անկախաբար Շուշանեանի այս երկի կառուցային մտայղացումէն եւ անկէ ծագող անպատասխան հարցերէն, *Ալեկոծ տարիներ*ը միաժամանակ միատարրութիւն կը զգենու, երբ զայն կարդանք իբր ներքին եսի մը արտայայտութիւնը, աւելի ճիշդ՝ իբր եսագրութիւն մը, որ կը լիանայ միայն գործին ամբողջութեամբ: Այդպիսով, գրութիւնը (text) կը վերածուի այդ ներքին էութեան շօ-

---

[5] Շուշանեանի արխիւը կը գտնուի Երեւանի Չարենցի անուան Գրականութեան եւ արուեստի թանգարանին մէջ: Այդ արխիւը իր վերջնակայանը հասնելու մասին տե՛ս Շուշանեանի նուիրուած «Բագին»ի բացառիկը (1983):

[6] Թաւ տառերը կու գան ձեռագրէն:

Ներքոհիշյալ տարեկան գրավճարի ձեռնարկը կը վճարէ ձեր վարձատրութեան դիմաց

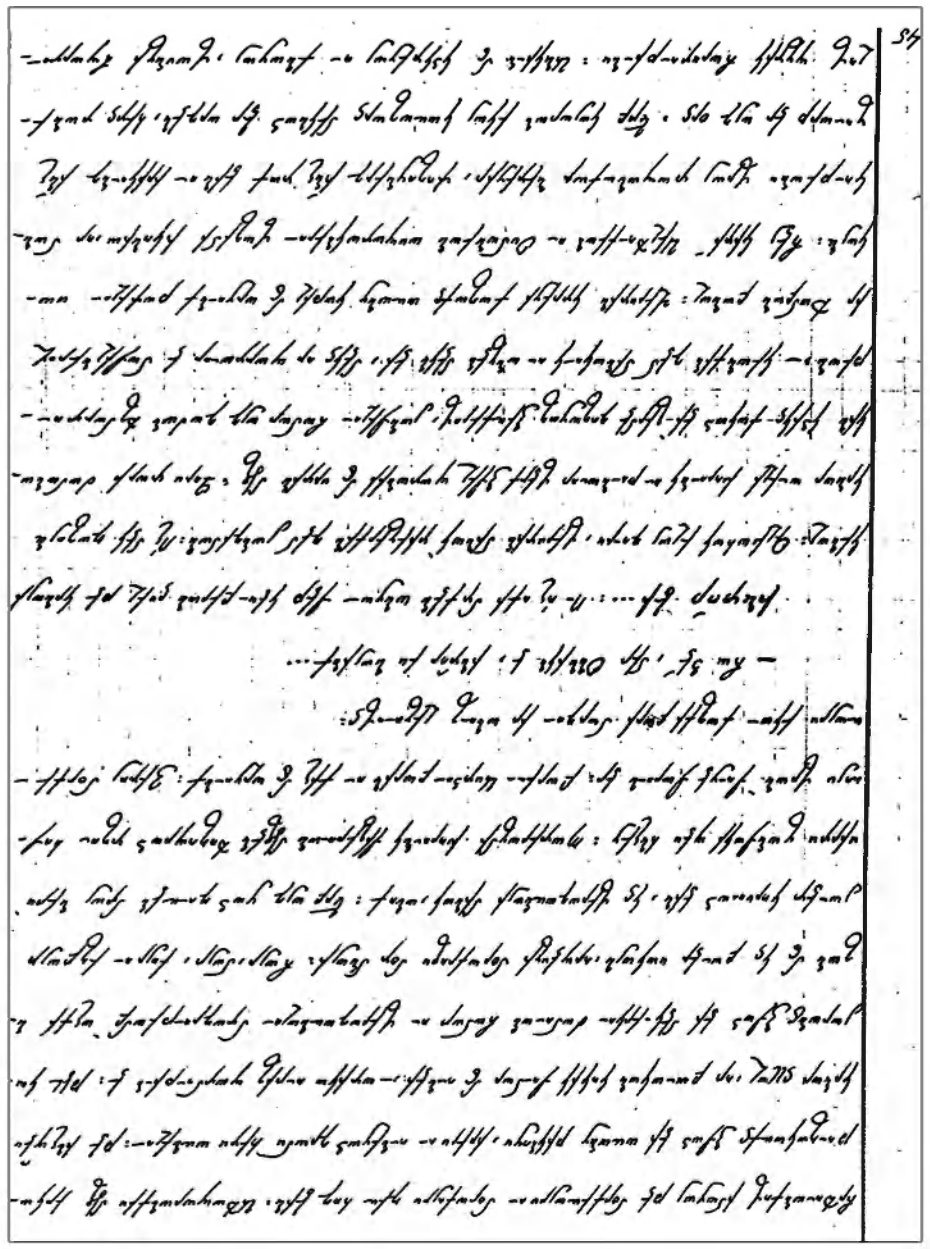

շափելի մարմնին:[7] Շուշանեան ի նք կ՚ակնարկէ այս հոլովութական ձգտումին, երբ կ՚ըսէ. «Փաստօրէն առնուազն երկու տարբեր կեանքեր հորիզոնաբար շարունակուած են մէկ մարմնի մէջ, ստիպելով զիս, որ անընդհատ հաշուի առնեմ մէկը եւ միւսը, ծալլուիմ ինքզինքիս վրայ, հարթեմ ներքին դժուարութիւններս ու մարդոց ցոյց տամ որքան կարելի է միակտուր, ամբողջական, տրամաբանական էակ մը» (185-86): *Դառն հացը* գործին մէջ դարձեալ կը վերադառնայ այս սեւեռումին. «Կ՚ուզէի ճանչնալ գիտուն սիրով մը ներքին մարդը, որ կ՚ապրի հետս, ինչպէս մարմնիս ցաւերն ու վէրքերը գիտեմ, բայց կեանքը խիստ կարճ է բազմաթիւ փորձառութեանց համար» (348):[8] Այստեղ անցողակի նշեմ, որ Շահնուր նարկիզական համարած է Շուշանեանի գործերուն յաճախակի ներաշխարհային հայեացքը: «Չեմ սիրեր Շուշանեանը (իր գրականութիւնը) գլխաւորաբար իր *narcissisme*-ին համար» (11) :[9]

Երեւութաբար, ներհայեցողական ոսպնեակով մեկնուած ընթերցում մը կը տանի դէպի տեգարթեան համահունչ եսը, անկարելի գոյավիճակ մը՝ նոյնիսկ Շուշանեանի կենդանութեան, երբ հոգեվերլուծութեան այդ օրերու տիրական վարկածները ինքնութեան բազմադիմութիւնը կը փաստէին: Տակաւին, *Ալեկոծ տարիներ*ու անաւարտ վիճակէն կը ծնի այլ հարցադրումներու շարք մը. ամենէն առաջ, եթէ գործը Շուշանեանի եսագրութիւնն է, ապա խնդրական կը դառնայ գրողին ներքին եսի ներդաշնակութիւնը: *Ալեկոծ տարիներ*ուն մէջ, Շուշանեանի եսագրութիւնը արտաքնապէս սահմանագծուած ըլլալով մէկտեղ, իր ներքին բաղադրութեան բազմազանութեամբ (heterogeneity) չի դիմանար շրջապատի ազդեցութիւններու այն ներխուժումին, որ գրողը հակակշռել կը ճգնի:

«Կ՚ուզէի ճանչնալ գիտուն սիրով մը ներքին մարդը, որ կ՚ապրի հետս, ինչպէս մարմնիս ցաւերն ու վէրքերը գիտեմ, բայց կեանքը խիստ կարճ է բազմաթիւ փորձառութեանց համար»:

Այս ներխուժումին մէջ, առաջնակարգ դիրքի վրայ է մահուան անխուսափելիութիւնը: Մինչ մարդը կը ձգտի յաւերժութեան, մահը կը զգետնէ զինք, փորձելով ջնջել իր հետքերն ու ապրումները: 1915-ի Աղէտը իր մորթին վրայ կրած եւ անկէ վերապրած Շուշանեանը, բոլորովին միայնակ, խաթարուած առողջութեամբ եւ ընտանեզուրկ գոյութիւն մը կը քաշքշէր այդ թուականէն ետք.

«Վերադարձի առաջին տարիներուն կրնա՞յի անդրադառնալ

[7] *Ալեկոծ տարիներ*ու կառուցային հարցերու ամփոփման ծանօթանալու համար, տես հատորին «Խմբագրական նշմարներ» բաժինը, էջ 14:
[8] Տե՛ս Սուրէն Դանիէլեան, խմբագիր. *Վազգէն Շուշանեան. Ընտրանի*. «Սփիւռք» գիտաուսումնասիրական կեդրոն. Երեւան, 2010:
[9] Տե՛ս Սուրէն Դանիէլեան, խմբագիր. *Վազգէն Շուշանեան. Ընտրանի*. «Սփիւռք» գիտաուսումնասիրական կեդրոն. Երեւան, 2010:

միթէ, որ աքսորէն հետս կը բերէի խարխուլ առողջութեամբ քայքայուած մարմին մը, հոգի մը որ անհանգիստ էր ու անձկայրեաց եւ որ կրնար այդպէս մնալ միշտ, մինչեւ մահուան սեմը»: (150-51)

Իր փխրուն եւ եղծանուած առօրեային յանդիման, Շուշանեան կը նախազգայ մահուան յածումը իր շուրջ, եւ անոր սպառնալիքին կը հակազդէ իր էութեան կազմաւորումը փութով թուղթին յանձնելով: Գրողը չի մաքառիր մահուան դէմ, չի փորձեր նոյնիսկ զայն անտեսել. փոխարէնը, մահը կ՚ոչնչացնէ զայն արհամարհելով ու անոր դիմաց պարզելով իր «մերկ դէմքը», խիզախութեամբ մը, որ ներքին եսին զօրեղութիւնը կը վկայէ: Տակաւին, քրիստոնէական հաւատամքի երանգ մը կարելի է ընդգծել այդ «մերկ դէմք»ին մէջ, որով ան մահը կը դիմագրաւէ անզարդ

Այսպիսով, *Ալեկոծ տարիները* հայելին կը դառնայ անոր հեղինակին եսի անմիաձոյլ բովանդակութեան:

համարձակութեամբ, իր եսին բոլոր աշխարհիկ կեղեւներէն ու յաւելումներէն ձերբազատ:

Այլ հայ թէ օտարազգի գրողներու կամ արուեստագէտներու նման, Շուշանեան նաեւ մահուան դիմաց կը ցցէ նոյնքան բուռն,- եւ թերեւս աւելի կորովի,- զօրութիւն մը, որ մայրական սէրն է: Ֆրանսացի փիլիսոփայ Ճուլիա Քրիսթեւա կը բացատրէ, որ մարդիկ մահը երբեմն պարտութեան կը մատնեն, զայն փոխարինելով մայրական սիրով: Իր «Stabat Mater» (1977) յօդուածին մէջ, Քրիսթեւա այս յղացքը կը փաստարկէ իտալացի բոքախտաւոր երաժշտահան Ճովաննի Պաթիսթա Փերկոլեսիի պարագայով: Ըստ մասնագէտներու, Փերկոլեսիի լաւագոյն գործը կը հանդիսանայ «Stabat Mater»ը, որ ան յօրինած է իր մահէն շաբաթներ առաջ, 26 տարեկանին:[10] Քրիսթեւա կ՚ենթադրէ, որ Փերկոլեսիի այս գործով յայտնաբերած երաժշտական նորարարութիւնը հաւանաբար կը հանդիսանայ իր անմահութեան մէկ ու միակ երաշխիքը: Փիլիսոփան կ՚առաջադրէ, որ մարդը մահուան անհաշտութեան դիմաց կը տեղակայէ մայրական սէրը: «Stabat Mater»ին մէջ, երգիչը կ՚աղաղակէ, «*Eia Mater, fons amoris*» (Ողջոյն, մայր, աղբիւր սիրոյ): Այս սէրը, որուն մէկ այլ յայտնութիւնն է երկնային սէրը, կը շարունակէ Քրիսթեւա, թերեւս մարդուն կը յուշէ այն նախնական պատսպարանը, որ կ՚ապահովէ իր մէջ ծուարած երախային ապագան:[11]

Շուշանեանի պարագային, մայրը՝ Նարիկ Դանիէլեանը իրեն ընկերակից յաճախանք մը դառնայ եւ կ՚երեւի ամենէն անսպասելի պահերուն: *Անիծեալ տարիներ*ու «Սիրոյ առաջին գիշեր» գլուխին մէջ, պատմողը կը վերյիշէ իր պատանեկան սեռային յարաբերու-

[10] "Stabat Mater"ը Աստուածամօր ձօնուած ԺԳ. դարէն եկող շարական մըն է, հեղինակը՝ անորոշ: Շարականին տողերը կը պատմեն Մարիամի տառապանքը՝ ի տես Քրիստոսի խաչելութեան:
[11] Տե՛ս Toril Moi, ed. "Stabat Mater." *The Kristeva Reader.* New York: Columbia University Press, 1986. 161-86.

թիւններէն մէկը, «սիրուն, սեւաչուի, հազիւ քսանմէկ տարեկան այրի» Փայլիկին հետ: Շուշանեանի նման, երիտասարդ կինը կորսնցուցած է իր ընտանիքը, ամուսինը՝ Աղէտին, իսկ զաւակը մահացած: Փայլիկ խանդաղատանքով կը վերաբերի պատանիին հետ, զայն կերակրելով գիշերուան ուշ ժամերուն, նստելով անոր սնարին եզերքը եւ երգելով հայրենասիրական երգեր: «Փայլիկի ձայնը մայրենի օրօրի մը պէս» (241) կը հնչէ օրուան իր աշխատանքէն յոգնած պատանի Շուշանեանին.

> «Յուզումէս դողդոջուն կը նայէի իր քաղցր ու քրոջական դէմքին: ... Փայլիկի ձայնը կը թափանցէր մարմնէս ներս ու անոր երգերուն բառերը կ՚արձագանգէին ականջներուս մէջ: Կէս-քուն կէս-արթուն կարծես կը տատանէի ալեկոծ ծովու մը վրայ ու սիրելի դէմքեր կը յայտնուէին գիշերուան խորէն ու մեղմաձայն կը կանչէին զիս, կը խօսէին ինձ»: (242)

Երբ անդիմադրելի սիրաբանութիւնը կը սկսի, Շուշանեան դրուագին վերյիշումը մերթընդմերթ կ՚ընդհատէ իր մօր յիշատակներով. «անձնատուր կ՚ըլլայի յիշատակներու, երազներու: Մեղմօրէն մայրս կը վերադառնար անապատէն ու պարանոցիս վրայ կը զգայի անոր քաղցր շունչը: Բազուկները կը նետէր վզիս ու կը տանէր զիս»: (243) Ներսերնդագործութեան վտանգաւոր ծիրը կը յուշեն այս տողերը, բայց Շուշանեան կը շարունակէ աներեր. «Երբեք չկրցայ գիտնալ թէ իրապէս ի՞նչ էր ինձ համար,– մեծ քո՞յր մը, որ գորովով, սիրով կը փայփայէ քեզ, թէ երիտասարդ կին մը, որուն գեղեցկութիւնն ու իգութիւնը սկսած են խռովել քեզ»: (243) Շուշանեանի համար, այստեղ Էականը դրուագին սեռային կողմը չէ, այլ՝ զինք մրճահարող մայրական գուրգուրանքին ու կարեկցանքին յաւերժ բացակայութիւնը: «Բայց քանի անոր անուշ ու քրոջական ձայնը կը քսուէր դէմքիս՝ այնքան անմխիթարելի ու խորունկ կը թուէր վիշտս, բարձրաձայն կը հեծկլտայի, ամիսներէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով՝ ոտնահարուած, կաշկանդուած, զրկուած մանկութիւնս իր վրէժը կը լուծէր»: (246) Դուրսը անձրեւը կը տեղայ քաղաքին վրայ, մինչ պատուհանը ծեծող անձրեւին «վլա՛ք, վլա՛ք, վլա՛ք» ձայնը կը թուի յիշեցնել պատանիին անդարմանելի կորուստին հարուածները. եւ ճի՛շդ այդ պահուն Շուշանեան կը վերակենդանացնէ մայրը.

> «Ո՞ւր ես, մայրի՛կ: Կարելի՞ է միթէ, որ մեռած ըլլաս: Դեռ մանուկ, դեռ հազիւ արբունքի հասած, դեռ անուշ կուրծքիդ վրայ հեկեկալու ծարաւը ունեցող, դեռ բոլորովին ոսկոր չկապած տղայ մը ձգած ըլլաս այսպէս գիշեր-

Գրողը չի մաքառիր մահուան դէմ, չի փորձեր ճոյնիսկ զայն անտեսել. փոխարէնը, մահը կ՚ոչնչացնէ զայն արհամարհելով ու անոր դիմաց պարզելով իր «մերկ դէմքը», խիզախութեամբ մը, որ ներքին եսին զօրեղութիւնը կը վկայէ:

Քրիստոսի մահուան ողբը, 1490-1492, Սանտրո Պոթիչելլի

ուան մը խորունկը: Սինակ, անոք, եղերականօրէն անփորձառու այլ արդէն զարնուած կեանքէն,– այս տարիքը տղայ մը կը ձգե՞ն միթէ տարերքին թշնամութեան, օտար ու անօրէն քաղաքի մը փողոցներուն մէջ: Ո՞ւր ես, մայրի՛կ: Աչքերուդ խորը գորովդ կը նմանէր թանկագին քարերու ցոլքերուն, ձայնդ խաղաղութիւն կը պարգեւէր խօլ ու անձկալի հոգւոյս: Մայր մը կը մեռնի՞ միթէ բնաւ: Ո՞ւր ես, մայրիկ»: (246)

Փերկոլեսիի նման, որ կ՛երգէ Մարիամին անպարագիծ մայրական սէրը Քրիստոսի խաչելութեան պահուն, Շուշանեան եւս կը դիմէ իր մօր՝ սիրաբանութիւնը վերածելով մայրական ներկայութիւնը իր կեանքին մէջ վերաշրջնչաւորող կենսագործական արարքի՝ այս անգամ շրջուած ձեւով: Մինչ “Stabat Mater”ին մէջ մայրը կը շարունակէ ապրիլ իր զաւկին մահէն ետք, Շուշանեան կեանքին կը վերադառնայ իր մօր մահէն վերջ: Այս կէտին մէջ ալ կը կայանայ գրողին յաղթահարումը մահուան: Ի՞նչ փոյթ, թէ մայրը «մեռած էր՝ հեռու հայրենի երդիքէն ու իր վարսերուն մէջ ո՛չ մէկ ծաղիկ, ո՛չ մէկ խոտի թել կար»: (245) Երբ սիրաբանութիւնը կ՛աւարտի, Շուշանեան կը խաղաղի: «Գլուխս որքա՜ն թեթեւ էր այժմ՝ իր ճերմակ, լի կուրծքերուն մէջ: Քո՞ւն էի թէ արթուն: Ծունկերուս մէջ քաղցր տկարութիւն մը կար ու մարմինս

Փերկոլեսիի նման, որ կ՛երգէ Մարիամին անպարագիծ մայրական սէրը Քրիստոսի խաչելութեան պահուն, Շուշանեան եւս կը դիմէ իր մօր՝ սիրաբանութիւնը վերածելով մայրական ներկայութիւնը իր կեանքին մէջ վերաշրջնչաւորող կենսագործական արարքի՝ այս անգամ շրջուած ձեւով:

թաւշային ջերմի մը մէջ կը լողար: Սրունքներս կը զգային մարմնին լեցուն ու ջերմին մտերմութիւնը: Ապաւէն էիր, անկողին էիր, քուն էիր, առաջի՛ն մեղք: – Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ:» (248) Եսագրութիւնը կը դառնայ շարունակուող հոլովոյթ մը, ինքնահաստատման ճիգը կը ծփայ ու կը ծաղկի, ու թէեւ ներքին եսը չի լիանար (անաւարտ գրքին նման), *Ալեկոծ տարիները*ը կը մնայ իբր փայլուն վկայութիւն մը հեղինակին սրտին բաբախումին, անոր ներքին եսի բարեշրջուող պատկերացումին:

Օգտագործուած աղբիւրներ

Calleman, Carl Johan. *The Global Mind and the Rise of Civilization: A Novel Theory of Our Origins*. Minneapolis, MN: Two Harbors Press, 2014.

Mansfield, Nick. Subjectivity: *Theories of the Self from Freud to Haraway*. New York: New York University Press, 2000.

The Ultimate Stabat Mater Site. http://www.stabatmater.info/english/.

Շաւարշ Միսաքեանի վերայայտնուած յուշագրութիւնը

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

Հայագէտ, թարգմանիչ, խմբագիր եւ ուսուցիչ: Ծնած է Մոնթէվիտէօ (Ուրուկուայ), 1964-ին: Աւարտած է Պուէնոս Այրէսի Խրիմեան կրթական հիմնարկութիւնը եւ Պուէնոս Այրէսի պետական համալսարանը: 2000-էն կ՚ապրի Նիւ Ճըրզի: 2006-ին պաշտպանած է տոքթորական աւարտաճառը Հայաստանի Գիտութիւններու ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտին մէջ՝ արժանթինահայ համայնքի պատմութեան մասին: 1980-ին սկսած է աշխատակցիլ հայ եւ օտար մամուլին: Հեղինակ է հայերէն մէկ հատորի՝ հայոց պատմութեան, գրականութեան, սփիւռքագիտութեան մասին: Թարգմանած է տասնվեց հատորներ:

1990-2000-ական թուականներուն, Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթը սովորութիւնը ունէր Մեծ Եղեռնի տարելիցին հրատարակելու նմոյշներ այն թղթակցութիւններէն, որոնք 1915-ին Շաւարշ Միսաքեանի կողմէ ուղարկուած էին Պոլսոյ իր թաքստոցէն եւ Սոֆիայի «Հայաստան» եռօրեայինմէջ լոյս տեսած: «Հայաստան»ի հաւաքածոն բաւական հազուագիւտ է, բայց Վիեննայի Մխիթարեան վանքի օրինակէն ժամանակին (եթէ չենք սխալիր՝ Շ. Միսաքեանի յետմահու լոյս տեսած *Օրեր եւ ժամեր* ժողովածոյի հրատարակութեան ատեն) վանականներէն մէկը ընդօրինակած էր Ռազմիկ եւ Վարազ կեղծանուններով ստորագրուած գրութիւնները:

«Յառաջ»ի ապագայ հիմնադիրը խոյս տուած էր Ապրիլ 24-ի ձերբակալութիւններէն եւ մօտ մէկ տարի գլխատորած էր Հ. Յ. Դաշնակցութեան այն մարմինը, որ ազատութեան մէջ գտնուող անդամները կը փորձէր խմբել՝ պատրիարքարանի հետ համագործակցութեամբ արտաքին աշխարհին տեղեկութիւններ հասցնելու, նաեւ իրեւ օգնութեան աշխատանք տանելու համար:

2005-ին «Հայաստան»ի հաւաքածոյին լուսատիպ հրատարակութիւնը իրագործուեցաւ Սնծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան կողմէ՝ բանասէր Ժիրայր Դանիէլեանի խմբագրութեամբ, ինչ որ առիթը կու տար Շ. Միսաքեանի թղթակցութիւնները իրենց շրջագիծին մէջ դիտելու եւ աւելի եւս գնահատելու անոնց արժէքը: Միւս կողմէ, յայտնի է, որ Մեծ Եղեռնի օրերուն քանի մը ամիս տեւած թերթին մէջ արեամբ գրուած լրատուութիւնները նաեւ հիմնուած էին Պոլիսէն հաղորդուող տեղեկութիւններու վրայ, ինչպէս կարելի է տեսնել զանոնք բաղդատելով 1965-1966-ին «Հայրենիք» ամսագիրի այն հրապարակումէն, որ կը ներկայացնէր Դաշնակցութեան արխիւին նիւթերը, իրագործուած՝ Երուանդ Խաթանաս-

[1] Երուանդ Խաթանասեան (խմբ.), «Դիւան Մեծ Եղեռնի», «Հայրենիք» ամսագիր, Դեկտեմբեր 1965-էն մինչեւ Դեկտեմբեր 1966:

եանի կողմէ, որ կուսակցութեան արխիւին պատասխանատուն էր այդ ժամանակ:[1]

Խոստովանինք, որ լրիւ անտեղեակ էինք, թէ Շաւարշ Միսաքեանը նաեւ յուշագրութիւն մը ունէր 1915-1918 իր ապրած դժոխային օրերուն մասին: *Տերեւներ դեղնած յուշատետրէ մը* խորագիրը կարդացած էինք Անդրանիկ Տագէսեանի եւ Արմէն Իւրնէշլեանի կազմած ու 2012-ին լոյս տեսած լիբանանահայ գիրքի մատենագիտութեան մէջ՝ որպէս *«Ազդակ»* օրաթերթի երբեմնի մատենաշարի հրատարակութիւն[2], բայց ոչինչ կրնար յուշել մեզի, որ այդ «մեծարենցեան» վերնագիրը նման բովանդակութեան հետ առնչուած էր:

Գերմանացի պատմաբան Հիլմար Քայզէրի 2003-ին լոյս տեսած յօդուածէ մը[3], սակայն, տեղեակ էինք, որ Շ. Միսաքեանը ձերբակալող թուրք ոստիկանապետ Ալի Ռիզա (Էօկէ) այդ իրադարձութիւններուն անդրադարձած էր 1935-ին տպուած իր յուշերուն մէջ: Չէինք գիտեր, սակայն, որ Ալի Ռիզայի յուշագրութեան թարգմանութիւնը հրատարակուած էր անմիջապէս «Յառաջ»ի մէջ, որուն յաջորդած էր Շ. Միսաքեանի յուշագրութիւնը որպէս ինչ-ինչ կէտերու հակազդեցութիւն, շարունակութիւն եւ ճշդում: «Յառաջ»ը, իր հիմնադիրի մահուան վաղորդայնին, վերահրատարակած էր անոր յուշագրութիւնը: Նոյնը ըրած էր «Ազդակ»ը, որուն հետեւած էր վերջինիս առանձին հատորով հրատարակութիւնը: Զարմանալիօրէն, սակայն, ո՛չ յուշագրութիւնը եւ ո՛չ ալ Շ. Միսաքեանի թղթակցութիւնները, գէթ ճմոյշի ձեւով, տեղ գտած էին *Օրեր եւ ժամեր*ուն մէջ:

Այս կծիկը պարզուեցաւ մեզի համար անցեալ տարի, երբ այժմ հանգուցեալ Արփիկ Միսաքեանը իր մահէն քիչ առաջ լոյս կ՚ընծայէր թէ՛ իր հօր անյայտութեան մէջ մնացած հատորին բնագիրը [4], եւ թէ իր կատարած ֆրանսերէն թարգմանութիւնը, որ աւելի խօսուն վերնագիր մը զգեցած էր՝ Face à l'innombrable.

Չափազանցութիւն չէ ըսել «անյայտութեան մէջ մնացած»: Արդարեւ, հատորին որպէս վերջաբան կցուած շահեկան ուսումնասիրութեան մէջ, Գրիգոր Պըլտեան կը նշէ այն փաստը, որ «Միսաքեանի յուշերը անծանօթ կը մնան աղէտի գրականութեան մասնագէտներուն, գլխաւորաբար պատմաբաններուն» (էջ 101), բացառելով Արտաշէս Տէր Խաչատուրեանի մէկ յօդուածը 1986-ին:[5] Տարբեր չէ Մեծ

---

[2] *Լիբանանահայ գիրքը 1894-2012. մատենագիտական ցուցակ*, աշխատասիրեցին Անդրանիկ Տագէսեան եւ Արմէն Իւրնէշլեան, Պէյրութ, 2012, էջ 249:

[3] Hilmar Kaiser, "From Empire to Republic: The Continuities of Turkish Denial," *Armenian Review*, Fall-Winter 2003, էջ 11-12:

[4] Շաւարշ Միսաքեան, *Տերեւներ դեղնած յուշատետրէ մը*, Մարսէյլ, 2015: Այսուհետեւ հատորէն քաղուած մէջբերումները պիտի յիշուին բնագրին մէջ իրենց էջաթիւով:

[5] «Եղեռնը եւ Սոֆիայի Հայաստան թերթը» յօդուածին անդրադարձներուն համար, տե՛ս այժմ Արտաշէս Տէր Խաչատուրեան, Հայ մամուլի մատենագիտական գործեր, Պէյրութ, 2014, էջ 637-638: Աւելորդ չէ նշել, որ Միսաքեանի յուշագրութեան 1957-ի հրատարակութիւնը մեծաւ մասամբ (էջ 3-78) արտատպուած էր հետեւեալ հատորին մէջ՝ Սիմոն Հովհաեան, Ապրիլեան նահատակներուն շահիդով, մատենաշար Հովհաեան թիւ 2, Պէյրութ, 1975, էջ 139-184:

Եղեռնի մասին օտար լեզուով գրուած գործերուն պարագան, որոնց ո՛չ միայն յուշագրութիւնը, այլ նաեւ «Հայաստան»ի թղթակցութիւնները անծանօթ են:

Իր կրկնակ աշխատութեամբ, Արփիկ Միսաքեան ո՛չ միայն իր հօր ժառանգութեան տէր կանգնելու վերջին արարքը կը գործադրէր, այլ նաեւ 21-րդ դարու հայախօս թէ ֆրանսախօս ընթերցողին ի յայտ կը բերէր այդ ժամանակաշրջանի եզակի վկայութիւն մը, գրուած՝ «ներս»էն: Շ. Միսաքեանէն առաջ, 1927-1928-ին Լիպարիտ Նազարեանց 1915-ի պոլսական օրերուն մասին իր յուշերը հրատարակած էր[6], սակայն «դուրս»էն հայեացքով, քանի որ Նազարեանց՝ «Հայաստան»ի խմբագիրը, այդ տարի երկու անգամ Պոլիս գացած էր Սոֆիայէն:

Փարանթէզ հրատարակչատունը, որ լոյս ընծայած է երկու հատորները, չորս տասնամեակէ ի վեր երախտաշատ աշխատանք մը կը կատարէ հայոց պատմութեան, մշակոյթի ու գրականութեան նուիրուած ինքնագիր ու թարգմանական ֆրանսերէն հատորներ հրատարակելով՝ բովանդակութեամբ որակաւոր ու ձեւաւորումով ճաշակաւոր: Անակնկալ նորութիւն մըն է, որ Ֆրանսայի մէջ վերջալուսային վիճակ ապրող հայերէն գիրքի նորագոյն այս նմոյշը կը դառնայ ֆրանսագիր հրատարակչատան առաջին հատորը, ինչ որ պէտք է վերագրել Ա. Միսաքեանի աննկուն կամքին՝ բնագիր ու թարգմանութիւն միասնաբար լոյս ընծայելու: Երեւոյթը նաեւ խորհրդանշական բաժին մը ունի. ֆրանսահայ համայնքի ձայնն ու արտայայտութիւնը հանդիսացած «Յառաջ»ի յետմահու ներկայութեան փաստը՝ յանձին իր հիմնադիրին, որ նաեւ վերապրող եղած է արեւմտահայութեան դէմ ծրագրուած ու հետեւողականօրէն գործադրուած այն Եղեռնին, որ իր իսկ կողմէ առաջին անգամ «ցեղասպանութիւն» բառով մկրտուած է:

Որպէս գրութիւն, *Տերեւներ ղեղնած յուշատետրէ մը* կը պահէ Շաւարշ Միսաքեանի գրելաձեւը յատկանշող այն պարզութիւնն ու խտութիւնը, որոնք, ի դէպ, պէտք է այսօր իսկ հռետորականութեան մէջ ընկողմանած գրիչներու օրինակ հանդիսանան՝ հայ մամուլը շատախօսութենէ եւ դատարկաբանութենէ զերծ պահելու համար: Ապշեցուցիչ է այն ինքնատիրապետութիւնը, զգացականութենէ զերծ մօտեցումով, որով գրագէտը (Շ. Միսաքեան իր ստորագրած լրագրական էջերուն մէջ կը մնայ երբեք լիութեան չհասցուցած կոչումին, «գրագէտ» բառի արմատական իմաստով նաեւ՝ որպէս «գիր գիտցող») կը մխրճուի յուշերու ծովուն մէջ, իր դահիճներէն կրած տառապանքները ներկայացնելու համար: Կ՚ընդունինք, սակայն, Գ. Պըլտեանի հետ, որ Միսաքեան հեռու է իր ծանօթ ոճը ցուցադրելէ, ինչ որ հետեւանք է «պատումին հանդէպ տեւող դիմադրութեան» (էջ 120):

---

[6] Ռ. Լեռնեան, «Մեծ աղէտի նախօրէին», «Հայրենիք» ամսագիր, Մարտ, Ապրիլ եւ Յունիս 1927. Նոյն, «Մեծ աղէտի օրերուն», *«Հայրենիք ամսագիր»*, Դեկտեմբեր 1927, Մարտ 1928 եւ Յունիս 1928: Երկու յուշագրութիւններէն հատուածներ արտատպուած են հետեւեալ գիրքին մէջ՝ *Արուեստաբան-գրող-հրապարակագիր Լիպարիտ Նազարեանց 1877-1947*, կազմեցին՝ Եդուարդ եւ Մարկրիթ Յակոբեան, Գահիրէ, 1991, էջ 226-231:

Արդ, մօտ տարի մը թաքստոցի մէջ մնալէ ետք, 15 Մարտ 1916-ին Պուլկարիա անցնելու փորձ մը ըրած պահուն, Շ. Միսաքեանի թրքական իշխանութիւններուն կը մատնուի պուլկարացի լրտեսի մը կողմէ: Կը հարցաքննուի ու կը մնայ անյողդողդ՝ առանց որեւէ տեղեկութիւն փոխանցելու: Կը չարչարուի ոստիկանութեան բանտին մէջ, կը փորձէ ինքնասպան ըլլալ ու երեք ամիս ետք կը փոխադրուի պատերազմական ատեան՝ եօթը ամիսով, ուր հինգ տարուան բերդարգելութեան կը դատապարտուի՝ 4 յունուար 1917-էն սկսեալ, եւ ազատ կ՚արձակուի նոյեմբեր 1918-ին՝ Օսմանեան կայսրութեան պարտութեան ու զինադադարին շնորհիւ:

Թէ ինչո՞ւ Միսաքեան բանտարկութեան դատապարտուած է, փոխանակ աքսորուելու կամ, ինչպէս հարցաքննիչ դատաւորը եզրակացուցած էր, մահապատիժի ենթարկուելու (էջ 84), ան հետեւեալ բացատրութիւնը կու տայ.

> «Երկար ատեն վերջն էր ստուգեցինք թէ պատիժի մեղմացման մէջ դեր կատարած էին ոչ միայն դատավարութեան ընթացքը, այլեւ ներքին (պարտու- թիւն) եւ արտաքին ազդակներ (պուլկարական եւ ամերիկեան), ինչպէս եւ կողմնակի միջոցներ: (Մանրամասնութիւնները զանց կ՚առնեմ):
>
> Մնաց որ մօտ երկու տարի անցած էր արդէն հայաջինջ սարսափներէն ի վեր եւ հայ ժողովուրդի ողնայարը խորտակած ըլլալով – ինչպէս կ՚ըսէին յետոյ–, շատ չէին հետաքրքրուեր մնացեալով» (էջ 86):[7]

Այս հատուածը արդէն ցոյց կու տայ հեղինակը բնորոշող գիծերէն մէկը: Ան կատարելապէս կը տիրապետէ կացութեան: Հետեւաբար, կը գրէ այնքան, որքան անհրաժեշտ կը նկատէ՝ Ալի Ռիզայի յուշագրութեան որպէս լուսաբա- նութիւն, եւ զանց կ՚ընէ ամէն ինչ, որ սահմանուած է գաղտնի մնալու՝ ծածկագիրի վերծանում, անձնական մանրամասնութիւն եւ այլն: Կը գրէ դժկամութեամբ, ձեւով մը որովհետեւ բոլորը գրած են՝ Զինադադարի օրերէն, եւ կը պակսի իր վկայութիւնը: Վերջին մասին մէջ, երբ կը բացատրէ յետպատերազմեան շրջանին թուրք պատասխանատուներու ձերբակալութիւնն ու բանտարկութիւնը կամ առեւանգուած մանուկներու որոնումները՝ խուզարկուող թրքական տուներու մէջ, բարացուցական է եզրակացութիւնը, որ է՛ նաեւ գիրքին վերջին նախադասութիւնը. «Բայց ... այդ արդէն ուրիշ պատմութիւն է:

---

[7] «Կողմնակի միջոցներ»ուն մասին, Պըլտեան, առանց բացառելու կաշառքը, կը քննէ Յակոբ Օշականի այն վկայութիւնը, թէ ոստիկանութեան քաղաքական բաժնի ընդհանուր վարիչ Ռեշատ պէյը կաթնեղբայրն էր Շ. Միսաքեանի, որուն մայրը անկէ պահանջեր է, որ զաւակին մահը իրեն շնորհէ, «եթէ երբեք հեքիաթ չեն այս բոլորը», աւելցուցած է Օշական (էջ 118): Ուշադրութեան արժանի է, սակայն, որ Մուսթաֆա Ռեշատ (Միմարօղլու), ըստ թրքական Ազգային Մեծ Ժողովի մէկ հրատարակութեան, ծնած էր 1878-ին, Կ. Պոլիս (*TBMM Albümü, 1920-2010*, 1. Cilt 1920-1950, Ankara, 2010, էջ 333), իսկ ըստ Հ. Քայզէրի՝ 1882-ին, Սելանիկ (Kaiser, "From Empire to Republic," p. 9): Պոլիս թէ Սելանիկ, հարկ է քննել, թէ ինչպէ՞ս Ռեշատի ճանապարհը խաչաձեւած կրնայ ըլլալ 1884-ին Զիմառա (Սեբաստիոյ նահանգ) ծնած Շ. Միսաքեանի հետ, որ 1890-ին փոխադրուած է Պոլիս հաղորձ ընտանեօք, երբ ենթադրեալ թուրք կաթնեղբայրը 8 կամ 12 տարեկան էր:

Շատ աւելի շահեկան, քան ինչ որ գրի առի ակամայ» (էջ 96):

Քնականաբար, Շաւարշ Միսաքեան երբեք չէ հասցուցած (կամ չէ ուզած) գրել այդ «ուրիշ պատմութիւն»ը: Զգալի է, որ այս պատմութիւնը բացառաբար գրած է Ալի Ռիզայի յուշագրութեան հրատարակութեան իբրեւ հետեւանք, քանի որ կարելի չէր պատմութեան գրութիւնը յաղթողին ձգել, այսինքն՝ անոր որ ի վերջոյ կատուի ու մուկի մէկ տարուան խաղին յաղթական եղած էր՝ ձերբակալութեան առաքելութիւնը գլուխ հանելով, եւ հիմա դիմած էր պատմութեան «իր» տարբերակը գրի առնելու, որ կ՚ենթադրէր, անխուսափելիօրէն, անոր ներգափոխումը, ըստ քրքական ընկալեալ սովորութեան:

Մենք գործածեցինք «վկայութիւն» բառը զուտ պայմանական կերպով: Արդարեւ, Գր. Պըլտեան կը բացատրէ, որ Շ. Միսաքեանի շարադրանքը խորքին մէջ վկայելու դժկամութիւնը կը բացայայտէ՝ վերը տրուած եւ այլ օրինակներով, ու կը նշէ անոր վերապահութիւնը, նման՝ հայ հին պատմագրութեան մէջ առկայ միտումին՝ կոտորած ու կործանում պատմելու անկարելիութեան մասին. «Հասկնալի է այլեւս Միսաքեանի վերապահութիւնը թուղթին յանձնելու ինքն իր վրայ կեդրոնացած, անձնական պատում մը, տեսակ մը ինքնակենսագրական բնոյթի խոստովանութիւն, քողարկող, ծածկող անանուն ու բազմազան զանգուածին բազմաթիւ պատմութիւնը» (էջ 108): Ու ասիկա՝ ի տարբերութիւն 1915-ի «Մեծ ճգնաժամը» թղթակցութիւններու շարքին մէջ ամփոփուած վկայութեան:

Շաւարշ Միսաքեան ձեռնարկած է լուսաբանական աշխատանքի: Այդպիսով ժլատ, սակայն թանկագին լոյս կը սփռէ գաղտնի այն աշխատանքներուն վրայ, որոնք կը կատարուէին սահմանին երկու կողմերը՝ Պոլիս եւ Սոֆիա, տեղեկութիւններ ու անձեր փոխանցելու համար: Այդպէս ալ մեծ ու փոքր անուններու դերակատարութիւնը մոռացութեան փոշիներու տակէն հանած կ՚ըլլայ, թէեւ անշուշտ՝ ո՛չ այն չափով, որ այսօրուան ընթերցողներս պիտի ուզէինք, այլ միայն կը գրէ. «Այնքան որքան կապ ունի այդ [Ալի Ռիզայի. Վ.Մ.] յուշերուն հետ, եւ այնքան որքան կը թոյլատրեն պարագաները» (էջ 27):

Հոս կը բանի նաեւ ներքին ու բծախնդրօրէն կարգապահ գրաքննիչ մը, որ չափաւոր տեղեկութիւններ կ՚արձանագրէ, թէ՛ անկարեւոր գտնելով աւելիով ընդլայնիլ, թէ՛ կուսակցական գաղտնիքներ չբացայայտելու համար, եւ թէ, հաւանաբար, թուրք (կամ այդ ուղղութեամբ տեղեկատու) հնարաւոր ընթերցողներու աւելորդ նիւթ չհայթայթելու համար: «Լրագրողը կը խօսի, բայց որքան խօսի այնքան քիչ կը խոստովանի. շատ բան կ՚ըսէ, առանց բան մը ըսած ըլլալու: Անխոնջ գաղտնապահ է անթափանց գիտութեան մը», կը մատնանշէ Պըլտեան (էջ 117):

Պատումը նաեւ կը բերէ էջեր, որոնք կը նկարագրեն Սիսաքեանի հանդիպումները բազմաթիւ աղբիւրներէ յիշատակուած հայանուն լրտեսներէն երկուքին հետ՝ Յարութիւն Մկրտիչեան եւ Հիտայէք: Պըլտեան դիպուկ կերպով կը խօսի լեզուի շուրջ ընթացող պայքարին մասին, ուր կը հակադրուին մէկ կողմէ Յ. Մկրտիչեանը իր միտումնաւոր թարգմանութիւններով, իսկ միւս կողմէ Մեհմէտ պէյ Միւրէյյա անունով հայախօս թուրք թարգմանիչին խղճամիտ

աշխատանքը, որուն Սիսաքեան օժանդակած է: Պայքարը դարձած է յուշատետրի մը շուրջ, զոր թուրք ոստիկանութիւնը ձեռք անցուցած էր Սիսաքեանի ձերբակալութեան ժամանակ (երկրորդ մըն ալ եղած է, քանի մը էջ վճարումներու հաշիւներով) եւ որ «շատ համառօտ եւ անընթեռնելի օրագիր մըն էր, ձերբակալութիւններէն մինչեւ մեկնումս» (էջ 45):

Գր. Պըլտեան կը քննէ նաեւ Սիսաքեանի 30 տարիներու վրայ երկարող փնտռտուքը՝ բնաջնջումը կոչող բառը գտնելու համար, 1915-ի թղթակցութիւններէն մէկուն մէջ գործածած գլխագիր «Աղէտ»էն մինչեւ 1945-ի Նիւրեմպէրկի ամբաստանագիրին գործածած genocide-ին թարգմանութիւնը՝ «ցեղասպանութիւն»ը: Աւելցնենք, որ վերջինը նախապէս գործածուած բառ մըն էր[8] – յայտնի չէ, թէ Սիսաքեան ծանօթ եղած է նախընթացներուն –, բայց առաջին անգամն է, որ կ՚օգտագործուէր մերօրեայ իմաստով ու 1950-ին իսկ պիտի մտնէր հայերէն բառարաններու մէջ:

Քննադատը կ՚եզրակացնէ. «Սիսաքեանի պատումը, այս նոր յուշատետրը, կը քողարկէ ինչպէս կը քողազերծէ աղէտի փորձառութիւնը, այն որ 1915-ին կը դիմէր դէպի միայն զօրութենապէս գոյ բառ մը: Այդ պակսող բառանունը կը յայտնաբերուի 1945-ին» (էջ 124):

Ամփոփ ու ներքին ուժերու լարումով զուսպ այս յուշերը բացառիկ հետաքրքրութիւն ունին, պատկերը բերելով աքսորի կարաւաններուն անպատմելի չարչարանքներուն զուգընթաց քալող՝ Պոլսոյ ներքին աքսորի զոհերուն ապրած ֆիզիքական չարչարանքը, որ խորհրդանշուած է Շաւարշ Սիսաքեանի անձով, եւ տեղահանութեան (մասնակիօրէն գործադրուած)՝ գաղտնի ոստիկաններու ու լրտեսներու սարսափին առթած հոգեկան չարչարանքը:

Մաղթելի է, որ այս նոր հրատարակութիւնը պատճառ դառնայ, որ Շ. Սիսաքեանի այս փոքր, սակայն նշանակալից յուշագրութիւնը գտնէ իր համապատասխան տեղը Մեծ Եղեռնի աղբիւրագիտութեան մէջ:

---

[8] «Ցեղասպանութիւն» բառի կանխագոյն գործածութիւնը (բնականաբար՝ ո՛չ genocide իմաստով, այլ՝ «ցեղի սպանութիւն») գտած ենք հետեւեալ աղբիւրին մէջ՝ Մ. Յ. Անանիկեան, «Ազգային ճգնաժամը եւ քրիստոնէութեան պատգամը», «Կոչնակ», Ապրիլ 22 1916, էջ 422:

Օր մը օրհանց խորհած չեմ առողջապատական կանոններու մասին: Պզտիկուց վեր վար կը վազէի բոպիկ, տունին մէջ. մայրս կը պռոար. անօգուտ: Երբ դպրոց կ՛երթայի Կէտիկ Փաշայէն մինչեւ Դալաքիա, ոտքերս ջուրերուն մէջն էին (գործի մտնելէ վերջ *կալոշ* ունեցայ): Ոչ տաք, ոչ պաղ: Որեւէ յոգնութիւն աչքիս չէր երեւար, երբ ասոր անոր քով կ՛աշխատէի: 1905ին, երբ մեր սեփական տունն ունենալով Սկիւտար փոխադրուեցանք, առտու-իրիկուն ցեխն ու ջուրը կամ ամրան փոշին բարեւի կեցած, պար բռնած կ՛ըլլային ճամբաներուն վրայ: Ծխելը շատ ուշ սկսայ, բայց երբ սկսայ, գլանիկները իրարու ետեւէ կը վառէի, բարեբախտաբար առանց ներս քաշելու: Տարիներով օրական երեք տուփ, այնպէս որ շունչս կը կտրէր: Պոլսոյ բանտին մէջ, երբ ինքզինքս վար նետելէ վերջ ողջ մնացի, ամբողջ 15 օր ամէն միջոց փորձեցի, սիրտս տկարացնելու, մեռնելու համար: Զինադադարին նորէն գլխիվայր նետուեցայ յորձանքին մէջ, ինչպէս ըրեր էի Օսմ. Սահմանադրութեան ատեն: Ոչ հանգիստ, ոչ կանոնաւոր վայելք: 1922-24, երկու տարի Սոֆիա մնացի աչքերս գոց, ծանր հիւանդութիւն մը անցընելով: Այնուհետեւ Փարիզ, ուր 15 տարուան ընթացքին հազիւ մէկ-երկու անգամ արձակուրդ ունեցայ (ամէնէն կարեւորը 1938ին, Նիս, մէկ ամիս): Երեք անգամ Պալքանեանները գացի,- երկու ամիս, վեց ամիս եւ երեք ամիս,- ամբողջ մտմտուքս եղաւ օր մը առաջ գործս վերջացնել եւ վերադառնալ: Կարծես մեղք մը գործած կ՛ըլլայի, եթէ երկու շաբաթ ալ գիւղ մը կամ ջերմուկ մը քաշուէի: Հրաւէրներն անգամ կը մերժէի: Եւ զարմանալի չէ որ ոչ Ֆրանսայի հռչակաւոր *փլաժ*ները տեսած եմ, ոչ ալ ջերմուկները: Տարի մը Կրընոպլ գացեր էի. դաղարէ մը օգտուելով Էքս-լէ-Պէն հանդիպեցայ: Անընդհատ անձրեւ կը տեղար. բաղնիքը տեսայ, քանի մը գաւաթ տաք ջուր խմեցի եւ վերադարձայ 24 ժամէն,- բերնի հոտ մտիկ ընելու համար սրճարաններու մէջ: Այսպէս նաեւ ամէն անգամ որ գաւառ կ՛երթայի, իբրեւ տեսակ մը «հոգեւոր հովիւ»: Բարեկամներու սարքած պտոյտներն անգամ կարճ կապել կ՛ուզէի. կարծես աշխարհն կը փլէր, եթէ երկու շաբաթ վերջն սկսէի ամէնօրեայ աշխատանքս:

Մէկ խօսքով, ամէն բան ըրած եմ ինքզինքս ժամանակէն առաջ մաշեցնելու համար, մարմնով թէ մտքով:

Իսկ հիմա՞,- «թեւս կը ցաւի, քունքս կը ցաւի...»: Նաեւ տեսակ մը վախ,- «երթալոց եմ... թերեւս այս ձմեռ»: Ինչո՞ւ զանազան տկարութիւններ կը նախապաշարեն

միտքս, երբ տարիներով զանց առած եմ տարրական զգուշութիւններ: Արդեօք անո՞ր համար որ պարապ եմ, անզործ, մօտ մէկուկէս տարիէ ի վեր եւ միտքս չի լարուիր որեւէ տեղով: Անշուշտ վրաս ազդած են նաեւ 1940էն ի վեր պատահած մահերը՝ իմ ծանօթներուս շրջանակէն - 12-15 հոգի: Նմանապէս միտքս կը լլկէ ուրիշ ծանօթներու տառապանքի պատկերը,- Ահարոնեանը անդամալոյծ անկողին գամուած 1934էն ի վեր, Վահրամ Թաթուլը նոյնպէս կաթուածահար, Մ. Վքացեանի ձեռքերը անշարժութեան դատապարտուած, յօդացաւի հետեւանքով: «Արդեօք ե՞ս ալ, քանի որ եթէ ոչ յօդացաւ, գոնէ տեսակ մը ջղացաւ (*նեվրալժի*) կը զգամ երբեմն, կուրծքիս վրայ, սրտիս մօտերը, աւելի վարերը, երբեմն ալ աջ կողմը»... Հապա տարիներով ծխած եւ թոքերս պատռելու աստիճան հազացած ըլլալս, որ անշուշտ բնական վիճակէն հանած է եւ՛ թոք եւ՛ սիրտ... Ու վերջապէս պատերազմական մթնոլորտը որ դեռ կը տեւէ ու կը թանձրանայ...

«Գործս կէս մնաց», ըսած էր Անդրանիկ: Իսկ իմ գործս ե՞րբ սկսաւ, ե՞րբ կը սկսի: «Օր մը պիտի իյնամ առանց շօշափելի գործ մը ձգած ըլլալու ետեւէս».- Ահա այս մտածումն է որ կը կրծէ սիրտս: «Բայց ո՞վ բռներ է ձեռքդ, աշխատէ՛»: - Իրաւունք ունիս, աղա. բայց անգամ մը ծուռ սկսած եղայ. աղմուկի, շարժումի, տեղդի մէջ անցաւ կեանքիս ամէնէն կենսունակ, բեղուն շրջանը, եւ հիմա դժուար կու գայ ամփոփուելու մատենադարանի մը անկիւնը, գլուխը կախ տքնիլ սեղանի մը առջեւ: Օ՛դ, օ՛դ կ՛ուզեմ, տարածութիւն, անջրպետ: Այս տեսակէտէն ո՜րքան բախտաւոր են հոս, աչքիս առջեւ, Նարդունին, անդին, Պուքրէշի մէջ՝ Սիրունին, աւելի հեռուն՝ Օշականը, որոնք շատոնց վարժուած չորս պատի մէջ աշխատելու, անվերջ կը պրպտեն ու կ՛արտադրեն: Տես «Օրեր եւ ժամեր»ն անգամ կէս ճգեցի, մէկ շունչով 150 էջ գրելէ վերջ: Տասը տեսակ ծրագիր իրար կը հրմշտկեն գլխուս մէջ: Գիրք մը թղթատած, գիր մը սերտած ատեն գաղափար մը կը յղանամ, կը նշանակեմ թուղթի վրայ, եւ յետոյ...

Ծոյլ չեմ, ոչ ալ ամէն բանէ յուսահատած: Բայց տեսակ մը անհոգութիւն, ըրածիս չհաւնելու սովորութիւն կը ջլատեն կորովս: Եւ օրերը իրիկուն կ՛ըլլան մխալով...

31 Հոկտեմբեր 1941

Շաւարշ Սիսաքեան

Օրեր եւ ժամեր

Կարէն Պետրոսեան *Պատերազմ եւ խաղաղութիւն* ցուցահանդէսի բացման ընթացքին,
Երեւանի ժամանակակից արուեստի թանգարան, 2015

Կարէն Պետրոսեանի «Պատերազմ եւ խաղաղութիւն»ը

«Բագին»ի Սեպտեմբեր 2016 թիւով կը ներկայացնենք գանատաբնակ նկարիչ-քանդակագործ Կարէն Պետրոսեանի «Պատերազմ եւ խաղաղութիւն» ցուցահանդէսի գործերէն օրինակներ, ինչպէս նաեւ այս ցուցահանդէսին առիթով գրուած գանատացի արուեստաբան Էրիք Տելինի վերլուծումը: Այս ուշագրաւ ցուցահանդէսի բացումը տեղի ունեցաւ Երեւանի Ժամանակակից արուեստի թանգարանին մէջ, 2015-ին, ապա՝ ցուցահանդէսը փոխադրուեցաւ Գանատա, ուր ներայացուեցաւ Մոնթրըն քաղաքին մէջ տեղի ունեցած Հայոց ցեղասպանութեան 100-ամեակի նուիրուած Հայկական փառատօնին, 2015, եւ Մոնթրէալի Galerie Eric Devlin-ի մէջ, 2016:

1986-ին Մոնթրէալ փոխադրուած արուեստագէտը ծնած է Քաջարան, Հայաստան: 1971-ին աւարտած է Երեւանի Գեղարուեստի Գոլէճը, իսկ 1977-ին՝ Ս. Փեթերսպուրկի Գեղարուեստի Ակադեմիան: Անհատական ցուցահանդէսներու կողքին, մասնակցած է բազմաթիւ խմբային ցուցահանդէսներու եւ միջազգային փառատօններու: Հեղինակն է երեք նկարչական ալպոմներու: Անոր գործերը մաս կը կազմեն արուեստի կեդրոններու եւ թանգարաններու մնայուն ցուցադրութեան հաւաքածոներու, ինչպէս՝ Հայաստանի ժամանակակից արուեստի թանգարանին, Հայաստանի ազգային պակերասրահին, Օթթաուայի National Library of Canada-ին, Մոնթրէալի Biblioteque Nationale du Quebec-ին, Թոքիոյի TAMA Art Museum-ին, Տիթրոյիթի Ա. եւ Մ Սանուկեան թանգարանին, Լեհաստանի Քրաքոֆ քաղաքի Արուեստի պալատին:

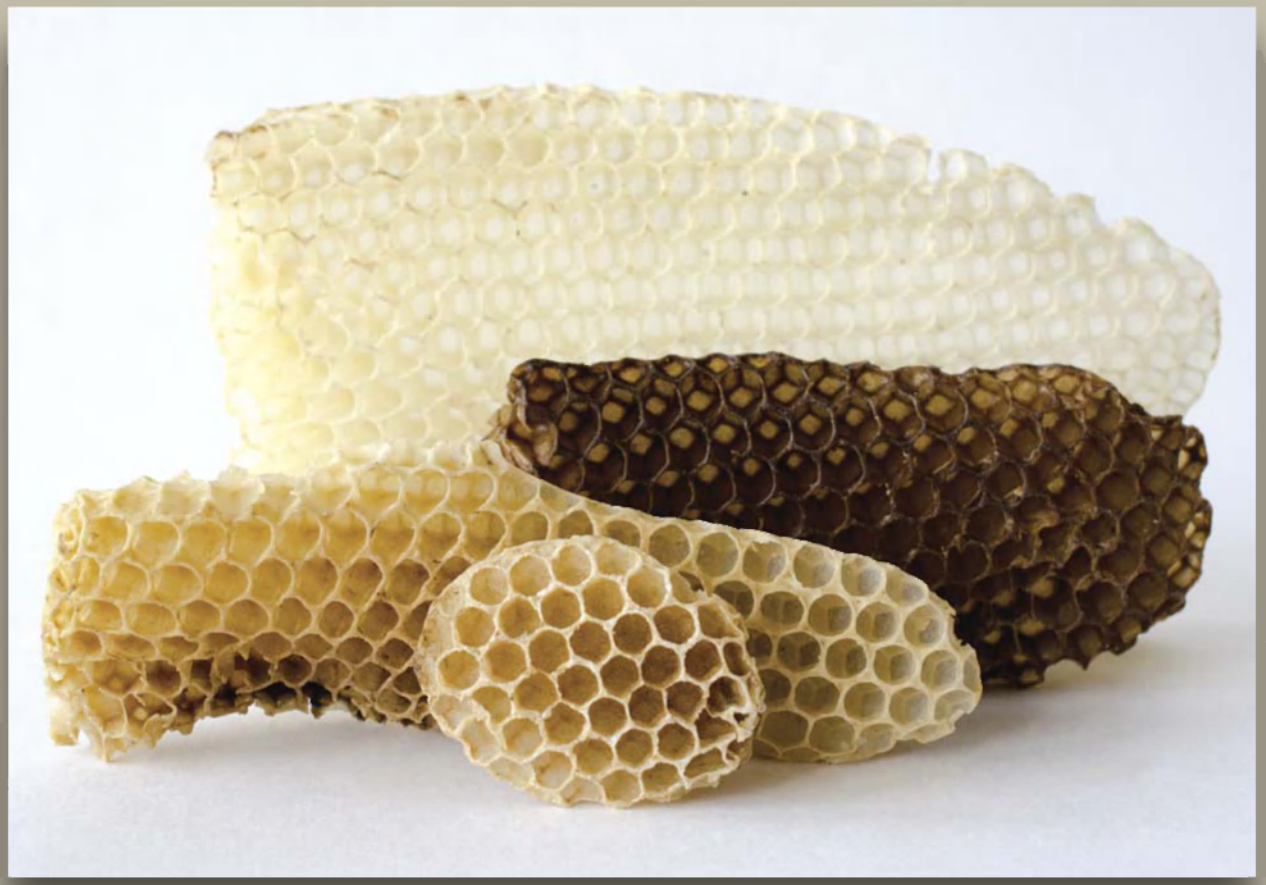

Գոյութեան եւ անգոյութեան միջեւ-9, Կարէն Պետրոսեան

Մահ, զոհողութիւն եւ ջնջում

ԷՐԻՔ ՏԵՒԼԻՆ

Կարէն Պետրոսեանի պատառներն ու քանդակները միշտ կառուցուած եղած են Քնութեան եւ Սչակոյթի միջեւ յարաբերութեանց շուրջ: Անոնք հարցաքննութեան տակ կ՚առնեն մեզ եւ մեր շրջապատին հետ ունեցած կապերը եւ արուեստագէտը մարմնի իր կերպաւորումները միշտ կը զետեղէ գոյներու յորձանքի մը մէջ, որոնք կարծես կը թուին բանտարկել ու անդամալուծել զանոնք:

Քրիստոսէ 330 տարի առաջ Արիստոտէլ կ՚ըսէր թէ մարդ արարածը միակն է բոլոր կենդանի արարածներէն, որ ունի գիտակցութիւնը զանազանելու բարին ու չարը, արդարն ու անարդարը, ինչպէս նաեւ ուրիշ բարոյական յղացքներ, եւ ճիշդ այս տեսակի հասարակաց գիտակցութիւնն է որ ծնունդ կու տայ ընտանիքին ու քաղաքին: Սակայն, ժամանակներու սկիզբէն ի վեր ոչ մէկ ժողովուրդ դադրած է իր դրացիին վրայ իշխելու ու ոչնչացնելու կամեցողութիւն սնուցանելէ: Այս մէկը աւելորդ է յիշեցնել հայերուն, որոնք դար մըն է ահաւասիկ կը պայքարին որպէսզի փրկեն դէպքը մոռացումէն: Մոռացումը աւելի վատ է քան մահը: Յիշողութեան պարտականութիւնը կը հանդիսանայ մեր պատմութեան ու ապագայ ծաղկումին հիմքը:

Եւ իսկապէս յիշողութեան պարտականութիւն մըն է որուն կը ձեռնարկէ Կարէն Պետրոսեան իր վերջին պատառներով: Հարցը կը վերաբերի ջնջումի մը: Արուեստագէտը դիմած է կենդանական արքայութեան պատկանող կազմակերպուած համայնքի մը, ի մասնաւորի մեղուներուն, որպէսզի անոնք գան ու կամաց-կամաց ջնջեն իր պաստառները մինչեւ որ պատկերուած գործերը ամբողջովին անհետանան մեղրամոմի թաղանդի մը տակ:

Արուեստագէտը նախ պատրաստած է 51սմ x 51սմ չափի փոքր պաստառներ՝ վառ գոյներ պարունակող, որոնք միաժամանակ կը յուշեն ծաղիկներ կամ մարդկային գանկեր, բոլորն ալ անհետացած: Ապա ան զետեղած է պաստառները մեղուներու փեթակներու մէջ: Ժամանակի ընթացքին մեղուները կատարած են մնացեալը ու ծածկած զանոնք իրենց իւրայատուկ մեղրամոմի արուեստով:

Կարէն Պետրոսեանի կիրարկած միջոցը կը յիշեցնէ աւստրիացի նշանաւոր արուեստագէտ Առնոլֆ Ռէյնըրը, իր կատարած քիրտ միջամտութիւններով դիակներ (Վենետիկի պիէնալէ 1980), մահուան դիմակներ կամ նոյ-

նիսկ իր իսկ դէմքը պատկերող լուսանկարներու վրայ, Face-Farces կոչուող շարքին մէջ: Երկու արուեստագէտները մեզի կը խօսին մահուան ու յիշողութեան մասին պատկերի ջնջումին ընդմէջէն:

Միւս կողմէ՝ Կարէն Պետրոսեանի մօտ առկայ է քաղցր հեգնանք մը երբ պաստառները ծածկուած են իրենք իսկ բնաջնջման վտանգին տակ գնուող թռչող էակներու արտադրանքով: Յիշենք որ վերջին տարիներուն անյայտ ճարակ մը պատճառ կը դառնար մեղուներու պարսերու մեծ թիւով կորուստին, իր կարգին վտանգելով տեսակաւոր բերքեր, բոլոր անոնք որոնք կախեալ են մեղուներու բեղմնաւորման աշխատանքէն: Մեր բերքերը ուրեմն որոշ չափով հարկատու են մեղուներու աշխատանքին: Բայց մենք ալ մասամբ պատասխանատու ենք անոնց ոչնչացման բնութեան հետ վարած մեր մահացու վերաբերմունքին պատճառով:

Ճոնաթան Լիթէլ ճիշդ այս յարակարծիքը կը բացայայտէր իր The Kindly Ones կոչուող վէպին մէջ (2006): Անոր գլխաւոր հերոսը՝ Նացի զինուորական մը, կ՛ափսոսար աշխատանքի ճամբարներուն մէջ, բանտարկեալներուն բաժին ինկող սահմանափակ քանակութեամբ ուտելիքին վրայ որով զայն անբաւարար կը նկատէր անոնց վերապրումին համար: Ասիկա իր կարգին պատճառ կ՛ըլլար արտադրողութեան նուազումի, որուն հետեւանքով կը տուժէր իրենց իսկ ռազմական մեքենան: Չեւով մը անոնց ցեղասպանութիւնը պիտի առաջնորդէր իր իսկ կողմին պարտութեան:

Կարէն Պետրոսեանի մեղրամոմով ծածկուած պաստառները կը միտին մեզի յիշեցնել թէ բոլորս կախեալ ենք մէկզմէկէ, եւ թէ՝ մէկուն անհետացումը չ՛առաջնորդեր միւսին յաղթանակին: Ընդհակառակը:

Ձեռագիր-2, Կարեն Պետրոսեան

Կտորներ կառուցված բնութիւնից - 5

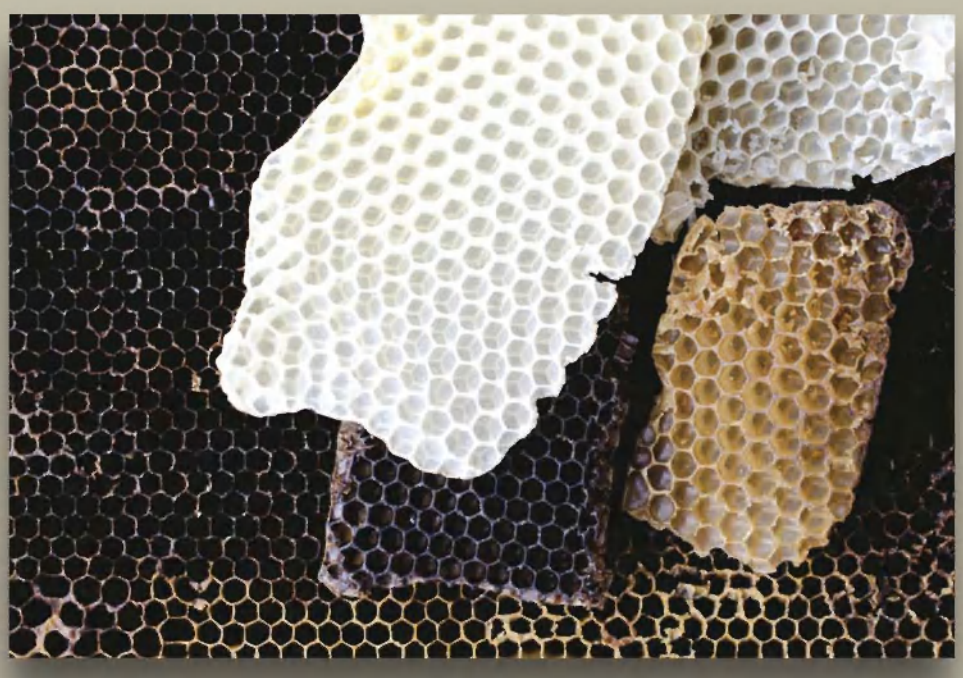

Գոյութեան եւ անգոյութեան միջեւ - 1

Հրատարակութիւն
Համազգայնի
Կեդրոնական վարչութեան